

**“Statistika xəbərləri” elmi-praktik
jurnalının redaksiya heyəti**

Baş redaktor

Sakit YAQUBOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Redaksiya heyəti:

Ziyad SƏMƏDZADƏ

*iqtisad elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü*

Şahin SADIQOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Ədalət MURADOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Vahid NOVRUZOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Nazim İMANOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Süleyman QASIMOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Azər MURSAQULOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Tahir BUDAQOV

tibb üzrə fəlsəfə doktoru

Azər ƏMİRASLANOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Mehman TAĞIYEV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Saleh MÖVLAMOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

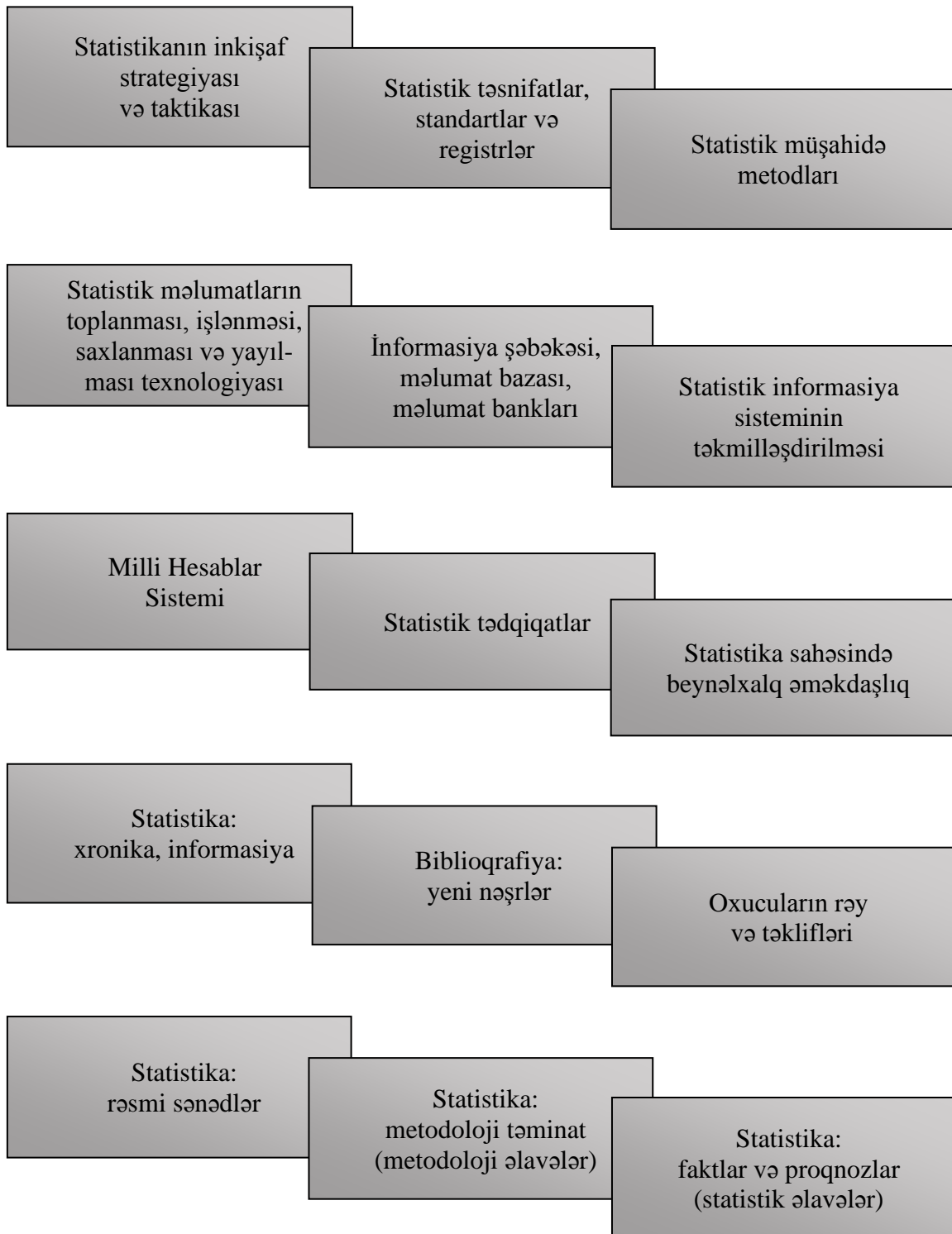
Aleksey PONOMARENKO

iqtisad elmləri doktoru, dosent (Rusiya Federasiyası)

Roumen VESSELİNOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Amerika Birləşmiş Ştatları)

***“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalının
rubrikaları***

Mündəricat

İQTİSADI-STATİSTİK TƏDQİQATLAR

Əldar Гулиев, Мехрибан Самедова, Саадат Алиева

Некоторые проблемы и перспективы цифровой трансформации логистики и маркетинга..... 4

İlham Hüseynli, Lala Namazova

Aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin müqayisəli statistik təhlili və qiymətləndirilməsi..... 14

Gülnar Hüseynova

Azərbaycanın ixrac potensialının inkişafında investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri..... 24

Nəbi Quliyev

Azərbaycanın sosial rifah konsepsiyası..... 32

Məmməd həsən Qasımov

Azərbaycanda peşə təhsilinin inkişafı və gələcək perspektivlər..... 42

Həmid Şirinov

Ölkədə biznes mühitinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası..... 47

Ocaqlı Nicat

İqtisadi inkişafın sektoral strukturu və müvafiq sahələrdəki inkişaf meyillərinin təhlili..... 55

METODOLOGİYA

Мурад Багирзаде, Шафахат Абдуллаева, Арзу Сафарова

От энтузиазма к критичности: анализ удовлетворённости выбором университета через призму
адаптации и курса обучения..... 65

Məhərrəm Əkbərov, Nərminə Balabəyova, Müslümə Aslanova, Aytac Hacıyeva, Lamiyə Hüseynova

Dayanıqlı inkişaf və global logistikanın idarə edilməsinə strateji yanaşmalar..... 71

Əli Əliyev, Lala Namazova

Rəqəmsal texnologiyalar kontekstində statistik məlumatların keyfiyyətinin idarə olunması
və təhlilinin prioritet istiqamətləri..... 84

2025-ci İL ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR GÖSTƏRİCİLƏR

Makroiqtisadi göstəricilər..... 90

Ümumi Daxili Məhsul istehsalı..... 92

İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların dəyəri..... 93

Pərakəndə ticarət dövriyyəsinin məhsullar üzrə strukturu..... 94

İqtisadiyyata kredit qoyuluşu..... 94

Dövlət büdcəsinin gəlirləri..... 94

Dövlət büdcəsinin xərcləri..... 95

Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi..... 95

Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi..... 96

Azərbaycanın tərəfdaş ölkələrlə xarici ticarət göstəriciləri..... 96

İxrac olunan mühüm növ məhsullar..... 97

İdxal olunan mühüm növ məhsullar..... 98

Məqalələrin təqdim olunma qaydaları..... 99

UOT: 338.24.01

DOI: 10.338.70/2413-6557-2026-12-1-4-13

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
ЛОГИСТИКИ И МАРКЕТИНГА**

Эльдар Гулиев

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

Русская экономическая школа

Доцент кафедры «Прикладная экономика», доктор философии по экономике

AZ 1134, город Баку, улица Асифа Магеррамова 68, блок 1, кв.6

e - почта: eldargeorgia1948@mail.ru

Мехрибан Самедова

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

Русская экономическая школа

Преподавательница кафедры «Прикладная экономика»

AZ 1072, город Баку, ул. Гасана Алиева 135

e - почта: mehriban.samadova@unec.edu.az

Саадат Алиева

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

Русская экономическая школа

Преподавательница кафедры «Прикладная экономика»

AZ 1072, город Баку, ул. Гасана Алиева 135

e - почта: aliyeva.saadat@unec.edu.az

Аçar sözlər: iqtisadiyyat, logistika, marketing, rəqəmsallaşma, rəqəmsal transformasiya, süni intellekt, problemlər, təhdidlər, kadr hazırlığı.

Ключевые слова: экономика, логистика, маркетинг, цифровизация, цифровая трансформация, искусственный интеллект, вызовы, угрозы, подготовка кадров.

Key words: economics, logistics, marketing, digitalization, digital transformation, artificial intelligence, challenges, threats, personnel training.

Парадигмы цифровой трансформации в те или другие области наук и сферы практической деятельности начали разрабатываться относительно недавно - примерно тридцать лет тому назад. Поэтому, в связи с ограниченностью периода, необходимого для получения полноценной информации о состоянии, последствиях и перспективах развития цифровой трансформации ученым из разных областей наук не удалось достаточно всесторонне изучить многие ее социально-экономические и прочие аспекты. В добавок к этому, значительная часть населения и хозяйственников в частности, мало что знают о цифровой трансформации, о ее угрозах и негативных последствиях как для отдельных стран, так и для мировой экономики и человечества в целом.

По этой причине сама тема цифровой трансформации различных направлений организации управления, сфер деятельности и отраслей материального производства и услуг, как и вся программа цифровизация экономики, а также процессов, связанных с конкретными проблемами трансформирования и регулированием на этой основе межотраслевых и государственных отношений, представляют немаловажную научную и практическую актуальность [4].

Действительно, распространение концепции устойчивого развития отраслей национальной экономики и укрепления военно-стратегической безопасности каждой отдельной страны, в том числе Азербайджанской Республики, на основе применения системы проникновения цифровых

технологий в современный маркетинг и логистическую деятельность дают возможность формировать новые беспрецедентные бизнес-модели с применением концепции глобального маркетинга и макро-логистических систем, которые могут охватывать всю мировую географию и экономику. Как показывают исследования ученых в области формирования мировой экономики в различные исторические периоды, на основе тех или других трансформационных процессов могут формироваться весьма жизнеспособные международные финансово-экономические группы, как экономически развитых, так и аграрно-индустриальных стран в лице пятой по объему ВВП Индии [10], а также, Ирана [11], ряда стран арабского мира и других, имеющих не только богатые природные богатства и избыточные трудовые ресурсы, но и соответствующие экспортные возможности накопленных валютных средств и имеющихся природных богатств.

На нынешнем этапе развития мировой экономики, цифровые технологии (ЦТ) считаются локомотивами, тянущими за собой все отрасли национальной экономики и общественной жизни каждой страны. Последнее всецело относится и к нашей Азербайджанской Республике, своевременно и смело вступившей на путь трансформации ЦТ во все отрасли национальной экономики, сферы бизнеса, логистики, маркетинга, а также в уровни государственной управленческой и бизнес деятельности, включая процессы обучения подрастающего поколения и подготовки национальных кадров [7].

Как показывают исторические документы, в процессе своего становления человечество прошло через несколько этапов, которые принято условно делить на первобытно - общинный строй, рабовладельческий строй, феодальный строй, капиталистический строй, а также социалистический и коммунистический системы. Наряду с этим развитие человечества в зависимости от степени оснащенности орудиями труда, охоты и войны, принято также расчленять на каменный век, бронзовый век, железный век, доиндустриальный, индустриальный и после индустриальные периоды. Все эти выделенные периоды развития и становления человеческого общества и ее цивилизации длились тысячелетиями и сотнями лет, которые, как думается, все более ускоренными темпами приводили к формированию разнообразных экономических систем и форм устоев, далеко напоминающих соответствующие государственные очертания. Словом, так и, возможно, несколько иначе, развитие человеческого общества в различных частях света привело современную цивилизацию к весьма трудно сравнимым преобразованиям, связанным с развитием информационно - коммуникационных технологий с его цифровизацией и искусственным интеллектом, которые нельзя как недооценить, так и переоценить.

Как известно, все общественно-экономические системы, пережитые человечеством, имели и в современный период продолжают иметь свои достоинства и недостатки, в том числе сопутствующие им вызовы и угрозы. Последнее всецело касается массовой и повсеместной цифровизации всех сфер производства, распределения, обмена и потребления, а также повседневной жизни современного общества. Сейчас трудно сказать откуда, изнутри или извне, берутся корни этих, вольно или невольно принятых на вооружение всем человечеством, процессов?

Активная цифровая трансформация всех сфер деятельности человека поставила перед обществом такие вопросы, на которые нет четких и ясных ответов, т.к. с многими из них человечество никогда не сталкивалось. Поэтому многим ученым и практикам предстоит систематизировать те или иные вызовы и угрозы цифровой трансформации экономических процессов и отношений. Все это необходимо для определения основных направлений цифровой трансформации, которые следует оставить под государственным контролем для обеспечения экономической безопасности на всех уровнях социально-экономических отношений и сохранения цифрового суверенитета хозяйствующих субъектов [3].

В частности, проведенные исследования показывают, что бесконтрольная цифровизация экономических процессов и отношений, а также общественной жизни может привести к

отрицательным последствиям с вытекающими из них новыми проблемами. Например, отсутствие нормативно-правовой базы, регулирующей деятельность компаний, занимающихся профессиональной цифровизацией тех или других объектов и видов человеческой деятельности, так и уже оцифрованных субъектов рынка, ведет к неопределенностям, связанным с монополизацией цифровых и прочих рынков со стороны структур, специализирующихся в области ИКТ. Наряду с этим создает проблемы, связанные с доступностью их программного обеспечения для бизнес-партнеров и жителей, сконцентрированных в различных регионах и странах мира. Следствием цифрового разрыва является высокая стоимость цифровых технологий и отсутствие доступа к сети Интернет и инфраструктуре искусственного интеллекта, что, в основном, связано организационно - экономическими, технологическими и прочими причинами [2].

При всем этом стоит напомнить, что многие специалисты под цифровой трансформацией понимают сам процесс применения цифровых технологий для преобразования действующих бизнес-процессов, а также культуры и формирования взаимовыгодных рыночных отношений с реальными и потенциальными клиентами в соответствии с меняющимися рыночными и другими условиями окружающей среды [7]. В наши дни наглядными примерами данного процесса, т.е. цифровой трансформации могут служить применение банковских и других карт в получении и переводе денежных наличностей, бесперебойное вещание в средствах массовой информации, использование искусственного интеллекта в преобразовании той или другой информации, практика внедрения онлайн заказов в приобретении различных товаров и услуг, развитие различных удаленных учебных, фитнес и других программ. Все отмеченное и сопровождающиеся ими процессы в конечном итоге приводят как к позитивным, так и таким негативным социальным и экономическим последствиям, как угрозы структурной безработицы, снижение доходов населения, необходимость массовой переквалификации значительных по своим объемам групп специалистов, появлению новых разновидностей так называемых киберпреступлений, хакерских атак и многому другому [8]. Между тем, надо отметить, что цели, принципы и условия науки и практики менеджмента и маркетинга так или иначе, явно или скрытно, способствуют расширению достоинств и недостатков информационно-коммуникационных технологий, т.к. эти науки в своей деятельности используют комплекс интернет-маркетинга- менеджмента, а также офлайн инструменты, на которые так или иначе распространяются все позитивы и негативы цифровых технологий. В частности, цифровизация маркетинга и логистики с одной стороны ускоряет весь процесс их деятельности, расширяет масштабы применения, повышает степень надежности и контроля результатов работы, увеличивает прибыльность, дает соответствующие конкурентные преимущества и многое другое, а с иной стороны довольно дорого внедряется, трудно воспринимается со стороны, в основном, старшего поколения и сотрудниками компаний, требует длительного периода обучения всего персонала, создает множество рисков, связанных с перебоями в сети обеспечения электричеством и некачественной работой провайдеров интернет коммуникаций, проникновением недоброжелательных хакеров в информационную базу данных бизнес- образований и т. п.

Цифровизация маркетинга и логистики может осуществляться как единый процесс в том случае, если между ними существует логическая и практическая взаимосвязь. Например, если на основе решения маркетинговой службы предстоит выполнять те или другие логистические операции, тогда возможно применение единой системы цифровизации, как обобщенной маркетинговой логистики. Однако, в любом случае в современных условиях отказ от внедрения ИКТ технологий, в том числе цифровизации и использования возможностей искусственного интеллекта в системах маркетинга и логистики означает безнадежное отставание от общих тенденций развития науки, техники и технологии в развитых странах мира на многие десятилетия. При всем этом, как отмечалось в начале, остаются многие риски, связанные с цифровизацией отраслей национальной экономики и сфер человеческой деятельности, т.к. эти внешне

прогрессивные технологии недостаточно проверены на практике, не столь доступны всем рыночным и другим субъектам, а также недостаточно защищены от внешних вмешательств и угроз. В целом же, у значительной доли субъектов рынка имеются возможности прибегать к основательному исследованию с последующей цифровизацией общеизвестных каналов цифрового маркетинга и логистики (табл. 1).

Таблица 1

Основные виды и характеристики цифрового маркетинга и логистики

№ п/п	Разновидности каналов	Характеристики каналов
1	Прямой или email- маркетинг	Прямой маркетинг имеет более обширный охват, используя современные средства связи, как SMS, email, мессенджеры, телефоны и др. При этом, email- маркетинг применяет только электронную почту с согласия потенциальных клиентов, что делает его относительно ограниченным инструментом установления связей с субъектами рынка.
2	Система поисковой оптимизации (SEO)	Система SEO (Search Engine Optimization) состоит из ряда процедур, направленных на повышение эксплуатационной эффективности выделенного сайта в Google, Яндекс и других поисковых системах на основе запросов пользователей. Основной целью данной системы является массовое привлечение пользователей к сайту и, соответственно прибыльность ИКТ компании.
3	Маркетинг в социальных сетях (SMM)	SMM (Social Media Marketing) состоит из ряда мероприятий, направленных на продвижение того или другого бренда, возможно товаров или услуг с использованием мессенджеров и социальных сетей. Следовательно, SMM это комплекс работ по продвижению бренда, товаров или услуг с помощью социальных сетей и мессенджеров.
4	Реклама и стимулирование сбыта	Реклама и стимулирование сбыта состоит из маркетинговой двуединой системы платного продвижения конкретного бренда, товаров и услуг. При этом маркетинг, используя уведомительную, увещательную и напоминающую рекламу создает образ бренда и интерес покупателей к товарам и услугам, а стимулирование сбыта стремится мотивировать покупки, предлагая определенные гарантии, ценовые скидки, купоны, проводя какие – то розыгрыши, конкурсы и другие акции.
5	Контент – маркетинг	Контент- маркетинг - это практика продвижения товаров и услуг посредством информирования населения и скрытой (зонтичной) рекламы с использованием щитов, плакатов, а также различных средств массовой информации. Контент-маркетинг исключает применение прямой рекламы, хотя оставляет за собой стратегию привлечения и удержания клиентов посредством создания и распространения ценной, а также актуальной для них информации, которая создает положительный образ компании, формирующий клиентский капитал.
6	Мобильные приложения для смартфонов и планшетов	Мобильными приложениями являются соответствующие программные обеспечения для планшетов и смартфонов, делающие магазины приложений (Google Play, Android, а также Telegram, WhatsApp), социальные сети (VK, Facebook), финансовые сервисы (Birbank), маркетплейсы (Birmarket) и инструменты для работы и продуктивности (Google Keep, Evernote) доступными для покупателей.
7	Маркетинг посредством агентов влияния (influencers marketing)	Маркетинг считает, что агентами влияния являются так называемые лидеры мнений в лице референтных групп, блогеров, знаменитостей различного уровня и других субъектов. При этом, референтными группами считаются люди, которые при общении с другими лицами бессознательно или умышленно, возможно даже за какую-либо плату распространяют информации о товарах и услугах, их производителях, продавцах и т.д. В состав подобных групп могут входить друзья, товарищи, члены семьи, лидеры мнений и другие персоны, влияющие на поведение людей, их самоопределение и выбор тех или других товаров и услуг.
8	Онлайн – PR (или Digital PR) и др.	Онлайн-PR предусматривает привлечение интернет-каналов для регулирования репутаций и связей с общественностью. Сюда также могут быть включены блоги, онлайн СМИ, поисковые системы, социальные сети и форумы. Конечной целью этих и других маркетинговых ухищрений является обеспечение не снижающегося роста прибыли и экономической устойчивости компании в течение длительного периода.

Между тем, не следует забывать о наличии других средствах маркетинговых, а, следовательно, и логистических коммуникаций, которые также должны быть изучены, а при необходимости и оцифрованы. Под данной коммуникационной системой понимается систематическое, комбинированное использование информационных связей от поиска и товародвижения, выбора миссии до собственно рекламы и формирование имиджа организации в отношении ее образа и практической деятельности [6.307-368].

Заметим, что только при достижении соответствующего уровня рыночно ориентированной коммуникации компания может реагировать на изменения интересов и предпочтений между субъектами рынка. В условиях усиления конкуренции и конкурентной борьбы на внутреннем и международном рынках, только на основе грамотного анализа собранной информации, компания может изменить свою производственную программу, ассортимент товаров, ценовую стратегию, также практику распределения и реализации продукции с использованием приемлемой системы ее рекламирования и стимулирования продаж.

Маркетинговые и логистические совместные коммуникации (табл.2) имеют особое значение в условиях нынешних рыночных отношений, когда руководство Азербайджанской Республики взяло курс на коренную модернизацию и перестройку национальной экономики, в том числе создание своеобразных свободных экономических зон в лице системы технопарков, туристических баз, лечебно-профилактических центров и других образований не только в районах городов Баку, Сумгаита, Гянджи, Мингечаура, Нефтечалы, Нафталана, но также на освобожденных от армянских захватчиков территориях страны.

Таблица 2

Описание рыночно ориентированных маркетинговых и логистических коммуникаций

№ п/п	Названия коммуникаций	Описание данных коммуникаций
1	Реклама в средствах массовой информации (<i>advertising</i>)	В маркетинговых коммуникациях реклама занимает ведущее место. Реклама – это форма неличностного представления и предложения товаров, идей и услуг, оплачиваемых конкретным заказчиком.
2	Связи с общественностью (<i>Public Relations – PR</i>)	Это планируемые продолжительные усилия, направленные на создание и поддержание доброжелательных отношений и взаимопонимания между организацией и общественностью.
3	Содействие продажам (<i>Sales Promotion</i>)	Представляет собой деятельность, направленную на стимулирование потребителя, изготовителя, торгового агента, дилера, оптового продавца и тому подобных посреднических структур.
4	Прямая продажа или прямой маркетинг (<i>Direct Marketing</i>)	Это конкретная активная деятельность без посредников с целью вовлечь в коммуникацию реальных и потенциальных потребителей товара и, получить обратную информацию об их нуждах, потребностях, интересах, ориентируясь при этом на долговременные отношения. Прямой маркетинг – это искусство и наука непосредственного воздействия на покупателя в момент совершения акта купли-продажи между сторонами. Основными формами прямого маркетинга являются: прямой маркетинг по почте (директ – мейл); маркетинг по каталогам; телемаркетинг, т.е. использование телефонных сетей в процессе продажи товаров и услуг; телевизионный маркетинг; электронная торговля.

№ п/п	Названия коммуникаций	Описание данных коммуникаций
5	Выставки и ярмарки	Это инструменты публичного представления экспонатов и новшеств в соответствующей области знаний, в том числе культуры, техники и технологии. В наши дни ими обычно пользуются для достижения коммерческих целей, хотя между ними имеются определенные схожести и различия
6	Спонсорство	Как правило спонсорская деятельность осуществляется на основе принципа взаимности с применением рекламы, стимулирования сбыта чего-либо и связей с общественностью (Public Relations – PR).
7	Продукт – плейсмент (Product – placement)	Подобная маркетинговая коммуникация осуществляется как бы «одно в другом», скрытно («зонтичная реклама»), т.к. представляет собой форму продвижения и размещения товара, осуществляемую за счет использования информации о продукте или услуге в медиапрограмме (кино, видео, телевидение) с целью повышения положения товара и продвижения его на рынке. Например, демонстрируется фильм, где автомобиль марки «Форд» со всех передраг сюжетной линии с авариями и столкновениями с другими авто сохраняет жизнь своих пассажиров и опережает другие машины, хотя нигде не говорится о том, что «Форд» - это лучший выбор покупателя.
8	Брендинг и др.	Это процесс или система маркетинговых усилий, связанных с выбором названия того или другого товара, имеющего серьезные отличительные преимущества в сопоставлении с другими товарами подобного функционального назначения. При этом перед маркетологами ставится задача, связанная с созданием, продвижением и формированием у потребителей уникального имиджа продукта или услуги, а значит и компании в целом.

Стоит напомнить, что, прежде чем перейти к разработке программ цифровизации маркетинга и логистики необходимо системно и комплексно исследовать маркетинговую окружающую среду, в том числе и внутренний, и международный потребительский рынок. При этом надо учитывать, что на рынке товаров промышленного происхождения и производственно-технического назначения значительная часть изделий повторно возвращается в новый воспроизводственный процесс, а на потребительском рынке приобретая товары и услуги для личного потребления, как правило, исключается их использование в производственных целях и для рынка. В то же время данные рынки состоят из различных субрынков, объединяющих в себе региональные и прочие рынки отраслей национальной экономики, а также субрынки различных категорий населения, в т. ч. людей различных возрастов и верований, молодежи, национальных групп и др.

Также необходимо отметить, что на поведение покупателя оказывают влияние четыре основные группы факторов: факторы культурного уровня (культура, субкультура и социальное положение), факторы социального порядка (референтные группы, семья, роли и статусы), факторы личного порядка (возраст и этап жизненного цикла семьи, род занятий, экономическое положение, образ жизни, тип личности и представление о самом себе), в том числе факторы, связанные с психологией человека (мотивация, восприятие, усвоение, убеждения и отношения) [5]. Все эти и другие факторы, в условиях относительно эффективного охвата и обслуживания потребительского спроса обязательно должны быть

учтены при цифровизации маркетинга и логистики, что представляется весьма нелегкой задачей при разработке соответствующих трансформационных программ.

Прежде, чем начать процесс планирования маркетинговой деятельности и решения логистических задач той или другой фирмы следует установить всех целевых покупателей и определить, как протекает у них процесс принятия решения о покупке, состоящий из следующих этапов: осознания проблемы, поиска информации, оценки вариантов, решения о покупке, реакции на покупку. При этом, задача каждого производственно-коммерческого предприятия должна включать в себя основательное изучение всех реальных и потенциальных клиентов компании, а также выявление основных факторов, влияющих на их покупательское и потребительское поведение. Все отмеченное, так или иначе необходимо будет учитывать при разработке и реализации эффективной единой взаимно дополняющей программы цифровизации маркетинга и логистики. Последнее, т.е. цифровизация маркетинга и логистики закладывает основы общего перехода к цифровизации всей экономики каждой страны, в том числе и Азербайджанской Республики. Все это также будет масштабным переводом всех ведущих звеньев экономики к новым прогрессивным технологиям, требующим поэтапное изменение укоренившихся принципов и условий управления не только социально-экономическими, но и человеческими, материальными и общими производственно-техническими ресурсами.

Сегодня стоит заговорить о прикладном значении системы CRM (Customer Relationship Management), как для маркетинга, так и для логистики, которая дает возможность копить сведения о потенциальных и реальных клиентах компаний, группировать их по сегментам и разработать индивидуальные сценарии взаимодействия с ними на взаимовыгодных началах. Современная практика цифровизации маркетинга и логистики с использованием системы CRM может значительно облегчить эффективное решение этой задачи [1].

Таким образом, в настоящее время магистральным направлением развития общечеловеческой цивилизации во всем мире стала цифровая трансформация экономики на основе внедрения современных IT-технологий в производство и бизнес-процессы. Приведенные тренды, на корню вносящие изменения в экономику и социальную сферу не обходят и Азербайджанскую Республику, где сформированы и действуют десятки инкубационных центров, а также экологических ниш IT-стартапов. Здесь же продолжается деятельность, направленная на создание современных DATA-центров и системы G-cloud. Наряду со всем этим, при Министерстве экономики создан специальный центр, занимающийся разработкой нового закона, связанного с инновационной деятельностью и координацией его исполнения [9].

Стоит отметить, что все эти и другие усилия ученых, практиков, правительственных кругов Азербайджана были объективно высоко оценены со стороны Всемирного экономического форума (ВЭФ) и ряда других международных организаций.

Заключение

1. Цифровая трансформация маркетинга и логистики в Азербайджанской Республике идет в ногу с процессом формирования цифровой экономики как во всем мире, так и внутри страны.

2. В нашем, стремительно меняющемся мире, маркетинг приобрел много направлений: контент-маркетинг, social media marketing, поисковый маркетинг, performance marketing, email маркетинг и другие, которые говорят об эволюции сферы маркетинга и о её цифровизации.

3. В эпоху развития цифровой экономики предприятиям и компаниям необходимо изыскивать инновационные подходы к решению поставленных задач, смелее проводить лабораторные и полевые эксперименты с применением новых управленческих подходов и

технологий, с использованием цифрового маркетинга и цифровой логистики для продвижения нового продукта на мировые и другие рынки.

4. Цифровая трансформация маркетинга и логистики требует масштабного согласования действий всех заинтересованных сторон, включая конкретных производителей и поставщиков товаров, а также представителей логистической цепочки в каждом из каналов грузового потока, в том числе и «Шелкового пути» и прочих направлений.

5. Претворение в жизнь программы цифровой трансформации экономики Азербайджана требует создания эффективной системы качественной подготовки кадров и инфраструктурной базы в области цифровых технологий и логистики.

6. В целях формирования устойчивой и надежной системы цифровой трансформации экономики, в том числе логистики и маркетинга целесообразно будет объединять усилия заинтересованных корпораций и соответствующих государственных институтов управления. В целях достижения этой цели предлагаем основательно изучить возможности практического применения опыта передовых стран мира в данной области, включая КНР и Южную Корею.

7. Следует непрерывно изучать ожидаемые вызовы и угрозы, связанные с переводом всей экономики на цифровые технологии, т.к. пока раскрыты лишь социальные, экономические, а также военно – стратегические последствия данного процесса и скрыты задумки политического руководства ведущих стран мира в данном направлении.

8. В целях обеспечения устойчивого развития экономики регионов и стран, втянутых в процесс цифровизации, считаем необходимым сформулировать законодательную базу и систему моральной, материальной и правовой ответственности всех заинтересованных сторон за негативные последствия от эксплуатации цифровых технологий в корпоративных маркетинговых, логистических и других системах.

9. Переход к цифровой экономике в условиях цифровой трансформации в различные области знаний и практической деятельности общества, в том числе логистики и маркетинга ставят проблему формирования новой системы проведения аналитической работы над состоянием и уровнем развития отраслей национальной экономики на основе той же цифровизации с последующим использованием искусственного интеллекта.

10. В условиях рыночных отношений информация, как и обычная вещь становится объектом купли-продажи. Поэтому, производители информации, а также физические и юридические лица, занимающиеся выведением данной продукции на мировые и другие рынки, должны нести ответственность не только за их количественную и качественную сохранность, но также ограждать потребителей от тех или других вызовов и угроз, обеспечивая информационную безопасность в обществе в целом.

11. Все субъекты рынка, а также государственные и другие структуры стран мира должны непосредственно участвовать в формировании региональных, возможно континентальных и международных интегрированных информационных экономик и обществ. В целях достижения данной цели необходимо просвещать население, а также развивать и прививать среди людей культуру, характерную для информационного общества. Последнее ставит проблему законодательного закрепления условий и порядков будущего прогрессивного информационного общества.

12. Информационная безопасность – это не просто защита информации от каких – либо случайностей или сторонних негативных действий, а системное обеспечение защиты создателей, каналов легального распространения и пользователей информации от злонамеренных атак, а также прямых вызовов и угроз.

Eldar Quliyev, Mehriban Səmədova, Səadət Əliyeva
Logistika və marketinqin rəqəmsal transformasiyasının bəzi problemləri və perspektivləri
Xülasə

Məqalədə hər bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının rəqəmsallaşdırılmasının tərkib hissəsi kimi logistika və marketinqin rəqəmsal transformasiyasının zəruriliyindən bəhs edilir.

Davam edən rəqəmsallaşma prosesləri ilə bağlı gözlənilən problemlər və təhdidlər də təsvir edilmişdir. Konkret olaraq, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, eləcə də süni intellektin hökumət və biznes səviyyələrində idarəetmə proseslərinə nüfuzunun praktikada kifayət qədər sınaqdan keçirilmədiyi iddia edilir.

Bundan əlavə, milli iqtisadi və sosial sektorlarda rəqəmsal texnologiyaları həm tətbiq, həm də istifadə edə bilən peşəkar kadrların hazırlanması, seçilməsi və yerləşdirilməsi ilə bağlı problemlər mövcuddur.

Məqalədə həmçinin rəqəmsal marketinq və logistikanın mövcud növləri və xüsusiyyətləri təqdim olunur və rəqəmsallaşmaya məruz qalan bazar yönümlü marketinq və logistika kommunikasiyalarının təsviri verilir.

Эльдар Гулиев, Мехрибан Самедова, Саадат Алиева
Некоторые проблемы и перспективы цифровой трансформации логистики и маркетинга
Резюме

В статье говорится о необходимости цифровой трансформации логистики и маркетинга, как составного элемента цифровизации экономики каждой страны, в том числе Азербайджанской Республики.

Здесь же приводятся ожидаемые вызовы и угрозы, связанные с проводимыми цифровизационными процессами. В частности, утверждается, что проникновение информационно-коммуникационных технологий, а также искусственного интеллекта в процессы организации управления в эшелонах власти и бизнеса на практике недостаточно апробированы. Кроме того, существуют проблемы с подготовкой, подбором и расстановкой профессиональных кадров, способных как внедрять, так и пользоваться цифровыми технологиями в отраслях национальной экономики и социальной сфере.

В статье также приводятся нынешние виды и характеристики digital – маркетинга и логистики, дается описание рыночно ориентированных маркетинговых и логистических коммуникаций, подлежащие цифровизации.

Eldar Guliyev, Mehriban Samadova, Saadat Aliyeva
Some problems and prospects of digital transformation of logistics and marketing
Summary

The article discusses the need for digital transformation of logistics and marketing as an integral part of the digitalization of the economy of each country, including the Republic of Azerbaijan.

The expected challenges and threats associated with ongoing digitalization processes are also outlined. Specifically, it is argued that the penetration of information and communication technologies, as well as artificial intelligence, into governance processes at the levels of government and business has not been sufficiently tested in practice.

Furthermore, there are problems with the training, selection, and placement of professional personnel capable of both implementing and using digital technologies in the national economic and social sectors.

The article also presents the current types and characteristics of digital marketing and logistics, and provides a description of market-oriented marketing and logistics communications subject to digitalization.

Литература

1. Акулич, М. В. Интернет-маркетинг: учебник для бакалавров / М. В. Акулич. - М: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2020. - 352 с. Алексеева, Н. В. Методы повышения эффективности продаж на основе аналитических компонентов интернет-маркетинга / Н. В. Алексеева, Н. В. Казакова, М. В. Сазонова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. - 2019. - № 1. - С. 8-15.
2. Богданова, С. В. Особенности интернет-маркетинга в России / С. В. Богданова // Социально-экономическое развитие региона: состояние, проблемы, перспективы: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции, Ставрополь, 31 января 2019 года. - Ставрополь: Издательство «АГРУС», 2019. - С. 65-69.
3. Цифровая трансформация отраслей: стартовые условия и приоритеты: докл. к XXII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 13–30 апр. 2021 г. / Г. И. Абдрахманова, К. Б. Быховский, Н. Н. Веселитская, К. О. Вишневский, Л. М. Гохберг и др.; рук. авт. кол. П. Б. Рудник; науч. ред. Л. М. Гохберг, П. Б. Рудник, К. О. Вишневский, Т. С. Зинина; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». - М:Издательский дом Высшей школы экономики, 2021.
4. Вострецова, Е.В. Основы информационной безопасности: учебное пособие для студентов вузов / Е.В. Вострецова. — Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2019 - 204 с. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/73899/3/978-5-7996-2677-8_2019.pdf
5. Котлер, Филип. Основы маркетинга. Краткий курс : Пер. с англ. – М.: «ООО «И. Д. Вильямс», 2012. – 496 с.
6. Панкрухин А.П. Маркетинг: учебник Для студентов, обучающихся по специальности «Маркетинг»/ А.П. Панкрухин. 6-е изд.,стер. – М.: Издательство «Омега - Л», 2011. 655 с.
7. Родкина Т.А. (2001) Информационная логистика. - М.: «Экзамен», 2011. – 288 с.
- 8.<https://prezi.com/p/vyn13cuazox9/presentation/#:~:text=Возможность%20и%20эффективность%20использования%20информации,%2C%20актуальность%2C%20защищенность%20и%20ценность>
9. <https://caliber.az/post/azerbajdzhan-v-shage-ot-cifrovoj-transformacii>
- 10.<https://sber.bank.in/ru/media/publications/vzglyad-za-gimalai-kak-indiya-stala-pyatoi-ekonomikoi-mira-i-budet-li-eyo-vvp-rasti-dalshe>
- 11.<https://www.worldometers.info/ru/%D0%B2%D0%B2%D0%BF/%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD-%D0%B2%D0%B2%D0%BF/>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 19.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 26.12.2025

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

AQRAR SEKTORUN İNKİŞAF SƏVIYYƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ STATİSTİK TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İlham Hüseynli

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Riyaziyyat və statistika” kafedrasının dosenti,
iqtisad elmləri namizədi
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi-6,
e-poçt: i.huseynli@unec.edu.az*

Lala Namazova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Tətbiqi iqtisadiyyat” kafedrasının müəllimi, i.ü.f.d.
Az1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət 6
e-poçt: lala.yagubova@gmail.com*

Açar sözlər: aqrar sektor, struktur transformasiya, aqrar məşğulluq, ərzaq ixracı, aqrar ixracın ÜDM-ə nisbəti, müqayisəli təhlil.

Ключевые слова: аграрный сектор, структурная трансформация, занятость в аграрном секторе, экспорт продовольствия, отношение аграрного сектора к ВВП, сравнительный анализ.

Key words: agricultural sector, structural transformation, employment in the agricultural sector, food exports, share of the agricultural sector in GDP, comparative analysis.

Aqrar sektor, bir qayda olaraq, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün iqtisadi artım, məşğulluq və qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm və strateji əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə, qeyri-neft sektorunun, orta və kiçik sahibkarlığın inkişafı baxımından aqrar sahə region ölkələrində iqtisadi şaxələndirmənin əsas istiqamətlərindən hesab olunur. Bu kontekstdə aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin hərtərəfli və obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi və ölkələrarası müqayisəsi mühüm elmi və praktik əhəmiyyət daşıyır.

Müqayisəli təhlil üçün seçilmiş Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionuna daxil olan Azərbaycan, Gürcüstan və Qazaxıstan aqrar potensiala malik olsalar da, bu ölkələrdə sektorun inkişaf səviyyəsi, məhsuldarlıq göstəriciləri və resurslardan istifadə səmərəliliyi baxımından ciddi fərqlər mövcuddur. Digər tərəfdən, Türkiyə və inkişaf etmiş Avropa ölkələrindən olan Fransa və Niderland aqrar istehsalın intensivliyi, texnoloji təminat və ixrac yönümlü model baxımından aparıcı mövqedə dayanır və müqayisə üçün adekvat ölkə hesab edilirlər. Bu təhlillər zamanı qardaş Türkiyə Respublikasının həm seçilmiş region ölkələri, həm də qabaqcıl Avropa ölkələri ilə bir sıra ortaq cəhətlərinin olması qiymətləndirməni daha maraqlı etmiş olur.

Bəzi hallarda aqrar sektorun inkişafı ayrı-ayrı ölkələr üzrə və ayrı-ayrı göstəricilər əsasında təhlil edilsə də, region ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkiyənin vahid metodoloji çərçivədə kompleks müqayisəsi məhdud səviyyədə aparılmışdır. Bu iş aqrar inkişafın ümumi səviyyəsini, əsas cəhətlərini əks etdirən integrativ yanaşmaya ehtiyac yaradır.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi seçilmiş ölkələr üzrə aqrar sektorun inkişaf səviyyəsini iqtisadi (aqrar sektorun ÜDM-ə nisbəti (%), sosial (aqrar məşğulluğun ümumi məşğulluqda payı (%), ticarət (aqrar sektor məhsullarının ixrac dəyəri (ABŞ dolları ilə) göstəriciləri əsasında qiymətləndirmək və ölkələrarası müqayisə aparmaqdır. Bu göstəricilər aqrar sektorun milli iqtisadiyyatda tutduğu mövqeyi və dinamik inkişaf səviyyəsini, aqrar sektorun sosial əhəmiyyətini və məşğulluq yaratma potensialını, eləcə də, sektorun beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyini və bazar integrasiyasını əks etdirir.

Tədqiqat nəticələri region ölkələrində (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə) aqrar sektorun inkişaf dinamikasını Avropanın inkişaf etmiş ölkələrinin (Fransa, Niderland) müvafiq sektorunun eyniadlı göstəriciləri ilə müqayisəsi əsasında daha dərinədən başa düşülməsinə, eləcə də, tövsiyələrinin formalaşdırılmasına töhfə vermiş olur.

Aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin ölçülməsi və qiymətləndirilməsi iqtisadi inkişaf, qida təhlükəsizliyi və sosial rifah baxımından mühüm tədqiqat istiqamətlərindən biri hesab olunur. Beynəlxalq elmi ədəbiyyatda aqrar sektorun inkişafı əsasən iqtisadi göstəricilər, resurslardan istifadə səmərəliliyi institusional çərçivə prizmasından təhlil edilir. Bu baxımdan Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (Food and Agriculture Organization (FAO), Dünya Bankı (World Bank) və İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı (OECD) kimi beynəlxalq qurumların hesabatları əsas metodoloji istinad nöqtəsi hesab olunur.

Dünya Bankının tədqiqatlarında aqrar sektorun inkişaf səviyyəsi əsasən aqrar əlavə dəyərin ÜDM-də payı, sektor üzrə artım templəri və aqrar məşğulluğun dinamikası əsasında qiymətləndirilir. Bankın Dünya İnkişaf Göstəriciləri (World Development Indicators (WDI) bazası ölkələrarası müqayisələr üçün ən çox istifadə edilən mənbələrdən biridir.

Müasir iqtisadi yanaşmalara görə, aqrar sektorun rolu yalnız istehsal həcmi və ya ÜDM-də tutduğu payla məhdudlaşdırıla bilməz. Aqrar sektor ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, regionların sosial-iqtisadi inkişafı, məşğulluğun qorunması və xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşması baxımından çoxşaxəli funksiyalar yerinə yetirir. Qlobal ərzaq bazarlarında qiymət volatilliyi, müşahidə edilən iqlim dəyişmələri və geosiyasi risklər indiki dövrdə aqrar sektorun strateji rolunu daha da önəmli etmişdir.

Bu baxımdan aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin statistik göstəricilər əsasında kompleks qiymətləndirilməsi həm elmi, həm də praktiki baxımdan xüsusi aktualıq kəsb edir. Aqrar sektorun yalnız ÜDM-də payına əsaslanan qiymətləndirməsi onun real iqtisadi rolunu tam əks etdirmədiyindən, müasir tədqiqatlarda bu göstərici digər mühüm göstəricilər olan məşğulluq və ixrac indikatorları ilə birlikdə təhlil olunur.

İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sektor yüksək texnologiya, kapital intensivliyi və elm tutumlu istehsal üsulları ilə xarakterizə olunur. Rəqəmsallaşma, avtomatlaşdırma, rəqəmsal kənd təsərrüfatı, habelə seleksiya və biotexnologiyaların tətbiqi kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Nəticədə aqrar sektor az sayda işçi qüvvəsi ilə yüksək istehsal nəticələri əldə edir və bu da ÜDM-də payın aşağı olmasına baxmayaraq sektorun iqtisadi səmərəliliyini təmin edir.

Aqrar sektorun iqtisadiyyatda rolu yalnız ÜDM-də struktur payla məhdudlaşmır, bu sektor eyni zamanda kənd yerlərində məşğulluğun əsas mənbəyi, ərzaq təhlükəsizliyinin əsası və aqrar-ərzaq dəyər zəncirinin başlanğıc mərhələsidir. Buna görə aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün struktur (ÜDM və məşğulluq payları) və xarici bazar inteqrasiyası (ixrac göstəriciləri) birlikdə nəzərdən keçirilməlidir.

İlkin olaraq həm region ölkələri (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə), həm də bəzi inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin (Fransa, Niderland) aqrar sektorun ÜDM-dəki göstəricilərinə diqqət edək.

Qeyd etdiyimiz kimi, aqrar əlavə dəyərin ÜDM-də payı iqtisadi strukturun göstəricisidir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, müqayisə edilən ölkələr arasında Avropada aşağı və sabit səviyyə müşahidə edilir. Müşahidə edilən aşağı səviyyə bu ölkələrdə aqrar sektorun yüksək diversifikasiya və transformasiyanın yetkin mərhələsinin olduğunu göstərir. Lakin region ölkələrində nisbətən yüksək səviyyə isə aqrar sektorun sosial-iqtisadi rolunun indiki dövrdə hələ də daha güclü qalmasına işarə edir.

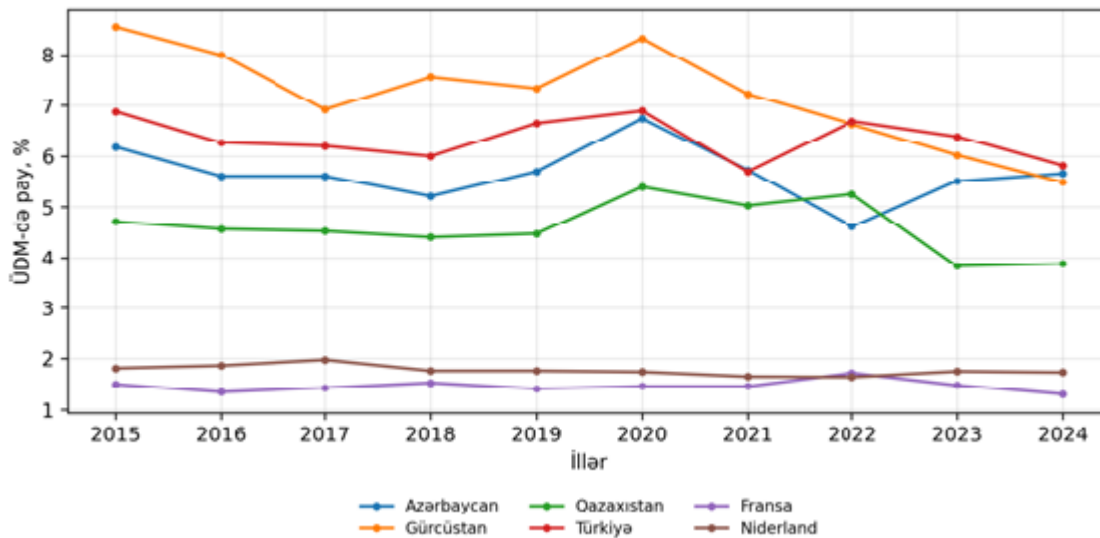
Aqrar sektorun ÜDM-də payı, % (2015–2024)

İl	Azərbaycan	Gürcüstan	Qazaxıstan	Türkiyə	Fransa	Niderland
2015	6.18	8.54	4.71	6.88	1.50	1.81
2016	5.61	8.00	4.56	6.27	1.34	1.86
2017	5.61	6.92	4.52	6.20	1.43	1.97
2018	5.21	7.56	4.40	6.00	1.53	1.76
2019	5.70	7.34	4.47	6.65	1.41	1.76
2020	6.74	8.32	5.39	6.89	1.46	1.74
2021	5.73	7.23	5.03	5.70	1.46	1.65
2022	4.61	6.63	5.25	6.69	1.72	1.64
2023	5.51	6.02	3.83	6.39	1.48	1.75
2024	5.66	5.49	3.88	5.82	1.30	1.73

Mənbə: World Bank, World Development Indicators — NV.AGR.TOTL.ZS.

Həmçinin, onu da bildirmək lazımdır ki, aqrar sektorun ÜDM-də payı ölkə iqtisadiyyatının strukturunu və sektorlararası balansını xarakterizə edən əsas indikatorlardan biridir. Müqayisə üçün götürülmüş dövrdə (2015–2024-cü illər) Fransa və Niderland kimi inkişaf etmiş Avropa ölkələrində göstəricinin aşağı və nisbətən sabit qalması aqrar sektorun zəifliyinə deyil, xidmət və sənaye sahələrinin yüksək əlavə dəyər yaratması fonunda aqrar məhsulun nisbi çəkisinin aşağı olmasına səbəb olur. Eyni zamanda, bu ölkələrdə texnologiya, kapital dərinliyi, institusional dəstək və innovasiyaların hesabına aqrar istehsal daha yüksək məhsuldarlıqla reallaşır və daha az resursla dəyər yaradır.

Region ölkələrində (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə) bu göstəricinin yüksək olması isə struktur transformasiyanın müxtəlif mərhələlərdə getməsi, aqrar sektorun həm istehsal, həm sosial, həm də iqtisadi funksiya baxımından bu gün də mühüm rola malik olması ilə izah olunur.

Şəkil 1. Aqrar sektorun ÜDM-də payının dinamikası (2015-2024)

Bu müqayisə aqrar ÜDM payının interpretasiyasının yalnız müşahidə edilən səviyyə ilə məhdudlaşmamalı, məhsuldarlıq və digər sektorların artım tempi ilə birgə dəyərləndirilməli olduğunu bir daha ortaya qoymuş olur.

Şəkil 1-də müşahidə edilən Avropa qrupunun aşağı və sabit trayektoriyası struktur transformasiyanın yetkinliyini, region ölkələri qrupundakı daha yüksək səviyyələr isə sektorun nisbi çəkisinin güclü qalmasını göstərir. Yəni, seçilmiş region ölkələri ilə müqayisədə inkişaf etmiş ölkələrdə

aqrar sektorun ÜDM-də aşağı payı sektorun gerilməsi deyil, iqtisadiyyatın digər sahələrinin daha sürətli və yüksək əlavə dəyərli inkişafının, daha innovativ menecmentin tətbiqi nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, o cümlədən, müqayisə üçün seçilmiş region ölkələrində, xüsusilə, postsovet məkanına daxil edilən ölkələrdə aqrar sektorun iqtisadiyyatda rolu əsasən sosial funksiyalarla müəyyən olunur. Kənd təsərrüfatı bu ölkələrdə geniş əhali təbəqələri üçün əsas məşğulluq mənbəyi olmaqla yanaşı, yoxsulluğun qismən azaldılması və regionlarda sosial sabitliyin qorunmasında əsas rol oynayır. Bu ölkələrdə aqrar sektor çox vaxt sənaye və xidmət sektorlarının kifayət qədər inkişaf etmədiyi şəraitdə sosial “təhlükəsizlik yastığı” rolunu oynayır. Aqrar sektorun ÜDM və məşğulluqdakı yüksək payı sosial funksiyaların üstünlük təşkil etdiyini göstərsə də, bu hal struktur problemlərin mövcudluğuna işarə edir.

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sektorun iqtisadiyyatdakı rolu yalnız ÜDM-dəki struktur payla məhdudlaşmır, sektor eyni zamanda kənd yerlərində məşğulluğun əsas mənbəyi, ərzaq təhlükəsizliyinin dayacağı aqrar-ərzaq dəyər zəncirinin mühüm və başlanğıc mərhələsidir. Buna görə aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün struktur (ÜDM və məşğulluq payları) və xarici bazar inteqrasiyası (ixrac göstəriciləri) birlikdə nəzərdən keçirilməlidir. Təhlillərdə istifadə edilən əsas göstəricilərdən biri də aqrar məşğulluğun ümumi məşğulluqdakı xüsusi çəkisidir. Bu göstərici üzrə Dünya Bankının son on illik məlumatlarını özündə ehtiva edən cədvəl (Cədvəl 2) diqqət edək.

Cədvəl 2

Aqrar məşğulluğun ümumi məşğulluqdakı payı, %-lə (2015–2023-cü illər)

İl	Azərbaycan	Gürcüstan	Qazaxıstan	Türkiyə	Fransa	Niderland
2015	36.36	44.05	18.01	20.40	2.74	2.32
2016	36.34	43.81	16.28	19.50	2.87	2.26
2017	36.31	43.13	15.38	19.38	2.61	2.27
2018	36.21	38.90	14.24	18.43	2.50	2.10
2019	35.90	38.15	13.70	18.11	2.52	2.08
2020	35.92	41.05	13.46	17.55	2.35	2.07
2021	35.86	41.03	13.16	17.17	2.51	2.26
2022	35.76	40.27	12.36	15.67	2.59	1.91
2023	35.49	39.92	12.13	14.64	2.51	1.91

Mənbə: World Bank, World Development Indicators (WDI indikator kodu: SL.AGR.EMPL.ZS).

İlk baxışda bu rəqəmlər paradoksal nəticələr ortaya qoymuş olur. Yəni, necə ola bilər ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu sektorun ümumi məşğulluqdakı xüsusi çəkisi aşağı həddə olduğu halda, seçilmiş region ölkələrində bu göstərici dəfələrlə yüksəkdir? Məsələn, ondadır ki, aqrar məşğulluq payı əmək resurslarının sektorlar üzrə bölgüsünü əks etdirir. Burada aşağı səviyyə, ilk növbədə, yüksək məhsuldarlıq, elm tutumlu innovasiyaların və texnoloji yeniliklərin tətbiqi, yüksək səviyyə isə kənd yerlərində alternativ məşğulluğun məhdudluğu, sənaye və digər sektorların geriliyi ilə əlaqələndirilir.

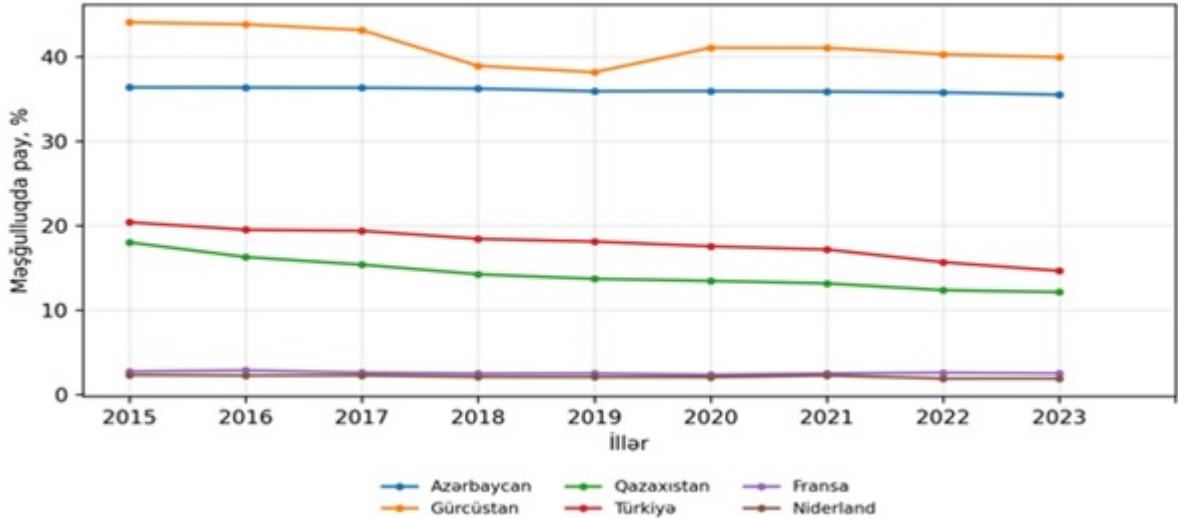
Aqrar sektorda məşğulluğun azalması kənd təsərrüfatının zəifləməsi kimi deyil, əmək resurslarının daha yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrə yönəlməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Aqrar sektorda qalan işçi qüvvəsi daha yüksək ixtisas səviyyəsinə malik olur və bu, sektorun ümumi effektivliyini artırır.

Aqrar məşğulluğun ümumi məşğulluqdakı payı üzrə müqayisə göstərir ki, Azərbaycan və Gürcüstanda kənd təsərrüfatı sektoru sosial baxımdan mühüm rol oynamağa davam edir. Lakin bu yüksək məşğulluq səviyyəsi hər zaman yüksək məhsuldarlıqla müşayiət olunmur. Bu vəziyyət aqrar sektorda əmək intensiv, lakin aşağı məhsuldarlığa malik istehsal strukturunun mövcudluğunu göstərir.

Qazaxıstanda aqrar məşğulluğun payı nisbətən aşağı olsa da, burada geniş torpaq resurslarına əsaslanan ekstensiv istehsal modeli üstünlük təşkil edir. Türkiyədə isə aqrar məşğulluğun payı

azalmasına baxmayaraq, texnoloji modernləşmə və mexanikləşmə hesabına məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəlməsi müşahidə edilməkdədir. Bu nəticələr beynəlxalq ədəbiyyatlarda vurğulanan “struktur transformasiya” yanaşması ilə uyğunluq təşkil edir.

İndi isə aqrar məşğulluğun pay göstəricisinin ölkələr üzrə dinamikasını daha aydın və əyani görmək üçün aşağıdakı şəkil 2-yə diqqət edək.

Şəkil 2. Aqrar məşğulluq payının dinamikası (2015-2023)

Aqrar məşğulluğun ümumi məşğulluqdakı xüsusi çəkisi mövcud olan struktur transformasiyanın intensivliyini, əmək resurslarının sektorlar üzrə bölgüsünü və kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq səviyyəsini dolayı yolla əks etdirir. Qrafikdən inkişaf etmiş Avropa ölkələrinə bu göstəricinin digər region ölkələrinə nisbətən ciddi aşağı səviyyənin, dinamikada isə sabit meylə yaxın azalma tempinin xarakterik olduğu görünür.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar məşğulluğun aşağı olması, bir qayda olaraq, yüksək mexanikləşmə, innovasiyalı menecment və rəqəmsal texnologiyaya əsaslanan istehsal modeli ilə şərtlənir: az sayda işçi ilə yüksək nəticə əldə olunur. Region ölkələrində məşğulluq payının daha yüksək qalması aqrar sektorun sosial məşğulluq funksiyasının güclü olmasını, qeyri-aqrar sektorların (sənaye və xidmətlər) əmək bazarını eyni sürətlə udmamasını göstərə bilər. Burada azalma meyləli əmək axınının xidmət və sənaye sektoruna keçidi ilə əlaqədirdə, yüksək səviyyəyə isə kənd təsərrüfatının hələ də əmək tutumlu qalmasına işarədir.

Bu baxımdan demək olar ki, aqrar məşğulluq göstəricisinin yüksəkliyi bəzən aşağı məhsuldarlıq və “gizli işsizlik” riskləri ilə yanaşı, kənd yerlərində alternativ məşğulluq imkanlarının ciddi məhdudluğunu da ifadə etmiş olur. Yəni, nəticə etibarilə, siyasət baxımından aqrar sektorda məhsuldarlığın artırılması ilə paralel olaraq, qeyri-aqrar sektorların inkişafı ciddi hədəf prioritetlərindən hesab edilməlidir.

Şəkil 2-də inkişaf etmiş Avropa ölkələrinə bu göstəricinin digər region ölkələrinə nisbətən ciddi aşağı səviyyənin, dinamikada isə sabit meylə yaxın azalma tempinin xarakterik olduğu görünür.

Araşdırmalar zamanı əldə etdiyimiz qənaətlərdən onu da qeyd edə bilərik ki, aqrar sektorda yüksək məşğulluq payı ikili iqtisadi mənə daşıyır. Bir tərəfdən götürəndə bu göstərici cəmiyyətdə sosial sabitliyi qoruyur və əhəlinin gəlir əldə etməsinə imkan yaradır. Digər tərəfdən isə yüksək məşğulluq səviyyəsi çox vaxt aşağı əmək məhsuldarlığı ilə müşayiət olunur və iqtisadi artım üçün məhdudlaşdırıcı faktora çevrilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə aqrar sektorun əsas problemlərindən biri məhsuldarlığın aşağı səviyyədə qalması və ixrac imkanlarının məhdud olmasıdır. Emal sənayesinin zəif inkişafı və logistika

problemləri aqrar məhsulların beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini azaldır. Bu səbəbdən aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsində ixrac göstəricilərinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Lakin ixracın yalnız pay göstəriciləri əsasında qiymətləndirilməsi metodoloji baxımdan kifayət hesab edilmir.

İndi isə seçilmiş ölkələr üçün ümumi mal ixracında aqrar sektorun pay göstəricilərinə diqqət edək. Qeyd edək ki, əvvəlki cədvəllərdə olduğu kimi burada da rəqəmlər Dünya Bankının hesablamalarına istinadən verilmişdir.

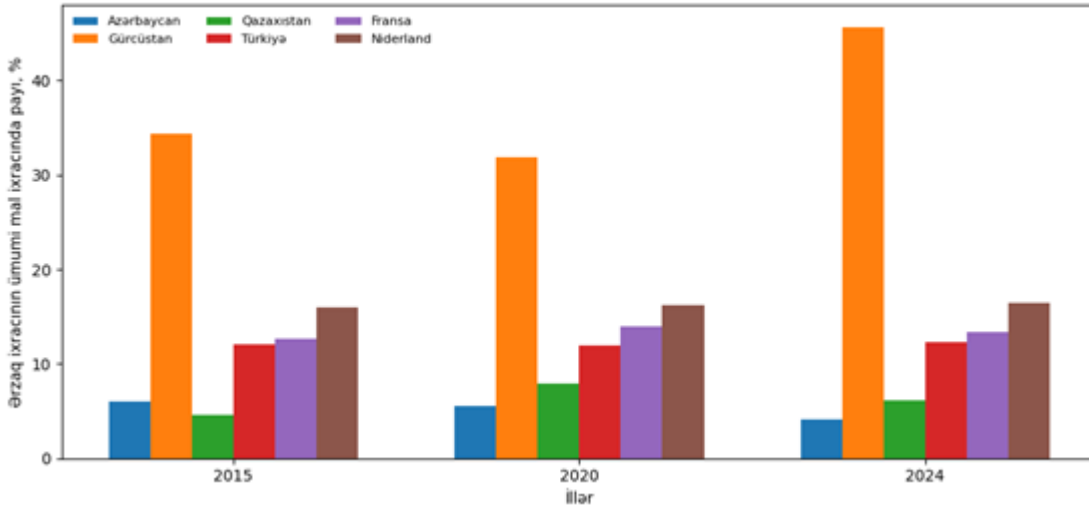
Cədvəl 3

Ərzaq ixracının mal ixracında payı, % (2015–2024)

İl	Azərbaycan	Gürcüstan	Qazaxıstan	Türkiyə	Fransa	Niderland
2015	6.06	34.35	4.61	12.03	12.64	15.97
2016	3.89	36.49	5.72	11.89	12.43	16.54
2017	4.27	31.03	4.94	11.18	12.55	15.98
2018	3.60	31.04	5.04	10.72	12.31	14.97
2019	3.91	31.07	5.61	10.72	12.35	15.16
2020	5.49	31.82	7.91	12.00	13.95	16.24
2021	3.64	30.12	7.02	10.91	13.60	14.52
2022	2.37	26.57	7.24	11.58	13.75	13.64
2023	2.84	40.33	6.69	11.96	13.12	14.99
2024	4.14	45.67	6.10	12.28	13.34	16.41

Mənbə: World Bank, World Development Indicators (UN Comtrade/WITS source line) (WDI indikator kodu: TX.VAL.FOOD.ZS.UN).

Ərzaq ixracının pay göstəricisi ümumi ixrac səbətində ərzağın struktur çəkisini göstərir. Lakin ümumi mal ixracının dəyişkənliyi “denominator effekti” yarada bildiyindən bu göstərici təkbaşına real aqrar sektorun performansını tam ifadə edə bilmir.

Şəkil 3. Seçilmiş illər üzrə ərzaq ixracının ümumi mal ixracında payı

Ərzaq ixracının mal ixracında payı hər bir ölkənin ixrac səbətində aqrar-ərzaq məhsullarının nisbi çəkisini və xarici bazarlara inteqrasiya səviyyəsini xarakterizə edir. Şəkil 3-də təqdim olunmuş qrafiki təsvirlər demək olar ki, 5 illik intervalla, 2015, 2020 və 2024-cü illərdə bu göstəricinin seçilmiş ölkələr üzrə səviyyələrinin müqayisəli təqdimatını vermiş olur. Bu şəkildən görüldüyü kimi bəzi region ölkələrində göstəricinin yüksək və ya dəyişkən olması (məsələn, Gürcüstan) bəzi illərdə aqrar-ərzaq məhsullarının ixrac dinamikasında mühüm yer tutduğunu göstərsə də, bu payın artımı həmişə ixracın mütləq həcm artımı demək olmaya bilər. Bu məqam qeyri-ərzaq ixracının azalması fonunda nisbi pay

göstəricisinin yüksəlişi ola bilər. Avropa ölkələri və Türkiyədə isə ərzaq ixracı daha çox yüksək əlavə dəyərli emal və brendləşmiş məhsullar hesabına formalaşdığından pay göstəricisi ilə yanaşı, ixracın keyfiyyəti və dəyər zəncirindəki mövqeyi də nəzərə alınmalıdır. Qrafiklərin altı ölkə üzrə müqayisəli təqdimatı aqrar ÜDM payı ilə ixrac göstəricisi arasında mümkün əlaqələrin (məsələn, struktur dəyişikliklər, məhsuldarlıq, emal dərinliyi) sonrakı mərhələdə daha əsaslandırılmış modelləşdirilməsi üçün empirik baza yaradır.

Cədvəl 4

Ərzaq ixracı / nəfər (cari ABŞ dolları) — hesablanmış indikator (2015–2024)

İl	Azərbaycan	Gürcüstan	Qazaxıstan	Türkiyə	Fransa	Niderland
2015	104.14	203.23	117.08	232.12	961.94	5377.56
2016	52.30	207.26	114.34	223.88	933.79	5542.55
2017	67.13	228.54	127.99	228.98	1003.58	6082.61
2018	73.50	281.53	162.13	233.32	1067.38	6315.00
2019	76.66	317.17	167.40	234.85	1046.56	6192.77
2020	74.73	285.61	188.57	244.22	1008.61	6281.46
2021	79.85	344.55	215.42	292.13	1173.04	6959.02
2022	89.12	399.50	305.65	346.45	1251.35	7423.11
2023	94.67	660.56	258.43	358.26	1249.88	7852.12
2024	107.68	809.66	244.32	375.89	1243.17	8403.58

Mənbə: World Bank, World Development Indicators-WDI

Yuxarıdakı təhlillər göstərir ki, təqdim edilmiş bu məlumatlardan ayrı-ayrı ölkələrdəki ərzaq ixracının real səviyyəsini qiymətləndirmək və müqayisə etmək olduqca çətinidir. O səbəbdən ölkələr üzrə ərzaq ixracının real vəziyyətini qiymətləndirmək üçün Dünya Bankının məlumatları əsasında hazırlanmış Cədvəl 4-ün rəqəmlərinə diqqət yetirək. Bu cədvəl həm region, həm də Avropa ölkələri üçün adambaşına düşən ərzaq ixracını illər üzrə təqdim edir və bu da müqayisə üçün ən optimal keyfiyyət göstəricisi olaraq qəbul edilə bilər.

Göründüyü kimi bir nəfərə düşən ərzaq ixracı ölkə ölçüsü fərqi neytrallaşdırır və ixrac qabiliyyətini daha müqayisə olunan edir. Burada yüksək səviyyə adətən emal dərinliyi, aqrar-sənaye sektorunun rəşional-innovativ inkişafı və bazar inteqrasiyası ilə bağlıdır. Qrafikdən göründüyü kimi bu göstərici üzrə Avropa ölkələri, həm Fransa, həm də Niderland region ölkələri ilə müqayisədə çox üstün paya malikdir. Bunun isə əsas səbəbi bu ölkələrdə yüksək mexanikləşmə, innovasiyalı menecment və rəqəmsal texnologiyaya əsaslanan istehsal modelinin tətbiqi ilə bilavasitə şərtlənir. Təəssüf ki, bu mühüm keyfiyyət göstəricisi üzrə Azərbaycan olduqca aşağı yerdə qərarlaşmışdır. Müqayisə üçün deməli ki, son 2024-cü il üçün müqayisə aparsaq Azərbaycan bu göstərici üzrə Gürcüstandan təqribən 8 dəfə, Qazaxıstandan 2,3 dəfə, Türkiyədən isə 3,5 dəfə, Fransadan 11,6 dəfə və nəhayət, Niderlanddan isə 80 dəfə geridədir. Bu isə onu göstərir ki, Avropa qrupunda aqrar sektorun ÜDM və məşğulluqda çəkisi aşağı olsa da, dəyər zənciri, standartlaşma və bazar inteqrasiyası hesabına ixrac performansı (xüsusən nəfərə düşən göstərici) yüksəkdir.

Qeyd etdiyimiz nəzəri yanaşmalar aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin tək bir göstərici ilə ölçülməsinin qeyri-kafi olduğunu göstərir. Məhz bu səbəbdən empirik təhlildə aqrar sektorun ÜDM-də payı, ümumi məşğulluqda payı və ixrac göstəriciləri birlikdə nəzərdən keçirilmişdir. Bu göstəricilərin kompleks müqayisəsi inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında struktur fərqləri üzə çıxarmağa və aqrar sektorun real iqtisadi rolunu daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. Məhz, bu nəzəri çərçivə aqrar sektorun ÜDM-də payı, məşğulluq və ixrac göstəricilərinin birlikdə empirik təhlil edilməsini elmi baxımdan əsaslandırır.

Nəticə

Aqrar sektorun ölkə iqtisadiyyatında rolu inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının ÜDM-də payı aşağı olsa da (adətən 2–4 faiz), bu sektor ərzaq təhlükəsizliyi, regional balans və aqrar–ərzaq dəyər zəncirinin dayanıqlılığı baxımından strateji əhəmiyyətini qoruyur. Bu ölkələrdə yüksək əmək məhsuldarlığı, texnoloji intensivlik və dövlət dəstəyi mexanizmləri aqrar sektorun effektivliyini təmin edir.

İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə aqrar sektorun ÜDM və məşğulluqdakı payı daha yüksəkdir. Bu hal sektorun sosial funksiyası və alternativ məşğulluq imkanlarının məhdudluğu ilə bağlıdır. Lakin yüksək pay çox vaxt aşağı məhsuldarlıq və məhdud ixrac potensialı ilə müşayiət olunur.

Aqrar sektorun ÜDM-də payı ilə məşğulluq göstəriciləri arasındakı əlaqə onu göstərir ki, məşğulluğun azalma tempi ÜDM payının azalmasından geri qalır və bu da kənd təsərrüfatında gizli işsizliyin və resursların qeyri-effektiv bölgüsünün mövcudluğunu ehtimal etməyə əsas verir. Eyni zamanda, ərzaq ixracının ümumi mal ixracında payının region ölkələrində dəyişkən xarakter daşması ixracın struktur baxımından məhdud diversifikasiyasını və aqrar–ərzaq məhsullarının əsasən az emal olunmuş formada xarici bazarlara çıxarıldığını göstərir.

İnkişaf etmiş Avropa ölkələrinin təcrübəsi isə sübut edir ki, aqrar sektorun ÜDM-də və məşğulluqda aşağı paya malik olması yüksək əlavə dəyərli aqrar istehsalın və ixracın formalaşmasına mane olmur. Əksinə, institusional dəstək mexanizmləri, texnoloji yeniliklər, aqrar–ərzaq sənayesinin inkişafı və dəyər zəncirinin dərinləşdirilməsi hesabına aqrar sektor iqtisadiyyatın strateji elementlərindən birinə çevrilir. Bu baxımdan, aparılan statistik qiymətləndirmələr region ölkələri üçün aqrar siyasətin prioritetlərinin kəmiyyət göstəricilərinin saxlanılmasından daha çox, məhsuldarlığın artırılmasına, emal səviyyəsinin yüksəldilməsinə və aqrar sektorla qeyri-aqrar sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsinə yönəldilməsinin zəruriliyini əsaslandırır.

Aqrar sektorun iqtisadi inkişafda rolunun qiymətləndirilməsi yalnız ÜDM-də və məşğulluqda pay göstəriciləri ilə məhdudlaşmamalı, ixrac strukturu, əlavə dəyər yaradılması və əmək məhsuldarlığı kimi amillərlə kompleks şəkildə aparılmalıdır. Aparılan təhlilin nəticələri göstərir ki, məhz bu yanaşma region ölkələrinin uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığının təmin edilməsi və inkişaf etmiş ölkələrlə struktur fərqlərin azaldılması baxımından elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

İlham Hüseynli, Lala Namazova

Aqrar sektorun inkişaf səviyyəsinin müqayisəli statistik təhlili və qiymətləndirilməsi

Xülasə

Təqdim edilən məqalədə aqrar sektorun inkişaf səviyyəsi və ixrac strukturu bir sıra region (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə) və inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin (Fransa, Niderland) müvafiq göstəriciləri üzrə müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Təhlilin empirik bazası, məqalədə istifadə edilən göstərici və rəqəmlər, əsasən, Dünya Bankının World Development Indicators (WDI) sisteminin 2015–2024-cü illər üzrə məlumatlarına istinad edilərək götürülmüşdür.

Məqalədə, həmçinin, aqrar sektorun ÜDM-də payı, aqrar məşğulluq payı və ərzaq ixracının ümumi ixracda payı indikatorları da hesablanır və təhlil edilir. Eyni zamanda, bunlarla yanaşı, məqalədə pay göstəricilərinin məhdudiyətlərini aradan qaldırmaq üçün ərzaq ixracının ABŞ dolları ilə ifadə edilən mütləq qiymətləri və bir nəfərə düşən səviyyələri, habelə, bəzi alternativ ölçmə və metodlar tətbiq olunur.

Əldə edilən nəticələr qruplararası struktur heterogenliyi nümayiş etdirir və məhsuldarlıq, emal dərinliyi, logistika və bazar çıxışı üzrə siyasət tövsiyələrini əsaslandırır. Məqalədə həyata keçirilən təhlillər əsasında əldə edilən nəticələr məhsuldarlıq və emal yönü siyasət tədbirlərinin prioritetləşdirilməsini nümayiş etdirir və məhsuldarlıq, emal dərinliyi, logistika və bazar çıxışı üzrə siyasət tövsiyələrini şərtləndirir.

Ильхам Гусейнли, Лала Намазова

**Сравнительный статистический анализ и оценка уровня развития
сельскохозяйственного сектора**

Резюме

В представленной статье в сравнительном порядке анализируется уровень развития сельскохозяйственного сектора и структура экспорта в ряде стран регион (Азербайджан, Грузия, Казахстан, Турция) и развитых европейских странах (Франция, Нидерланды) на основе соответствующих показателей. Эмпирическая основа анализа, показатели и данные, используемые в статье, в основном взяты из системы показателей мирового развития (WDI) Всемирного банка за 2015-2024 годы.

В статье также рассчитываются и анализируются показатели доли сельскохозяйственного сектора в ВВП, доли занятости в сельском хозяйстве и доли экспорта продовольствия в общем объеме экспорта. При этом, для преодоления ограничений показателей доли, в статье используются абсолютные цены на экспорт продовольствия, выраженные в долларах США, и цены на душу населения, а также некоторые альтернативные методы измерения.

Полученные результаты демонстрируют структурную неоднородность между группами и обосновывают рекомендации по политике в области производительности, глубины переработки, логистики и доступа к рынкам. Результаты, полученные на основе проведенного в статье анализа, демонстрируют приоритетность мер политики, ориентированных на повышение производительности и переработки.

İlham Huseynli, Lala Namazova

**Comparative statistical analysis and assessment of the level of development of the
agricultural sector.**

Summary

This article provides a comparative analysis of the level of agricultural sector development and export structure in several regions (Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, and Turkey) and developed European countries (France and the Netherlands) using relevant indicators. The empirical basis for the analysis, indicators, and data used in the article are primarily drawn from the World Bank's World Development Indicators (WDI) for 2015–2024.

The article also calculates and analyzes indicators of the agricultural sector's share of GDP, the share of employment in agriculture, and the share of food exports in total exports. To overcome the limitations of share indicators, the article uses absolute food export prices expressed in US dollars and per capita prices, as well as some alternative measurement methods.

The results demonstrate structural heterogeneity across groups and substantiate policy recommendations in the areas of productivity, processing depth, logistics, and market access. The results obtained from the analysis conducted in the article demonstrate the priority of policy measures aimed at increasing productivity and processing, and guide policy recommendations on productivity, processing depth, logistics and market access.

Ədəbiyyat

1.Hüseynli İ.Q.(2020) Aqrar-sənaye kompleks müəssisələrinin iqtisadi inkişafında innovasiya potensialı amili. International Evroasiya Congresson Scientific Researches and Resend Trende-VII, səh.566-569

2 Hüseynli İ.Q. (2020) Aqrar-sənaye kompleksi müəssisələrinin investisiya- innovasiya fəaliyyətinin bəzi məsələləri,Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” elmi- praktik jurnalı,№4(13),səh.92-99

3.Quliyev, E.Ə. (2019). Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafının statistik təhlili. *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri*, №3, s. 45–52.

4.Серова, Е.В. (2016). Развитие агра”рного сектора: сравнительный анализ. *Вопросы экономики*, №9, с. 45–59.

5.Fuglie, K. (2012). Productivity growth in agriculture: An international perspective.*Journal of Agricultural Economics*, Vol. 63(2), pp. 255–270.

6.Timmer, C. P. (2009). *A World without Agriculture*.

7.World Bank. World Development Indicators (WDI) Database. DataBank. (Giriş tarixi:2026-01).

8.World Bank. WDI Metadata (indicator definitions & methodology). (Giriş tarixi: 2026-01).

9.FAO (2023). *The State of Food and Agriculture*.

10. www.stat.gov.az

11. www.stat.gov.kz

12. <https://ec.europa.eu/eurostat>

13.<https://www.tuik.gov.tr/>

14.www.stat.gov.ge

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 02.02.2026

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 06.02.2026

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

AZƏRBAYCANIN İXRAC POTENSİALININ İNKİŞAFINDA İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Gülzar Hüseynova

Bakı Dövlət Universitetinin "İqtisadiyyat" kafedrasının müəllimi

AZ 1148, Bakı şəhəri, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi - 33

e-poçt: gulnar.huseynova.@gmail.com

Açar sözlər: xarici ticarət, ixrac, ixrac potensialı, ixracın stimullaşdırılması, investisiya, investisiya qoyuluşlarının artırılması, iqtisadi artım.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, экспортный потенциал, стимулирование экспорта, инвестиции, увеличение инвестиций, экономический рост.

Keywords: foreign trade, export, export potential, export stimulation, investment, increasing investments, economic growth.

İqtisadi artımın vacib elementi hesab edilən investisiyalar milli iqtisadiyyatın, habelə onun sahəvi inkişafının təminatçısı kimi çıxış edir. İntestisiya qoyuluşları sahələr üzrə iqtisadi artıma müxtəlif istiqamətlərdə, vacib iqtisadi elementlərin, o cümlədən istehsal və texniki avadanlıqların yenilənməsi sahəsinə müsbət təsir edir. İstehsal texniki vasitələr ilə təminatın yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Müxtəlif əsas istehsal amillərinin, istehsal vasitələrinin yenilənməsi məhsul istehsalında həm kəmiyyət, həm keyfiyyət, həm də struktur yenilənmələrinə müsbət təsir edir. İstehsal vasitələrinin yenilənməsi hesabına əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə və əməyə verilən dəyərin artmasına, o cümlədən əmək sərfiyyatının azaldılması məqsədinə nail olunur. Bundan başqa, istehsal edilmiş məhsulların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi hesabına müxtəlif təyinatlı məhsulların ixracına müsbət təsir etməklə, daxili bazarda həmin məhsullar üzrə qiymətlərin istehsalçı mövqeyindən stabilləşməsinə, bazarda əmtəə izafiliyinin xarici bazarlara edilən ixrac hesabının aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır. Qeyd edilən hallar investisiya qoyuluşlarının məhsul istehsalında, habelə ixracında əhəmiyyətli rol oynadığını deməyə əsas verir [4, s.271]. Bu sahədə baş verən dəyişikliklərin izlənilməsinə və tədqiqinə şərtləndirir.

İqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişafı və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması ölkənin təbii ehtiyatlar ilə zənginliyindən, səmərəli istifadə səviyyəsindən asılı olsa da, burada dayanıqlığın təmin edilməsi həmin sahələrə yönələn sərmayələrdən və ya investisiya qoyuluşlarından birbaşa asılıdır [6, s.19]. Bu yolla milli iqtisadiyyatın daha az rəqabət mühiti olan və daha az məhsul istehsalı reallaşdırılan sahələrinin inkişafına, canlanmasına nail olmaqla sahələr arasında disbalansın aradan qaldırılmasına, iqtisadi yüksəlişə çatmaq mümkündür. Dünya təcrübəsinə baxdığımızda iqtisadi artımın yüksəliş şərtinin investisiyalar olduğunu görürük. Məhz bu yolla daha zəif inkişaf etmiş sahələrin gələcəkdə daha rəqabətqabiliyyətli sahələrə çevrilməsi iqtisadi reallıq kimi qarşımıza çıxır. Bu yolla iqtisadi fəaliyyət sahələrində əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə və rəqabət göstəricilərinin sıçrayışına nail olmaq mümkün olur. Xüsusilə investisiya qoyuluşlarının məhsul istehsalında müsbət təsirləri milli iqtisadiyyatın inkişafına əsasən iki istiqamət üzrə yön verir. Bunlardan biri daxili bazarda əmtəə strukturunun yaxşılaşdırılması, məhsul istehsalının yetərli səviyyəyə çatdırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələləri ilə bağlı olsa da, digəri yerli özünütəminat səviyyəsinə çatdıqdan sonra, istehsal edilmiş məhsulların xarici bazara ixracı hesabına dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması ilə bağlıdır. Beləliklə aydın olur ki, əslində investisiya qoyuluşları hesabına istehsal mühitinin yaxşılaşdırılması yolu ilə istehsalın artırılması çox vacib iki halın müsbət yöndə dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bunlardan biri qeyd edildiyi kimi daxili bazarın yerli özünütəminat imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlı olduğu halda, digəri daxili bazar normalarından artıq istehsal edilmiş məhsulların xarici bazara ixracı hesabına dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması ilə bağlıdır. Bununla da, müəyyən etmək olur ki, milli iqtisadiyyatın

ticarət sahəsinin ixrac alt sahəsinin inkişafına yönəlik fəaliyyətlər növbəti mərhələdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasına və bu sahədə digər milli iqtisadiyyat sahələrinə sərf edilən investisiyaların həcmində artmasında müsbət təsir imkanına malikdir. Qeyd edilənlərdən çıxış edərək milli iqtisadiyyatın ixrac alt sahəsinin inkişafına nail olmaq məqsədilə investisiya qoyuluşlarının müvafiq illər üzrə müqayisəli təhlilinin aparılması və əldə edilən nəticələrə uyğun inkişaf istiqamətlərinin irəli sürülməsi olduqca vacibdir. Bu sahədə məlumatlılığı təmin etmək və tədqiqatın aparılmasının səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə sahə üzrə əsas iqtisadi göstəricilərin tədqiqi üçün cədvəl 1-ə diqqət etmək əhəmiyyətlidir. Cədvəl 1-də istehsalın artımının vacib elementi kimi əsas kapitalın çıxış etdiyini nəzərə alaraq müvafiq illər üzrə əsas kapitalla yönəlik investisiyalara və buna mütənasib olaraq neft və qeyri-neft sahəsində ÜDM-in həcmindəki dəyişikliklər öz əksini tapmışdır. Tədqiqat zamanı müvafiq məlumatlara yer verilməsi əslində investisiya qoyuluşlarının milli iqtisadiyyat üzərində müsbət dəyişiklik vədd etdiyini və ya bu dəyişikliyin hansı səviyyədə olmasını aşkar etmək məqsədi daşıyır.

Cədvəl 1

ÜDM-in və qeyri-neft ÜDM-in həcmi və artım tempi

illər	Ümumi daxili məhsul (ÜDM)		ÜDM-in deflyatoru	Qeyri-neft ÜDM	
	Cəmi, mln. manat	Artım tempi, %		Cəmi, mln. manat	Artım tempi, %
2019	81896.2	102.5	99.8	44481.8	104.0
2020	72578.1	95.8	92.5	45312.2	97.1
2021	93203.2	105.6	121.6	51122.2	107.1
2022	133972.7	104.7	137.3	61509.1	109.0
2023	123128.4	101.4	90.6	69482.8	104.5
2024	126337.0	104.1	98.6	75335.8	106.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəl məlumatlarından aydın olur ki, bir öncəki ilə nisbətdə həm ümumi ÜDM-də, həm də qeyri-neft-qaz sektoru üzrə hesablanmış ÜDM-də yalnız 2020-ci ildə qismən azalma baş vermişdir. Qalan digər dövrlərdə həm cəmi, həm də qeyri-neft ÜDM-də artım müşahidə olunmuşdur. 2020-ci ildəki azalmanın səbəbi həmin ildə baş vermiş məlum pandemiyanın təsirindən irəli gəlmişdir [8, s.587]. Cədvəl məlumatlarını baza və hesabat ili üzrə qarşılaşdırdığımızda görürük ki, 2019-cu il ilə müqayisədə 2024-cü ildə bütün sahələr üzrə ÜDM 11,8%, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM 25,7% artmışdır. Bu hal onu deməyə əsas verir ki, əsas kapitalla edilmiş investisiyalar milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində əsaslı artıma gətirib çıxarmışdır ki, bu da ÜDM-in həcmində özünü büruzə vermişdir. Bununla müəyyən etmək olur ki, əslində əsas kapitalla edilmiş investisiya qoyuluşları müvafiq olaraq ÜDM-in tədqiqat dövrü ərzində artmasına gətirib çıxarmışdır. Əlbəttə burada artımlar mütənasib şəkildə dayanıqlılıq göstərməmişdir. Müəyyən dövrlər ərzində fərqli nisbətlərdə öz əksini tapmışdır və proporsionallıq prinsipi göstərməmişdir. Məlumdur ki, əsas kapital üzrə investisiya qoyuluşları üzrə fəaliyyətlər yalnız texniki təminat imkanlarının artırılması ilə məhdudlaşmır. Burada ÜDM-in artırılmasına təsir edən bir çox amillər üzrə müsbət dəyişikliklərə nail olunması hesabına bu hal baş vermişdir. Əsas kapitalın milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə müsbət təsirlərini nəzərə alaraq, ÜDM-in artımının hansı müxtəlif istiqamətli dəyişikliklər hesabına baş verdiyini konkretləşdirmək məqsəduyğundur. ÜDM-in artımına təsir edən halları aşağıdakı ardıcılıqda görmək mümkündür:

- ✓ istehsal-texniki imkanların genişləndirilməsi üzrə fəaliyyətlərin reallaşdırılması;
- ✓ istehsal infrasturukturunun yaxşılaşdırılması sahəsində işlərin sürətləndirilməsi;
- ✓ texnologiya və innovasiyaların istehsala cəlb edilməsi üzrə işlərin həyata keçirilməsi;
- ✓ yeni iş yerlərinin və istehsal mühitinin yaradılması fəaliyyətləri;

- ✓ əmək ehtiyatlarının ixtisaslaşma səviyyəsinin habelə peşə bacarıqlarının artırılması üzrə fəaliyyətlərin genişləndirilməsi;
- ✓ istehsalda baş vermiş artım hesabına məhsul istehsalının həm daxili bazarda reallaşdırılması, həm də xarici bazara ixracı ilə ticarət dövriyyəsinin artırılması fəaliyyətləri və. s.

Qeyd edilən hallar ÜDM-in ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə artımına təkan verən, həmçinin yüksəlməsinə təsir edən müsbət məqamlar kimi ayırd edilmişdir. Ancaq unutmmaq lazım deyil ki, əsas kapitalın ÜDM-in artımındakı vacib rolu bu sahədə sonuncu bənd üzrə qeyd etdiyimiz məhsul istehsalının yüksəldilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bundan başqa, qeyd edək ki, əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların ÜDM-in yüksəldilməsi sahəsində rolu müxtəlif istiqamətli və genişdir. Burada yalnız əsas istiqamətlərin qeyd edilməsi, tədqiqatın lokanikliyi nəzərə alınmaqla məqbul hesab edilmişdir. Ümumən qeyd edilən məsələlərin hər biri birbaşa və ya dolay yolla istehsala və istehsal edilmiş məhsulların ixracı hesabına xarici bazarda yerli məhsulların xüsusi çəkisinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu, özlüyündə milli iqtisadiyyatın mövcud istehsal imkanlarının genişləndirilməsinə istehsalçıları təşviq edir. Artan ixrac hesabına daxil olan xarici valyuta onların istehsal fəaliyyətlərinin həm miqyas, həm də keyfiyyət xüsusiyyətlərinin genişlənməsinə və daha təkmil formada təşkilinə şərait yaradır.

İxrac potensialının, imkanlarının artırılması məqsədilə investisiya qoyuluşlarının yüksəldilməsi və daha müasir üsulların aşkara çıxarılması məhsulların ixrac imkanlarını genişləndirməklə yanaşı, ixracın əmtəə strukturunun da yaxşılaşmasına və genişlənməsinə səbəb ola bilər. İxracın yüksəldilməsi əlbəttə bir istiqamətli iqtisadi yanaşma hesabına mümkün deyil. Burada daha təkmil təşkilati-iqtisadi mexanizmin tətbiqi əsasında innovasiya və investisiya siyasətinə ehtiyac duyulur [7, s.611]. İntestisiyaların qoyulması və onların hansı istiqamətlərdə sərf edilməsi üzrə səmərəli, optimal qərarların alınması hesabına nəticənin yaxşılaşdırılmasına nail olmaq olar. Tədqiqatın tamlığı nöqtəyi-nəzərindən ölkəmizdə ixrac sahəsində investisiya qoyuluşlarının mövcud əmtəə strukturuna və onun müvafiq illər üzrə həcminə hansı istiqamətdə təsir etdiyini aydınlaşdırmaq zəruridir. Bu məqsədlə xarici ticarətin ixrac alt sahəsində hansı dəyişikliklərin baş verdiyini aşkara çıxarmaq üçün cədvəl 2-də bir qrup əsas növ qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının dinamikasına yer verilmişdir. 2019-cu il ilə qarşılaşdırdığımızda 2024-cü ildə bir qrup məhsulların ixracında əhəmiyyətli artıma nail olunsa da, digərləri üzrə azalmalar baş vermişdir. Eyni illərin müqayisəsində, daha konkret ifadə etsək 2019-cu il 2024-cü ilə nisbətə qeyri-neft-qaz məhsulları üzrə ixrac həcmi artan məhsullar sırasında bitki yağları (120,6 faiz), şəkər (143,1 faiz), meyvə və tərəvəz konservləri (196,5 faiz), tütün (168,2 faiz), elektrik enerjisi (122,5 faiz), pambıq lifi (145,1 faiz), qara metallardan hazırlanmış çubuqlar (193,5 faiz) əsas yerdə dayanmışdır [9]. Son altı il ərzində artımın müəyyən məhsullar üzrə daha yüksək, digərləri üzrə isə nisbətən daha az olduğunu deyə bilərik.

Cədvəl 2

Bir qrup əsas növ qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının dinamikası

Malların adı	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kartof, ton	26,851.8	33,786.2	40,077.7	35,121.7	30,930.3	20,504.0
Təzə tərəvəz, ton	214,130.2	219,912.7	179,786.5	183,238.9	180,587.2	189,266.8
Çay, ton	9,510.3	9,461.4	8,491.7	11,516.7	6,605.0	6,633.7
Bitki yağları, ton	7,399.4	12,238.3	15,860.7	14,638.2	9,214.3	16,323.9
Şəkər, min ton	26,880.1	26,904.3	32,093.1	38,799.9	23,681.0	38,459.5
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	9,190.3	8,727.8	9,581.2	10,487.8	13,425.7	18,057.0
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	11,183.6	15,779.5	15,449.5	14,229.2	20,420.4	19,066.8

Malların adı	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Tütün, ton	13,598.0	12,081.3	14,319.6	20,403.3	6,858.7	22,866.8
Siqaretlər, milyon ədəd	1,733.8	2,611.8	1,777.6	4,766.7	14,285.1	33,628.9
Elektrik enerjisi, min ABŞ dolları	76,828.2	59,802.3	71,656.7	121,598.4	402,483.2	94,144.1
İribuynuzlu heyvanın dəriləri, min ədəd	8,617.3	6,195.4	10,126.5	10,099.1	6,803.3	7,552.2
Pambıq lifi, ton	122,365.6	131,930.2	207,980.0	173,541.5	122,410.3	177,586.6
Pambıq ipliği, ton	30,155.1	18,951.3	58,115.1	33,119.8	31,285.4	28,551.7
Toxuculuq materiallarından kisə və paketlər, ton	19,649.6	18,133.7	20,533.7	25,081.0	21,394.3	18,921.2
Qara metallardan çubuqlar, ton	18,834.1	13,463.7	34,126.5	49,931.5	36,671.4	36,437.9
Emal olunmamış alüminium, ton	84,644.5	63,696.2	75,507.1	126,597.7	82,843.8	70,749.3

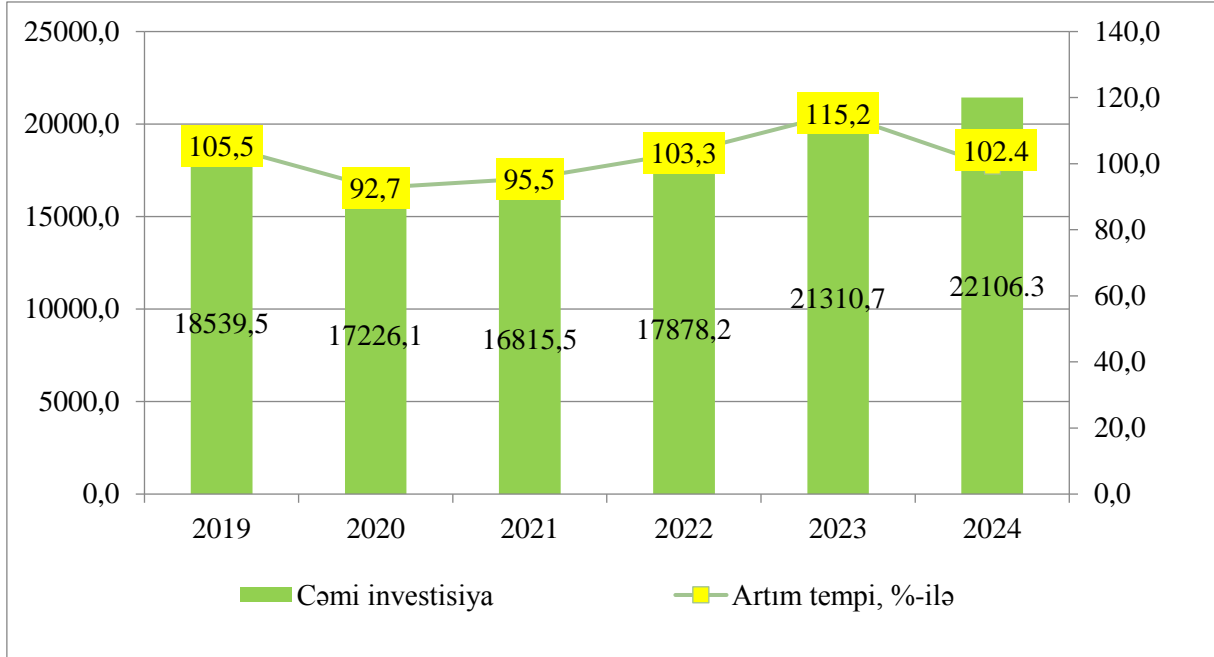
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəl 2-nin məlumatlarının təhlili həmçinin bizə göstərir ki, baza ilinə qarşı olaraq hesabat ilində bir qrup qeyri neft-qaz sahəsi məhsulları üzrə ixracın həcmində azalmalar baş vermişdir. Azalma qeyd olunan məhsullar sırasında kartof 23,6 faiz, təzə tərəvəz 11,6 faiz, çay 30,2 faiz, pambıq ipliği 5,3 faiz, iribuynuzlu heyvan dəriləri 12,4 faiz, toxuculuq materiallarından hazırlanmış kisə və paketlər 3,7 faiz, emal olunmuş alüminium 16,4 faiz məhsulları qeyd oluna bilər [9]. Təhlildən aydın olur ki, müqayisə dövrü ərzində ixrac edilmiş qeyri neft-qaz məhsullarının bir qrupu üzrə artıma nail olunduğu halda, digər qrupları üzrə azalmalarla üzləşilmişdir. Bu bizə göstərir ki, bütün məhsullar üzrə hər zaman ixrac imkanları eyni olmaya bilər. Bu vəziyyətə təsir edən hallara müxtəlif speklərdən yanaşıla bilər. Əvvəla qeyd edə bilərik ki, ixrac tərəfdaşlarımızın sözügedən məhsullar üzrə hər il idxal ehtiyacları eyni səviyyədə qalmır və bu vəziyyət yerli istehsalın artımından habelə həmin ölkənin digər idxal üzrə ticarət tərəfdaşları ilə ticarətin həcmindən asılıdır. Yəni xarici ticarət tərəfdaşının digər ticarət partnyorları ilə münasibətləri normallaşdırıldığında, əməkdaşlığı genişləndirildiyində, habelə həmin ölkənin müvafiq sahə üzrə istehsalının ixtisaslaşdırılması, dəstəklənməsi sözügedən məhsulların bizim ölkədən idxalını azaltmaq iqtidarındadır. Məsələyə digər tərəfdən yanaşsaq deyə bilərik ki, aqrar sahə üzrə istehsal edilmiş məhsulların istehsal həcməsinə təbii, iqlim, ekoloji, iqtisadi, texniki və.s kimi çoxsaylı amillər təsir etdiyindən məhsullar üzrə istehsalın həcmi həmişə artan xarakter daşıyır və burada həm istehsalın, həm də ixracın həcmində azalmalar qaçılmazdır. Odur ki, cədvəl üzrə qeyd edilən məhsulların müvafiq nisbətlərdə azalması və ya artması gözləniləndir. Xüsusilə təhlil zamanı ötən dövr ərzində ixracı artmış qeyri neft-qaz məhsulları üzrə artımın daha çox olması burada ixrac imkanlarının genişləndiyini deməyə əsas verir.

Qeyri neft-qaz sahəsi üzrə ölkəmizdən elektrik enerjisi ixracına nəzər yetirdikdə bu sahədə ötən illərlə müqayisədə kəskin ixrac artımının olması diqqət cəlb edir. Belə ki, 2019-cu il ilə müqayisədə sözügedən məhsul üzrə ixracın həcmi 2023-cü ildə təqribən 5,2 dəfə artaraq 402,5 mln ABŞ dollarına çatmışdır. 2024-cü ildə ixrac olunan həcmə əhəmiyyətli dərəcədə, daha dəqiq desək 2023-cü ilə nisbətə 2024-cü ildə 4,3 dəfə azalaraq 94,1 mln ABŞ dollarına endiyini müəyyən edirik [9]. Sonuncu hal yuxarıda qeyd etdiyimiz halların bir daha səbəb kimi müəyyən edilməsinin düzgünlüyünü göstərir. Bu vəziyyət həmçinin bizə onu deməyə əsas verir ki, əslində ölkəmizdə alternativ enerji sahələri üzrə əsas kapitalla investisiya qoyulmasının artırılması bu sahədə qısa müddətdə ixrac imkanlarının genişlənməsinə təkan vermək imkanındadır. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizin enerji ehtiyatları və bu istiqamətdə zəngin istehsal təcrübəsi qısa müddətdə ixrac həcmində artmasına imkan verir. Son illər ölkəmizdə alternativ

enerji sahəsi üzrə cəlb edilən iri layihələr, sözügedən istiqamət üzrə işlərin genişləndirilməsi, dövlətin bu sahədəki marağının yüksək olduğunu deməyə əsas verir.

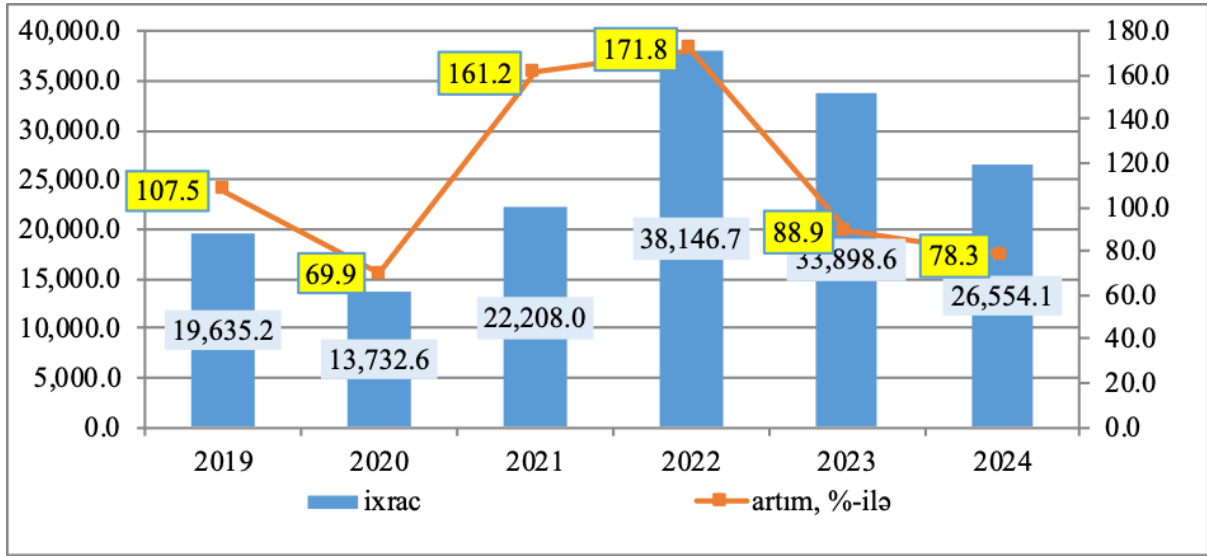
Milli iqtisadiyyatın ixrac imkanlarının genişləndirilməsinin əsas kapitalla investisiya qoyuluşundan asılılığını nəzərə alaraq, bu sahədə vəziyyətin iqtisadi qiymətləndirilməsinə ehtiyac duyulur. Odur ki, şəkil 1-də müvafiq illər üzrə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının həcminə yer verilməsi məqsədəuyğun qəbul edilmişdir.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır
Şəkil 1. Müvafiq illər üzrə əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının həcmi, milyon manat ilə

Şəkil 1-in məlumatlarının müqayisəli təhlilini aparmazdan öncə, 2020-ci ildə (7,3 faiz) və 2021-ci ildə (4,5 faiz), 2024-cü ildə (0,7 faiz) əvvəlki ilə nisbətən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının həcmində azalmanın olduğunu müəyyən edirik. Digər illərdə əvvəlki ilə nisbətə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmində müəyyən dərəcədə yüksək olduğu görünməkdədir. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların ən yüksək olduğu dövr 2023-cü ilə təsadüf edir ki, həmin ildən əvvəlki ilə nisbətən 15,2 % daha çox əsas kapitalla investisiya qoyulmuşdur. Ümumən qeyd edə bilərik ki, müvafiq illər üzrə əsas kapitalın dinamikasında, əsas kapitalla yönləndirilmiş investisiyaların həcmində müəyyən dalğalanmalar baş vermişdir. Baza ili ilə hesabat ili arasında müqayisə apardığımızda aydın olur ki, 2019-cu il ilə müqayisədə 2024-cü ildə əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların həcmi 15,6 % artmışdır [10]. Təhlildən müəyyən etmək olur ki, baza ilinə nisbətə ümumən əsas kapitalla investisiya qoyuluşunun həcmində artıma nail olunmuşdur. Artımın ixraca necə təsir etdiyini aydınlaşdırmaq, əyaniliyini təmin etmək məqsədilə cədvəl 2-də müvafiq illər üzrə ixrac əməliyyatlarının həcmi və əvvəlki ilə nisbətə artma-azalma tempi öz əksini tapmışdır. Şəkil 2-dən görülən odur ki, ölkə üzrə ixracın həcmində ən az olduğu dövr 2020-ci ilə təsadüf edir. Bu hal yuxarıda qeyd etdiyimiz üzrə məlum pandemiyanın təsirlərindən irəli gələrək beynəlxalq iqtisadiyyatın milli iqtisadiyyat üzərindəki arzuolunmaz təsirlərinin artması ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə həmin illərdə ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən xarici ticarət əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması və daxili bazara yönəlmiş qorumaçılıq siyasətinin aparılması, ölkəmizin xarici ticarət əməliyyatlarına da təsirsiz ötüşməmişdir. Onun əvvəlki ilə nisbətən azalmasına gətirib çıxarmışdır. Sonrakı illərdə post-pandemiya dövründə ixracın həcmində artımın 2022-ci ildə maksimal həddə, təqribən 38.1 mlrd manat səviyyəsinə çatdığını görürük. 2021-ci il ilə

qarşılaşdırıldığında 2022-ci ildə ümumi ixracın həcmnin 71.8% bəndi artması qeyd edilən təsirlərdən, məhdudiyyətlərdən irəli gələn halların aradan qaldırılması hesabına baş vermişdir.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 2. Müvafiq illər üzrə ixrac əməliyyatlarının həcmi, milyon ABŞ dolları ilə

Ancaq 2023 və 2024-cü ilə baxdıqımızda bir öncəki illər ilə müqayisədə, daha dəqiq desək, 2022-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə ixracın həcmində 11.1%, 2023-cü il ilə nisbətdə isə 2024-cü ildə 21.7% azalmanın olmasını müəyyən edirik. Son iki ildə ölkəmizdə ixracın həcmində bu şəkildə azalmanın əsas səbəbi ölkəmizin ixracında neft və neft məhsullarının xüsusi çəkisinin yüksək olmasından irəli gəlir [5, s.294]. Belə ki, dünya enerji daşıyıcıları bazarında alternativ enerji mənbələrinə marağın artması və regionda yerləşən əsas enerji təminatçısı kimi çıxış edən ölkələrə qarşı sanksiyaların tətbiqi dünya bazarında neft və neft məhsullarının qiymətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə enməsinə və bununla da ixracda yüksək paya malik olan neft və neft məhsulları üzrə gəlirlərimizin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Dünya enerji bazarının gələcəkdə strukturunun dəyişməsi əlbəttə enerji ixracatçısı kimi ölkəmizin də həmin tələblərdən irəli gələn məsələlərə uyğunlaşdırılmasını şərtləndirir. Bu məqsədlə digər alternativ enerji ehtiyatlarından istifadə əsas istiqamət kimi müəyyən edilməli və neft-qaz məhsulları üzrə ixracdan asılılığın digər alternativ qeyri neft-qaz sektoru sahələrinin inkişafı hesabına azaldılması vacib istiqamət kimi müəyyən edilməlidir.

Nəticə

Tədqiqatın aparılmasından əldə edilən nəticə göstərir ki, ixrac potensialının genişləndirilməsi təkcə bir istiqamətli dövlət siyasəti hesabının həllini tapmır, burada alternativ imkanların da nəzərə alınması vacibdir. İxrac sahəsində potensial imkanların genişləndirilməsi üçün investisiya qoyuluşu sahəsində siyasətin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı fəaliyyətlərin icrası məqsədəuyğun hesab edilir:

Alternativ ixrac imkanlarının qiymətləndirilməsi;

Xarici bazarın müasir tələblərindən irəli gələn, xarici bazarda ehtiyac duyulan əsas növ əmtəələrə tələbin həcmnin və strukturunun konkretləşdirilməsi;

İxrac imkanları müəyyən edilmiş məhsullar üzrə daxili istehsalın vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və əsas çatışmazlıqların aşkara çıxarılması;

İxracın potensialının genişləndirilməsi imkanları mövcud olan məhsullar üzrə istehsal həyata keçirən istehsalçıların maliyyə əlyətərliliyinin təmin edilməsi;

Bütün ixracatçıların deyil, yalnız müqayisəli üstünlüyə malik ixrac məhsulları istehsal edən istehsalçıların seçilərək onların maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəlik differensial dəstək mexanizminin işlənilib hazırlanması və fəaliyyətin icra olunması;

Yerli ixracatçıların fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi və ya əsas kapitalla yönəlik investisiya qoyuluşlarının artırılması sahəsində üzləşdikləri maliyyə çətinliklərinin aradan qaldırılması məqsədilə onlara az faizli və güzəştli müddətlərlə kreditlərin verilməsi;

İxrac sahəsində qarşıda dayanan vacib məsələ hesab edilən sertifikatlaşdırma üzrə yerli istehsalçıların təşkilati-hüquqi cəhətdən dəstəklənməsi və.s.

Tədqiqatın aparılmasından əldə edilən nəticə göstərir ki, əslində ixracın həcmünün artırılması heç də investisiya qoyuluşunun artırılmasından asılı deyil. Burada investisiya qoyuluşunun qarşısını alan müəyyən məsələlərin aşkara çıxarılması, habelə bütün sahələr üzrə deyil, yalnız ixrac imkanları olan əsas sahələrin müəyyən edilməsi və həmin sahələrə yönəlik investisiyaların artırılması daha səmərəli hesab edilir. Əks halda, reallaşdırılacaq siyasət heç də gözlənilən səmərəni vermək iqtidarında deyil. Odur ki, müvafiq illər aralığında dünya bazarının izlənilməsi və qarşıdakı dövrdə hansı məhsullara ehtiyac yarandığını nəzərə alaraq ixrac imkanlarının qiymətləndirilməsi və həmin sahələrə yönəlik investisiya siyasətinin təşkili mexanizmlərinin günün tələblərinə uyğunlaşdırılması əhəmiyyətlidir.

Gülнар Hüseynova

Azərbaycanın ixrac potensialının inkişafında investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Xülasə

Tədqiqatın yerinə yetirilməsində məqsəd ixrac potensialının inkişafında investisiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəlik istiqamətləri araşdırmaqdır. Məqalədə üzə çıxan məsələnin kompleks tədqiqi məqsədilə müvafiq illər üzrə ixracın və sahə üzrə investisiya qoyuluşlarının müqayisəli təhlilinə yer verilmiş, bu sahədə mövcud vəziyyət, perspektivlər və imkanlar araşdırılmışdır. Tədqiqatın nəticə hissəsində ixrac potensialının inkişafında investisiya siyasətinin qarşısında dayanan məsələlərin həllinə və onun təkmilləşdirilməsinə imkan verən xarakterli təkliflər, fəaliyyətlər öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın aparılması zamanı müqayisəli təhlil, statistik analiz, qrafiki təsvir üsullarından, metodlarından istifadə edilmişdir. Bu sahədə öncədən yerli və xarici iqtisadçı alimlər tərəfindən yerinə yetirilmiş elmi-tədqiqat işlərindən bəhrələnilmişdir.

Гульнар Гусейнова

Направления совершенствования инвестиционной политики в развитии экспортного потенциала Азербайджана

Резюме

Целью исследования является изучение направлений повышения и улучшения эффективности инвестиционной политики в сфере развития экспортного потенциала. Для комплексного изучения поставленной проблемы в статье проведен сравнительный анализ экспорта и инвестиций в отрасль за соответствующие годы, рассмотрены текущая ситуация, перспективы и возможности в данной сфере. В заключении исследования отражены рекомендации и мероприятия, позволяющие решить проблемы инвестиционной политики в сфере развития экспортного потенциала и его повышения. В ходе исследования использовались методы сравнительного, статистического анализа и графического представления. При этом использовались предыдущие научные исследования, проведенные в этой области местными и зарубежными экономистами.

Gulnar Huseynova

Directions for improving investment policy in the development of Azerbaijan's export potential Summary

The purpose of the research is to investigate the directions for increasing and improving the efficiency of investment policy in the development of export potential. In order to comprehensively study the issue faced, the article provides a comparative analysis of exports and investments in the sector for the relevant years, and the current situation, prospects, and opportunities in this area are examined. The conclusion of the research reflects recommendations and activities that allow solving the issues facing investment policy in the development of export potential and improving it. Comparative analysis, statistical analysis, and graphical representation methods were used during the research. It benefited from previous scientific research work carried out in this field by local and foreign economists.

Ədəbiyyat

1. “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı şəhəri, 15 dekabr 2005-ci il
2. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı şəhəri, 22 iyun 2022-ci il
3. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, 5 aprel 1994-cü il
4. Abbasova, Y.Ə, Mustafayeva, R.R., Qəmbərova R.M və.b. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı 2022, s. 384
5. Ələsgərov A., Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər. Bakı 2015, s. 332
6. Bagirzadeh A. Directions for improving state policy to form and strengthen the export potential of agricultural products. Economic newsletter of Donbas № 4, Donbas-2022. p. 19–24. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-4\(66\)-19-24](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-4(66)-19-24)
7. Vasilchenko M., Ivan S. Innovative-investment development of agriculture in the conditions of formation of the export-oriented economic sector: system approach. Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture & Rural Development. Bucharest-2020, №1, p.599-612 <https://managementjournal.usamv.ro/index.php/scientific-papers/past-issues>
8. Varshney, D., Roy, D. Impact of COVID-19 on Agricultural Markets: Assessing the Roles of Commodity Characteristics, Disease Caseload and Market Reforms. Indian Economic Review. 2020 №1, p.83–103. <https://link.springer.com/article/10.1007/s41775-020-00095-1>
9. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
10. <https://cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 19.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 15.01.2026

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

AZƏRBAYCANIN SOSIAL RİFAH KONSEPSİYASI*Nəbi Quliyev**Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi**Həyat keyfiyyətinin statistikasi şöbəsinin**Əhalinin həyat şəraitinin tədqiqatı sektorunun müdiri**AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81**e-poçt: nabi.guliyev@stat.gov.az*

Açar sözlər: Sosial sahə, sosial siyasət, əhalinin maddi rifahı, işsizlik, sosial müavinət, dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi artım.

Ключевые слова: Социальная сфера, социальная политика, финансовое благосостояние населения, безработица, социальные пособия, государственное регулирование, экономический рост.

Keywords: Social sphere, social policy, financial well-being of the population, unemployment, social benefits, state regulation, economic growth.

İqtisadi inkişafın müxtəlif mərhələlərində dövlətin həyata keçirdiyi siyasət, öncəki dövrlər ilə müqayisədə müəyyən dərəcədə fərqlilik göstərir. Bu hal təkcə iqtisadiyyatın bir sahəsi üzrə deyil, ayrı-ayrı sahələri üzrə təzahür edir. Yəni yüksələn xətt üzrə inkişaf edən bir iqtisadi sistem iqtisadi inkişafa mütənasib olaraq yeni mərhələyə keçdiyi halda, burada istifadə edilən iqtisadi mexanizmlərdə daha səmərəli üsullardan istifadəyə əsaslanır. Qeyd edilən səmərəli iqtisadi siyasət tədbirlərinin effektivliyini müəyyən edən əsas hal, ölkədə son illər iqtisadi məşğulluq üzrə mövcud vəziyyətdə, əhalinin həyat səviyyəsində, onların orta aylıq gəlirlilik həddində, o cümlədən pensiya yaşda olan əhaliyə ödənilən pensiya məbləğində və ən başlıcası da aztəminatlı ailələrə ödənilən müavinətlərin həcmində özünü büruzə verir. Beləliklə, aydın olur ki, ölkənin iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyətində dəyişikliklər baş verdikcə, mütənasib olaraq yuxarıda qeyd edilən hallar üzrə əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyişlər və ya geriləmələr şəklində özünü əks etdirir.

Dövlətin iqtisadi inkişafı sosial xərclərin səviyyəsi ilə düz mütənasib şəkildə əlaqədərdir. Əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında iqtisadi məşğulluğun təmin edilməsi, həmin fərdlər üzrə vergiyə cəlb edilən vəsaitlərin azaldılmasına xidmət etməlidir ki, artan gəlir fonunda dövlətin gələcəkdə sosial sahə üzrə çəkilən xərclərinin həcmində əhəmiyyətli azalmalara nail olunsun. Bu sahədə daha səmərəli siyasət tədbirlərinə Qərbi və Şimali Avropa ölkələrində rast gəlmək mümkündür [3, s.13]. Həmçinin əhalinin rifah səviyyəsi dövlətin iqtisadi inkişafı ilə bilavasitə qarşılıqlı bağlı olsa da, sosial siyasət tədbirləri geniş və mürəkkəb xarakteri ilə seçilir. Sosial siyasət tədbirlərinin səmərəliliyi eyni zamanda iqtisadi fəal əhali üçün yaradılan iş yerlərinin sayından, işçi mühit və sosial ədalətin təmin edilməsindən asılıdır. Əlverişli iş mühitinin yaradılması sosial ədalət qaydalarının gözlənilməsi ölkədə sosial cəhətdən müdafiə olunan aztəminatlı fərdlərin sayında sonrakı dövrlərdə əhəmiyyətli azalmalara səbəb olur [2, s.228]. Belə demək mümkündür ki, sosial siyasət tədbirlərinin sayı ölkədəki iqtisadi inkişaf və gəlir səviyyəsindəki artımlardan asılıdır. Digər tərəfdən ölkədə iqtisadi məşğulluğun elə bir həddinin müəyyən edilməsi lazımdır ki, burada həm işçi mühit, həm ödənilən əmək haqları, həm də iqtisadi məşğulluq səviyyəsi əhalinin maraqları ilə uzlaşsın, onların tam məşğulluğuna nail olunmasına imkan versin. Belə olan halda sosial xərclərin həcmi minimuma endirmək olar ki, bu da dövlət büdcəsinə yüklənmənin azalmasına gətirib çıxara bilər. Bu hal sosial müavinət ödənilən şəxslərin sayının azalmasına və ödənişlər üzrə məbləğin artırılması kimi imkanların genişlənməsinə şərait yaradır.

İstər təbii, mineral, istərsə də iqtisadi potensial baxımından yüksək mövqedə dayanan ölkəmiz son illərdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmişdir. Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizdə iqtisadi sahədə ciddi islahatlar həyata keçirilmiş və global bazarlarda mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Müstəqilliyin ilk illərində ölkənin üzləşdiyi problemlər; iqtisadi və siyasi böhran, ölkə ərazisinin bir hissəsinin işğal edilməsi əhalinin rifahına mənfi təsir etmişdir [1, s.289]. Ciddi iqtisadi problemlərlə üzləşən dövlətdə sayı bir milyondan çox olan məcburi köçkün və qaçqınların, müharibə əlillərinin, pensiyaçıların, aztəminatlı şəxslərin və digər həssas qrupların rifahını yaxşılaşdırmaq olduqca çətin məsələ idi. Müxtəlif beynəlxalq səviyyəli təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində, o cümlədən “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanması ilə əldə olunan gəlirlərin artması fonunda əhalinin rifahını yaxşılaşdırmağa imkan vermişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan hökuməti yoxsulluqla mübarizədə sosial siyasətin həyata keçirilməsində mühüm addımlar atmış və bunların nəticəsi olaraq nəzərə çarpacaq dərəcədə müsbət istiqamətdə nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu siyasətin əsas məqsədi yoxsulluğun azaldılması, sosial ədalətin təmin edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi olmuşdur. Həmin dövrdə məqsədlərə nail olmaq üçün müxtəlif dövlət və yerli qurumlarla əməkdaşlıq şəraitində ayrı-ayrı proqramlar və layihələr icra edilmişdir.

Sosial iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşmasına təsir edən əsas məqamlardan biri iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların ildən-ilə artan həcmi ilə müəyyən edildiyi məlumdur. Qeyd edək ki, 1996-2002-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına kapital qoyuluşu 7.8 dəfə, ÜDM 1.7 dəfə, bu əsasda əhalinin nominal pul gəlirləri 3.0 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı və pensiya məbləği isə təqribən 5.0 dəfə artmışdır. Bununla yanaşı, bu dövrdə ölkədə məşğulluq probleminin aradan qaldırılmasına müəyyən dərəcədə nail olunmuşdur. Bununla belə 2001-ci ildə ölkə üzrə yoxsulluq səviyyəsi 49.0% (kənd yerlərində 55.0%, şəhər yerlərində 42.0%) olmuşdur. Ölkə Prezidentinin 2003-cü ildə təsdiq etdiyi “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” yoxsulluğun azaldılması istiqamətində atılan ən vacib addımlardan biridir. Yoxsulluğun azaldılması məqsədilə iqtisadi məşğulluğun təmin edilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyətlərin reallaşdırılması, əlverişli iş mühitinin yaradılması olduqca səmərəli və müsbət nəticələr vermişdir. Həmin dövrdə makro-iqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, səhiyyə və təhsil xidmətləri üzrə keyfiyyətin yüksəldilməsi, kommunal xidmətlər, rabitə, meliorasiya və s. sahələrdə infrastrukturun yaxşılaşdırılması yönündə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. Həssas qrupların daha yaxşı müdafiəsi üçün mövcud sosial müdafiə sistemi təkmilləşdirilmiş, qaçqın və məcburi köçkün olan vətəndaşların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması strategiyaları hazırlanmışdır. Bununla da qısa vaxt ərzində Dövlət Proqramının uğurlu icrasının nəticəsi olaraq ölkəmizdə yoxsulluq səviyyəsinin 44.7%-dən 29.3%-ə enməsinə nail olunmuşdur [5].

Aztəminatlı ailələrin rifahının yüksəldilməsi üçün atılan əsas addımlardan biri də 2005-ci ildə qəbul olunan “Ünvanlı dövlət sosial yardımına haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu olmuşdur. Qanunun məqsədi aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən pul yardımlarının göstərilməsi və onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi olmuşdur. Bu yardım əmək qabiliyyətli fərdin (orqanizminin 81-100% funksiyalarının pozulmasına görə) əlilliyi, 18 yaşınadək olan şəxsin əlilliyi müəyyən edildikdə və ya 8 yaşına çatmamış uşağa qulluq edən qəyyumlara, o cümlədən ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan aztəminatlı ailələrə ödənilir [8].

Ölkədə sosial siyasətin, rifahın mövcud vəziyyəti haqqında məlumatlı olmaq məqsədilə vəziyyəti xarakterizə edən müxtəlif statistik göstəricilərə diqqət yetirmək olduqca əhəmiyyətlidir. Bu məqsədlə şəkil 1-də ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayındakı müxtəlif dəyişikliklər illər üzrə əks olunmuşdur.

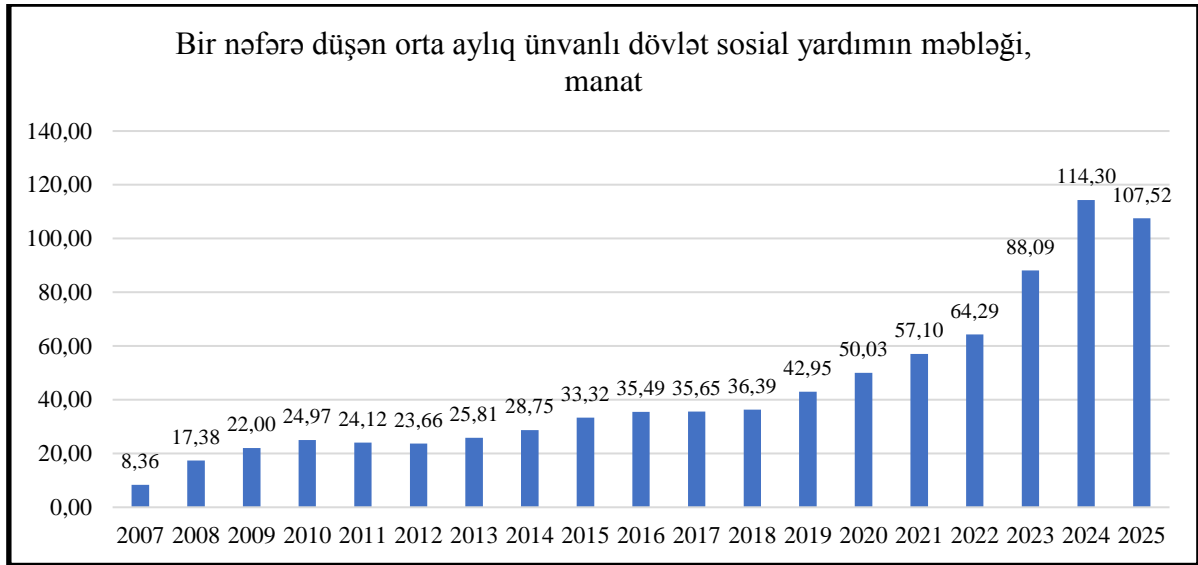
Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir
Şəkil 1. 2007-2025-ci illərdə (ilin əvvəlinə) ünvanlı dövlət sosial yardımını alan ailələrin sayı

Şəkil 1-dən də göründüyü kimi sosial yardımın göstərildiyi ilk illərdə (2007-2009) bu yardımdan daha çox aztəminatlı ailələr yararlanmış, 2009-2015-ci illərdə isə onların iqtisadi vəziyyətinin stabilləşməsi və yaxşılaşmasının nəticəsi olaraq çox sayda azalma müşahidə olunur. 2009-cu il ilə müqayisədə 2019-cu ildə ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayında əhəmiyyətli azalma baş vermişdir ki, diaqramdan bu azalmanın təqribən 3.8 dəfə azaldığını görə bilərik. 2019-2021-ci illərdə COVID 19 pandemiyası səbəbindən müəyyən iş yerlərinin müxtəlif vaxtlarda fəaliyyətini dayandırması ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2019-cu il ilə müqayisədə 2020-ci ildən sözügedən yardımını alan ailələrin sayı 67.1% yüksələrək 72.1 min ailəyə çatmışdır. Ancaq sonrakı illərdə pandemiya şərtlərinin yumşaldılması, iş yerlərinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi bu sayın azalmasına səbəb olmuşdur. 2020-ci ilə nisbətə 2022-ci ildə ünvanlı dövlət sosial yardımını alan ailələrin sayı təqribən 38% azalmışdır. 2023-cü ildən etibarən aztəminatlı ailələrin ünvanlı sosial yardıma əlçatanlığının artırılması, sosial yardımın təyinat mexanizminin təkmilləşdirilməsi və yardımın təyin olunma meyarlarının yumşaldılması istiqamətində müvafiq addımların atılması yardım alanların sayının artmasına səbəb olmuşdur.

Təhlilin tamlığını təmin etmək məqsədilə müvafiq illər üzrə sosial yardım alan aztəminatlı ailələrin sayına diqqət etdikdən sonra, illər üzrə ödənilən məbləğin kəmiyyətindəki dəyişikliyə yer verilməsi məqsəduyğundur. Şəkil 1-in məlumatlarından aydın olur ki, baza ili ilə müqayisədə bir nəfərə düşən ünvanlı sosial yardımın məbləği ötən dövr ərzində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2007-ci il ilə müqayisədə 2009-cu ildə bir nəfərə düşən ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği 2.6 dəfə, 2009-cu ilə nisbətə 2019-cu ildə isə təqribən 95.2 % artmışdır. 2024-cü ildə bir nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı sosial yardımın məbləği 114.30 manata çatmışdır. Bu göstəricini baza ili ilə qarşılaşdıran zaman aydın olur ki, 2007-ci il ilə müqayisədə 2024-cü ildə sözügedən yardımın kəmiyyəti 13.7 dəfə yüksəlmişdir [4]. Yardımı alanların sayının isə baza dövrünə (2007) nisbətə azalması rifahın yüksəlməsini və dövlətin sosial siyasətinin hədəf effektivliyinin artmasını göstərir.

Ötən dövr ilə müqayisədə cari vaxtda bir nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı sosial yardımın kəmiyyətinin artmasına təsir edən müxtəlif amillər olmuşdur. Belə ki, eyni dövrlə müqayisədə 2023-cü ildə şəkil 1-dən məlum olduğu üzrə, iqtisadi artımın yüksəldilməsi hesabına yardım alan ailələrin sayında

əhəmiyyətli azalmaların olması, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin yüksəlməsi fonunda sosial sahəyə ayrılan xərclərin kəmiyyətində artımın olması bu hala təsir edən əsas məqamlardan sayıla bilər.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şəkil 2. Bir nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı dövlət sosial yardımının məbləği, manat ilə

Bir nəfərə düşən orta aylıq ünvanlı sosial yardımın artırılmasını zəruri edən hal, global dəyişikliklərdən irəli gələrək günlük istehlak xərclərinin adambaşına düşən kəmiyyətinin yüksəlməsi ilə bağlıdır. Şəkil 2-nin təhlilindən əldə edilən nəticə, baza ili ilə müqayisədə hesabat ilində ödənilən ünvanlı sosial yardımın məbləğinin ilbəl artırılması fonunda bu halın diqqətdə saxlanıldığını göstərir.

Ünvanlı dövlət sosial yardımını aztəminatlı ailələrin rifahını birbaşa dəstəkləyən əsas mexanizmlərdən biridir. Bununla yanaşı, dövlətin sosial siyasəti yalnız hədəfli yardımlarla məhdudlaşmır, daha geniş sosial müdafiə sistemini əhatə edir. Bu sistemin mühüm istiqamətləri pensiya təminatı, sosial müavinətlər, birdəfəlik ödənişlər və Prezident təqaüdləri vasitəsilə həyata keçirilir.

2025-ci ilin 1 iyul tarixinə olan məlumata görə, 1 milyon 103 min nəfər pensiyaçı Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda qeydiyyatda alınıb və bu, ölkə əhalisinin 10,8 faizini təşkil edir. Pensiyaçıların 64,6 faizi yaşa görə, 23 faizi əlilliyə görə, 12,4 faizi isə ailə başçısını itirməyə görə pensiya alır.

Orta aylıq pensiya məbləği 538,1 manat təşkil edir ki, bu da ötən ilin eyni dövrünə nisbətən 9,5 faiz çoxdur. Pensiyanın orta əməkhaqqına nisbəti 49 faiz səviyyəsindədir. Beynəlxalq praktikada bu göstərici “pension-to-wage ratio” kimi tanınır və pensiya gəlirinin əməkhaqqına nisbətinin təxminən yarısını əvəz edir.

2025-ci il yanvarın 1-dən Prezidentin 469 nömrəli Sərəncamına əsasən bütün növ əmək pensiyaları indeksləşdirilib. Bu indeksləşmə mexanizmi pensiyaların illik orta əməkhaqqı artımına uyğun artırılmasını təmin edir, beləliklə pensiyaların inflyasiyadan qorunması təmin olunur.

“Əmək pensiyaları haqqında” Qanuna edilən dəyişikliklə minimum pensiya 14,3 faiz artırılaraq 320 manat müəyyən edilib. Bu qərar dövlətin sosial siyasətində daxili gəlir bərabərliyinin qorunmasına və aşağı gəlirli təbəqələrin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

Sosial müavinət sistemi müxtəlif sosial qrupları əhatə etməklə sosial müdafiənin ikinci sütununu təşkil edir. 2025-ci ilin ortalarına olan vəziyyətə görə:

- Yaşa görə müavinət alanların sayı 166,2 min nəfər,
- Əlilliyə görə müavinət alanların ümumi sayı 221,2 min nəfər (onlardan 42,1 mini əlilliyi olan uşaqlardır),
- Ailə başçısını itirməyə görə müavinət alanlar 52,1 min nəfər,

- Digər müavinət növləri üzrə isə 22,9 min nəfər ödəniş alıb.

Bunlardan əlavə, valideynlərini itirmiş və himayəsiz qalmış uşaqlara qəyyumluq edən 167 şəxsə aylıq müavinət verilib. Bununla yanaşı, şəhid ailələri, müharibə və 20 Yanvar hadisələri ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslər, Çernobil qəzası zərərçəkənləri və çoxuşaqlı qadınlar üçün xüsusi ödənişlər həyata keçirilir. Bu proqramlar dövlətin sosial ədalət və kompensasiya prinsipinə əsaslanan siyasətinin tərkib hissəsidir.

2025-ci ilin ilk yarısında birdəfəlik sosial ödənişlər sosial risklərə çevik müdaxilə mexanizmi kimi istifadə olunub:

- 18,0 min ailəyə uşağın doğulmasına görə müavinət,
- 3,6 min şəxsə radiasiya təsirinə görə müalicə yardımı,
- 3,4 min nəfərə dəfn üçün,
- 2,8 min nəfərə isə penitensiar müəssisədən azad edilərkən birdəfəlik müavinət ödənilib.

Bu praktika dövlətin sosial müdafiə sistemini sadəcə passiv kömək vasitəsi kimi deyil, həm də reabilitasiya və adaptasiya aləti kimi istifadə etdiyini sübut edir.

2025-ci ilin 1 iyuluna qədər 403,3 min şəxsə Prezident təqaüdü və fəxri adlara görə ödəniş verilib. Bu təqaüdlər dövlətin ictimai xidmətə və fədakarlığa verdiyi simvolik qiymətin ifadəsidir və sosial siyasətin mənəvi aspektini gücləndirir [9].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Ev təsərrüfatları büdcələri tədqiqatının nəticələrinə əsasən, 2024-cü ildə ev təsərrüfatlarında aylıq adambaşına düşən gəlir 359,2 manat təşkil edib. Bu məbləğin 72,2 manatı, yəni 20,1 faizi, alınmış cari transfertlərin (pensiya, müavinətlər, sosial yardım və s.) payına düşür [10]. Bu göstərici ev təsərrüfatı gəlirlərinin formalaşmasında sosial transfertlərin mühüm rol oynadığını və dövlətin sosial müdafiə siyasətinin əhali gəlirlərinin sabitliyinə birbaşa təsir etdiyini nümayiş etdirir.

Cədvəl 1

2018–2024-cü illərdə sosial transfertlərin payı və yoxsulluq səviyyəsi

İl	Alınmış cari transfertlər (%)	Yoxsulluq səviyyəsi (%)
2018	16,1	5,1
2019	16,9	4,8
2020	19,7	6,2
2021	20,2	5,9
2022	19,2	5,5
2023	19,6	5,2
2024	20,1	5,3

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, 2018–2024-cü illər üzrə məlumatların statistik təhlili nəticəsində alınmış cari transfertlərin (pensiya, sosial yardım və digər ödənişlər) ümumi gəlirdə payı ilə yoxsulluq səviyyəsi arasında $r = 0.66$ korrelyasiya müəyyən edilmişdir. Bu göstərici müsbət istiqamətli, orta gücdə əlaqənin mövcudluğunu göstərir. Nəticə göstərir ki, sosial transfertlərin payı artdıqca yoxsulluq səviyyəsində müəyyən dalğalanmalar müşahidə olunur. Yəni dövlətin sosial ödənişləri artırması daha çox sosial dayanıqlığın qorunması və istehlak sabitliyinin təmin olunması məqsədi daşıyır. Eyni

zamanda, transfertlərin artımına baxmayaraq yoxsulluq səviyyəsinin tam aradan qalxmaması bu mexanizmin əsasən kompensasiya və sosial sabitləşdirmə funksiyasını yerinə yetirdiyini göstərir.

Cədvəl 1-də təqdim olunan 2018–2024-cü illər üzrə göstəricilər əsasında sosial transfertlərin yoxsulluq səviyyəsinə təsirini qiymətləndirmək məqsədilə sadə xətti regressiya modeli qurulmuşdur. Modelin əsas məqsədi, alınmış cari transfertlərin (pensiya, sosial müavinətlər və digər dövlət ödənişləri) artımının yoxsulluq səviyyəsində baş verən dəyişikliklərlə statistik əlaqəsini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Sadə xətti regressiya modeli aşağıdakı ümumi formada qurulmuşdur:

$$Y=a+bX$$

burada,

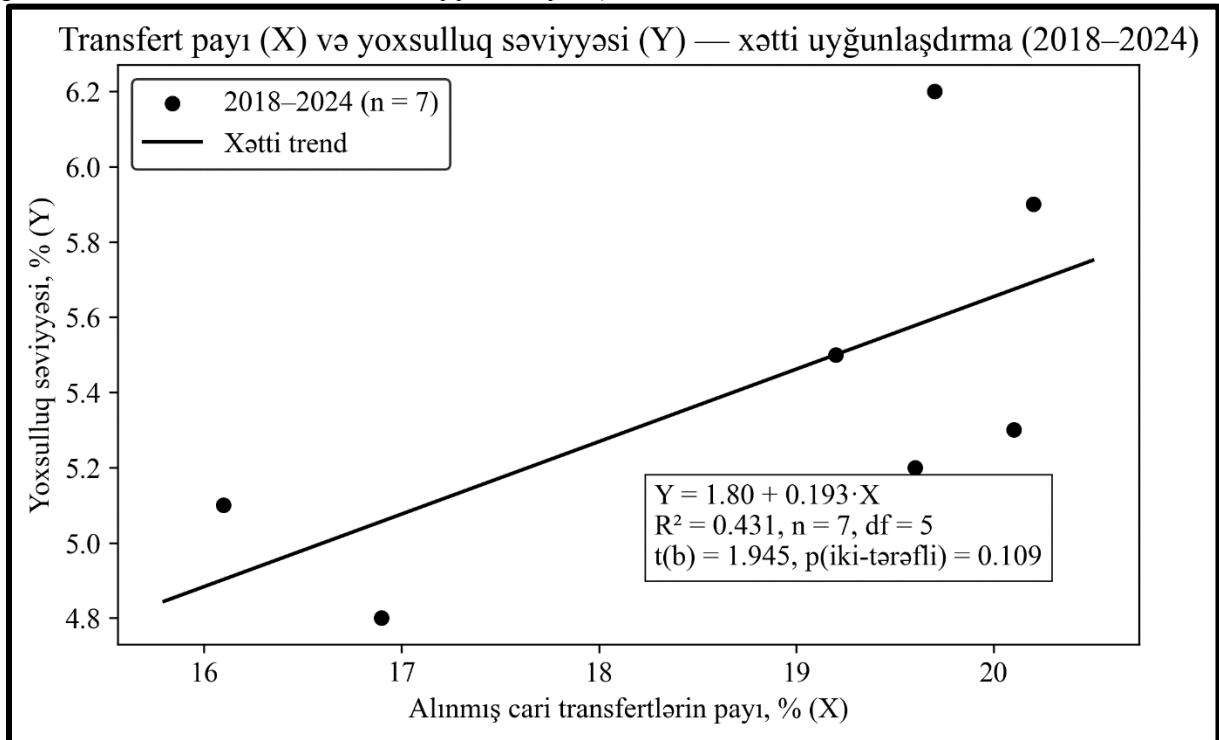
- Y - yoxsulluq səviyyəsi (%),
- X - alınmış cari transfertlərin ümumi gəlirdə payı (%),
- a - sabit parametir,
- b - müstəqil dəyişənin (transfertlərin) təsir əmsalidir.

Əldə edilmiş empirik model aşağıdakı kimi ifadə olunur:

$$Y=1.80+0.193X,$$

$$R^2 = 0.43, n = 7, t(b) \approx 1.94, p(b) \approx 0.109 \text{ (iki-tərəfli, } df=5)$$

Sadə xətti regressiya modeli nəticəsində alınmış b əmsalı 0,193 olmuşdur ki, bu da alınmış cari transfertlərin 1 faiz bəndi artmasının yoxsulluq səviyyəsini orta hesabla 0,19 faiz bəndi artırdığını göstərir. Modelin parametrləri statistik baxımdan qiymətləndirildikdə, p -dəyəri = 0.109 (> 0.05) olduğuna görə əlaqə formal əhəmiyyət həddini aşmasa da, nəticə müsbət istiqamətli tendensiyaya işarə edir ($n = 7$). (p -dəyəri – modeldəki parametirin təsadüfi olub-olmadığını göstərən göstəricidir, $p < 0.05$ olduqda nəticə statistik cəhətdən əhəmiyyətli sayılır).

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şəkil 3. Transfert payı və yoxsulluq səviyyəsi

Əlaqənin $R^2 = 0.43$ olması onun orta səviyyəli izah gücünə malik olduğunu göstərir. Bu da yoxsulluq səviyyəsindəki dəyişmələrin təxminən 43 faizinin sosial transfertlərdəki dəyişmələrlə əlaqəli olduğunu bildirir. Başqa sözlə, sosial transfertlər yoxsulluğun səviyyəsinə müəyyən təsir göstərsə də, bu təsir daha çox sabitləşdirici və kompensasiyaedici xarakter daşıyır.

Aparılmış təhlilin nəticələri onu göstərir ki, sosial transfertlər yoxsulluğun kəskin artımının qarşısını alan və sosial sabitliyi qoruyan mühüm amildir. Lakin davamlı rifahın təmin olunması üçün bu siyasətin məşğulluğun artırılması, əmək gəlirlərinin yüksəldilməsi və iqtisadi iştirak imkanlarının genişləndirilməsi tədbirləri ilə paralel şəkildə həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Rəsmi statistikaya əsasən, 2024-cü ildə ölkədə yoxsulluq səviyyəsi 5.3%, 2025-ci ilin əvvəlinə isə Ünvanlı Dövlət Sosial Yardım (ÜDSY) alanların payı təxminən 3.27% olmuşdur. Bu iki göstərici eyni məzmunu ifadə etmir: birincisi - rəsmi metodologiyaya əsasən hesablanan mütləq yoxsulluq səviyyəsini, ikincisi isə sosial yardım proqramının praktiki əhatə dairəsini əks etdirir. ÜDSY haqqında Qanuna görə, yardım hüququ orta aylıq gəliri ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan ailələrə verilir. Lakin yardım təyin edilərkən (Ünvanlı dövlət sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi qaydaları) çoxölçülü qiymətləndirmə aparılır və yalnız gəlir deyil, həm də ailənin aktivləri, mülkiyyəti və xərcləri kimi amillər nəzərə alınır [11]. Bununla yanaşı, bəzi hallarda müraciət edilməməsi, sənədləşmə və məlumatlılıqla bağlı məhdudiyətlər proqramın əhatə dairəsini azalda bilər. Bundan əlavə, “alınmış cari transfertlər” göstəricisi təkcə ÜDSY-ni deyil, həm də pensiya, sosial müavinət və digər ödənişləri özündə birləşdirdiyindən, onun artımı ilə rəsmi yoxsulluq göstəriciləri arasında tam paralel hərəkət gözləmək düzgün olmazdı. Bu təsir daha çox stabilizasiya və kompensasiya xarakteri daşıyır. Beləliklə, aparılmış reqressiya təhlilində müşahidə edilən müsbət, lakin orta gücdə və formal əhəmiyyət daşımayan əlaqə, sosial transfertlərin yoxsulluğun dərinləşməsinin qarşısını almaq və sosial sabitliyi qorumaq istiqamətindəki funksiyası ilə uzlaşır.

Sosial transfertlərin iqtisadi və sosial sabitliyə təsirinə dair aparılmış təhlillər göstərir ki, dövlətin sosial siyasəti təkcə pul yardımlarının paylanması ilə məhdudlaşmır, həm də cəmiyyətin ən həssas qruplarının uzunmüddətli sosial müdafiəsini hədəfləyir. Bu kontekstdə sosial rifahın formalaşmasında mühüm istiqamətlərdən biri də müstəqilliyin ilk illərindən etibarən qaçqın və məcburi köçkün əhalinin müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər olmuşdur. Sosial müdafiənin həyata keçirilməsi, rifah haqqında təhlil apararkən ölkəmizin müstəqilliyinin ilk vaxtlarından etibarən qaçqın və məcburi köçkünlərin müdafiəsi sahəsində gördüyü işləri nəzərə almaq vacibdir. Müstəqilliyin ilk illərində ölkəmizin üzvləşdiyi əsas mürəkkəb vəziyyətlərdən biri, 1 milyondan çox olan məcburi köçkün və qaçqının olması ilə bağlı olmuşdur. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin rifahının yaxşılaşdırılması məqsədilə 1998-ci ildə “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə”, 2004-cü ildə “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə” Dövlət Proqramları qəbul edilmişdir. Dövlət Proqramlarının əsas məqsədləri çadır düşərgələrinin ləğvi, məcburi köçkünlərin yaşayış yerləri ilə təmin edilməsi məqsədilə yeni qəsəbələrin (Dövlət Neft Fondu və digər mənbələr hesabına) salınması, onların sosial müdafiəsinin artırılması olmuşdur. Dövlət Proqramlarının icrası ilə əlaqədar olaraq 5 rayonda yerləşən ümumi sayı 12 olan çadır şəhərciyi ləğv edilmiş, bu şəhərciklərdə yaşayan ailələr yeni salınmış qəsəbələrdə evlərlə təmin olunmuşlar. 2003-cü ildən bəri məcburi köçkünlər üçün 103 qəsəbə salınmış, bir çox imtiyazlar verilmişdir ki, bu da sosial sahəyə çəkilən xərclərin əsas hissəsini təşkil etmişdir. [7]. Hazırda bu işlərin davamı, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə davam etdirilir. “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq köçürülən ailələrə yeni mənzillərin verilməsi şərti ilə Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə 175 ailə (871 nəfər), Füzuli şəhərinə 380 ailə (1392 nəfər), Laçın şəhərinə 408 ailə (1555 nəfər), Zabux kəndinə 203 ailə (783 nəfər) və Tərtər rayonunun Talış kəndinə 20 ailə (90 nəfər) olmaqla ümumilikdə 1186 ailənin (4691 nəfərin) köçürülməsi təmin edilmişdir [6]. Bu hal ölkə əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində dövlət siyasətinin dayanıqlığının göstəricisi kimi xarakterizə edilə bilər.

Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması üçün bir çox digər dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Əsas hədəflərdən də biri əhalinin iş yerləri ilə təmin etmək, özünüməşğulluğa dəstək verməkdir. Bu məqsədlə həyata keçirilən tədbirlərdən biri də “Məşğulluğa Dəstək Layihəsi”dir. Layihənin əsas məqsədi kiçik sahibkarlığa dəstək olmaq, ölkədəki işsizlik səviyyəsini azaltmaqdır. Layihənin icrası zamanı həssas qruplara (şəhid ailəsinin üzvlərinə, ünvanlı dövlət sosial yardımı alanlara, cəzaçəkmə yerlərindən azad edilmiş işsiz şəxslərə, əlilliyi olan şəxslərə, bir ildən artıq işsiz kimi qeydiyyatda olanlara, pensiya yaşına iki ildən az qalmış şəxslərə və s.) üstünlük verilir. Layihənin əsas unikal tərəflərindən biri də odur ki, şəxslərə 1 il müddətinə material, avadanlıq və digər əsas istehsal vasitələri verilir, bu müddətdən sonra isə şəxsin təqdim etdiyi biznes-planın nəticəsi olaraq həmin vasitələr şəxsin mülkiyyətinə keçir. Bununla da layihədə iştirak edən şəxs dayanıqlı gəlir mənbəyinə sahib olur. 2020-2025-ci illərdə ümumilikdə 22000 şəxsə bu layihə vasitəsilə dəstək göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlətin iqtisadi inkişaf siyasətləri, sosial rifahın artırılması məqsədini güdür və bu siyasətlər zamanla daha səmərəli və müasir iqtisadi mexanizmlərlə əvəz olunur. Azərbaycanın müstəqillik dövründə həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlar qlobal mövqeyini möhkəmləndirmiş, lakin müstəqilliyin ilk illərində yaşanan iqtisadi və siyasi böhranlar əhalinin rifahına mənfi təsir göstərmişdir. Həyata keçirilən sosial siyasət tədbirləri, yoxsulluğun azaldılması və sosial ədalətin təmin edilməsi istiqamətində mühüm irəliləyişlər əldə edilmiş, nəticədə yoxsulluq səviyyəsində əhəmiyyətli azalmaya nail olunmuşdur. Dövlətin son illərdə həyata keçirdiyi sosial siyasət tədbirləri, xüsusilə ünvanlı sosial yardım, pensiya və sosial müavinət sistemindəki yeniliklər təkcə sosial müdafiənin güclənməsinə deyil, həm də makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına xidmət etmişdir. Sosial transfertlərin payının artması ev təsərrüfatlarının gəlir sabitliyini təmin etməklə daxili tələbin qorunmasına və istehlak bazarının sabit fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmişdir.

Sosial müdafiə tədbirləri eyni zamanda iqtisadi dövriyyədə sabitlik amili kimi çıxış edir. Aztəminatlı ailələrə yönələn dəstək mexanizmləri əhalinin real alıcılıq qabiliyyətini qoruyaraq, tənəzzül dövrlərində iqtisadiyyatın kəskin daralmasının qarşısını alır. Bu, xüsusilə 2020–2021-ci illərin pandemiya dövründə öz təsirini açıq şəkildə göstərmişdir.

Dövlət siyasətinin təkamülü göstərir ki, sosial xərclərin artımı sadəcə büdcə yükü deyil, həm də iqtisadi aktivliyin və sosial sabitliyin təminatıdır. Pensiyaların indeksləşdirilməsi və minimum pensiyanın artırılması, ünvanlı sosial yardım mexanizminin təkmilləşdirilməsi, “Məşğulluğa Dəstək Layihəsi” kimi proqramların genişləndirilməsi nəticəsində əmək bazarında inklüzivlik yüksəlmiş, müxtəlif sosial qrupların iqtisadi fəallığı bərpa olunmuşdur.

Eyni zamanda, məcburi köçkünlərin yeni yaşayış yerləri ilə təmin olunması, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində reabilitasiya tədbirləri, dövlətin sosial siyasətinin uzunmüddətli və davamlı xarakter daşdığını nümayiş etdirir. Bu siyasət qısamüddətli yardım yönümlü modeldən dayanıqlı rifah modelinə keçidin mühüm mərhələsidir.

Nəticə etibarilə, sosial müdafiə sistemində son illərdə aparılan islahatlar dövlətin sosial-iqtisadi strategiyasının tərkib hissəsi kimi iqtisadi inkişafda sosial rifah arasında qarşılıqlı asılılığı gücləndirmiş, həm sosial sabitliyə, həm də milli iqtisadi təhlükəsizliyə müsbət və ölçülə bilən təsir göstərmişdir.

Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, Azərbaycanın sosial rifah konsepsiyası müstəqillik dövründə mərhələli şəkildə inkişaf edib və zamanla daha sistemli sosial siyasət yanaşması ön plana keçib. Yoxsulluğun azaldılması, sosial ədalətin möhkəmləndirilməsi və həssas qrupların müdafiəsi istiqamətində görülən işlər sosial müdafiə sisteminin institusional əsaslarını gücləndirib. Ünvanlı dövlət sosial yardımı, pensiyaların indeksləşdirilməsi, sosial müavinətlər, birdəfəlik ödənişlər və Prezident təqaüdləri kimi mexanizmlər əhalinin sosial risklərə qarşı müdafiəsini artırıb. Eyni zamanda, sosial infrastrukturun inkişafı və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi sosial xərclərin daha məqsədli yönləndirilməsinə şərait yaradıb. Bununla yanaşı, sosial transfertlər ev təsərrüfatlarının gəlir sabitliyində mühüm paya malikdir və

xüsusilə iqtisadi çətinlik dövrlərində sosial dayanıqlığın qorunmasına kömək edir. 2018-2024-cü illər üzrə aparılan korrelyasiya və sadə xətti reqressiya nəticələri transfertlərin payı ilə yoxsulluq səviyyəsi arasında müsbət istiqamətli, orta gücdə əlaqəyə işarə edir. Bu isə onu göstərir ki, sosial ödənişlərin artması hər zaman yoxsulluğun avtomatik azalmasından daha çox sosial sabitliyin qorunması, istehlak imkanlarının saxlanması və yoxsulluğun dərinləşməsinin qarşısının alınması baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumi nəticə ondan ibarətdir ki, sosial müdafiə tədbirləri rifahın qorunmasında təsirli rol oynasa da, uzunmüddətli rifah artımı əsasən məşğulluğun genişlənməsi və əmək gəlirlərinin yüksəlməsi ilə daha dayanıqlı şəkildə təmin olunur. Bu baxımdan ünvanlı sosial yardım mexanizminin hədəflənməsinin davamlı təkmilləşdirilməsi, sosial proqramların effektivliyinin ölçülməsi, regional və sosial qruplar üzrə daha dəqiq yanaşmanın gücləndirilməsi, eləcə də aktiv məşğulluq tədbirlərinin genişləndirilməsi sosial siyasətin nəticəyönümlü olmasını artıracaqdır. Nəticə etibarilə, sosial siyasət iqtisadi inkişafı qarşılıqlı bağlı şəkildə sosial sabitliyin qorunmasına, həssas qrupların müdafiəsinə və ümumi rifahın yüksəldilməsinə xidmət edir. Gələcək mərhələdə əsas prioritet daha hədəfli dəstək və dayanıqlı məşğulluq imkanlarının paralel gücləndirilməsi olmalıdır.

Nəbi Quliyev
Azərbaycanın sosial rifah konsepsiyası
Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi ölkəmizdə sosial rifahın artırılması sahəsində son illər reallaşdırılan müxtəlif siyasətlərə və həyata keçirilən tədbirlərə diqqət etməklə burada səmərəli istiqamətləri aşkara çıxarmaqdan ibarətdir. Tədqiqat işində həmçinin Azərbaycan Respublikasında sosial siyasətin müxtəlif sahələr üzrə hazırkı vəziyyəti haqqında məlumat verilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, son illər ölkəmizdə sosial siyasət hədəf siyasət kimi qəbul edilmiş, əhəlinin maddi rifahının yaxşılaşdırılması üçün istiqamətlənmiş müxtəlif dövlət siyasəti tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Наби Гулиев
Концепция социального благосостояния Азербайджана
Резюме

Основная цель исследования - выявить эффективные направления, повышения социального благосостояния в нашей стране, обратив внимание на различные политики и реализуемые меры в этой области. Исследование также предоставляет информацию о текущем состоянии социальной политики в различных областях в Азербайджанской Республике. Результаты исследования показывают, что в последние годы в нашей стране социальная политика была принята в качестве целевой политики, и были реализованы различные меры государственной политики, направленные на улучшение материального благосостояния населения.

Nabi Guliyev
Azerbaijan's Social Welfare Concept
Summary

The main purpose of the research is to reveal effective directions by paying attention to various policies and implemented measures in the field of increasing social welfare in our country. The research also provides information on the current state of social policy in various fields in the Republic of Azerbaijan. The results of the research show that in recent years, social policy has been adopted as a target policy in our country, and various state policy measures have been implemented aimed at improving the material well-being of the population.

Ədəbiyyat

1. Mahmudov M., Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı, 2011, 371
2. Mustayeva R., Abbasova Y., İqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı 2022, 383 s
3. Aravacık E., Social policy and the welfare state. Madrid, Public Economics and Finance. 2018, p 20, DOI: <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.82372>
4. <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>
5. <https://www.stat.gov.az/source/others/H.Aliyev/Pdf/110-132.pdf>
6. <https://idp.gov.az/az/law/142/parent/15>
7. <https://idp.gov.az/az/content/8/parent/21>
8. <https://e-qanun.az/framework/10854>
9. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=6386>
10. https://www.stat.gov.az/source/budget_households/
11. <https://e-qanun.az/framework/32084>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 24.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 03.01.2026

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

AZƏRBAYCANDA PEŞƏ TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI VƏ GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR

Məmmədhasən Qasimov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Sosial statistika şöbəsinin Dövlət idarəetməsi və hüquqpozmalar
statistikası sektorunun məsləhətçisi
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti, 81
e-poçt: mammadhasan.gasimov@stat.gov.az*

Açar sözlər: peşə təhsili, təhsil mərkəzləri, təlimlər, karyera, sahibkarlıq, əmək bazarı, məşğulluq, innovativ, inklüziv, ixtisaslaşma, gənclər, qloballaşma, dövlət və özəl sektor.

Ключевые слова: профессиональное образование, образовательные центры, обучение, карьера, предпринимательство, рынок труда, занятость, инновации, инклюзивность, специализация, молодёжь, глобализация, государственный и частный сектор.

Keywords: vocational education, education centers, training, career, entrepreneurship, labor market, employment, innovative, inclusive, specialization, youth, globalization, public and private sector.

Peşə təhsili cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişafında mühüm rol oynayır. Müasir dünyada texnoloji tərəqqi, qloballaşma və əmək bazarının dəyişən tələbləri peşə təhsilinin çevik, innovativ və keyfiyyətli olmasını tələb edir. Azərbaycanda peşə təhsili son illərdə dövlət siyasətinin prioritet sahələrindən birinə çevrilsə də, infrastruktur, kurikulum və cəmiyyətdəki aşağı prestij kimi problemlər bu sahənin potensialının tam reallaşmasına mane olur. Bu məqalə Azərbaycanda peşə təhsilinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək, müasir çağırışları qiymətləndirmək və inkişaf üçün təklifləri nəzərdən keçirməkdən ibarətdir.

Peşə təhsili iqtisadi inkişafın təməl daşlarından biridir, çünki o, ixtisaslaşmış kadrların hazırlanmasını və əmək bazarının tələblərinə cavab verən bacarıqların formalaşmasını təmin edir. Azərbaycanda bu sahədə son illərdə mühüm addımlar atılmışdır: yeni təlim mərkəzləri yaradılmış, beynəlxalq təcrübələr öyrənilmiş və dövlət proqramları həyata keçirilmişdir. Bununla belə, peşə təhsilinin cəmiyyətdəki imici və keyfiyyət baxımından mövcud problemlər bu sahənin inkişafını ləngidir. Məqalədə bu problemlər təhlil edilərək, həll yolları araşdırılıb.

Peşə təhsilinin tarixi sənaye inqilabına qədər uzanır, lakin onun müasir formada inkişafı XX əsrin əvvəllərində başlanmışdır. Peşə təhsili iqtisadiyyat üçün ixtisaslı işçi qüvvəsi təmin etməklə yanaşı, sosial bərabərsizliyi azaltmaq və gənclərin cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etmək baxımından da əhəmiyyətlidir.

Peşə təhsilinin əsas əhəmiyyəti:

- Peşə təhsili əhalinin məşğulluğunu artırır və iqtisadi inkişafa töhfə verir.
- Aşağı gəlirli ailələrdən olan gənclər üçün karyera imkanları yaradır.

Sənaye inqilabı dövründə peşə təhsili sənaye müəssisələrinin artan ehtiyaclarına cavab olaraq formalaşmışdır. Azərbaycanda sovet dövründə peşə təhsili müəssisələri neft sənayesi, maşınqayırma və kənd təsərrüfatı kimi sahələr üçün kadrlar hazırlayırdı. Müstəqillik illərində isə bazar iqtisadiyyatına keçid peşə təhsilində yeni yanaşmalar tələb etmişdir. Müasir dövrdə bu təhsil sistemi yalnız iqtisadi ehtiyaclarla cavab verməklə kifayətlənməməli, həm də gənclərə rəqəmsal bacarıqlar və innovativ düşüncə tərzi aşılamağa xidmət etməlidir.

Azərbaycanda peşə təhsilinin tarixi inkişafı sovet dövründən müasir dövrə qədər əhəmiyyətli transformasiyalar keçirmişdir.

Azərbaycanda peşə təhsili hazırda Elm və Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin nəzarəti altında fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələri və təlim mərkəzləri vasitəsilə təşkil olunur.

“2018-2025-ci illər üçün peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” bu sahədə mühüm addımlar atılmasını təmin etmişdir. Lakin bir sıra aşağıdakı problemlər mövcuddur:

- **İnfrastruktur:** Bir çox peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası köhnəlmişdir. Müasir avadanlıqların olmaması tələbələrin praktiki bacarıqlar qazanmasını çətinləşdirir.
- **Kurrikulumların uyğunsuzluğu:** Mövcud təhsil proqramları əmək bazarının sürətlə dəyişən tələblərinə tam uyğun gəlmir. Rəqəmsal bacarıqlar, süni intellekt və yaşıl texnologiyalar kimi sahələrə kifayət qədər diqqət göstərilir.
- **Cəmiyyətdəki imic və prestijin aşağı olması:** Cəmiyyətdə peşə təhsili ali təhsilə nisbətən daha az cəlbedici hesab olunur. Gənclər və valideynlər arasında peşə təhsilinin karyera perspektivləri haqqında məlumatlılıq aşağıdır.
- **Pedaqoji kadr heyətinin keyfiyyət tərkibinin yaxşılaşdırılması:** Təlimçilərin peşəkarlıq səviyyəsi və müasir tədris metodlarına yiyələnməsi zəifdir.

Son illərdə Almaniyanın ikili təhsil modelinə əsaslanan pilot layihələr və özəl sektorla əməkdaşlıq kimi təşəbbüslər müsbət nəticələr verməyə başlamışdır.

Azərbaycanda peşə təhsili sistemində son illərdə əhəmiyyətli islahatlar aparılmışdır. “2018-2025-ci illər üçün peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində Bakı, Gəncə və digər regionlarda müasir təlim mərkəzləri yaradılmış, bir sıra peşə məktəbləri yeni avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Lakin infrastruktur problemləri hələ də tam həll olunmayıb. Xüsusilə, regionlarda yerləşən peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası zəifdir. Eyni zamanda, kurrikulumların əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması və müəllimlərin peşəkar inkişafı sahəsində daha çox səy tələb olunur.

Azərbaycanda peşə təhsili pilləsi ilk peşə təhsili, texniki peşə təhsili və yüksək texniki peşə təhsili səviyyələrindən ibarətdir. Peşə təhsili müəssisələrinin peşə məktəbi, peşə liseyi və peşə təhsil mərkəzi olaraq 3 növü vardır. Peşə məktəbinə qəbul olunan şəxslərə ilk peşə təhsili və texniki peşə təhsili, peşə liseyinə qəbul olunan şəxslərə ilk peşə təhsili, texniki peşə təhsili və texniki peşə təhsili ilə yanaşı, tam orta təhsil, peşə təhsil mərkəzinə qəbul olunan şəxslərə yüksək texniki peşə təhsili və yüksək texniki peşə təhsili ilə yanaşı, tam orta təhsil almaq hüququ verilir.

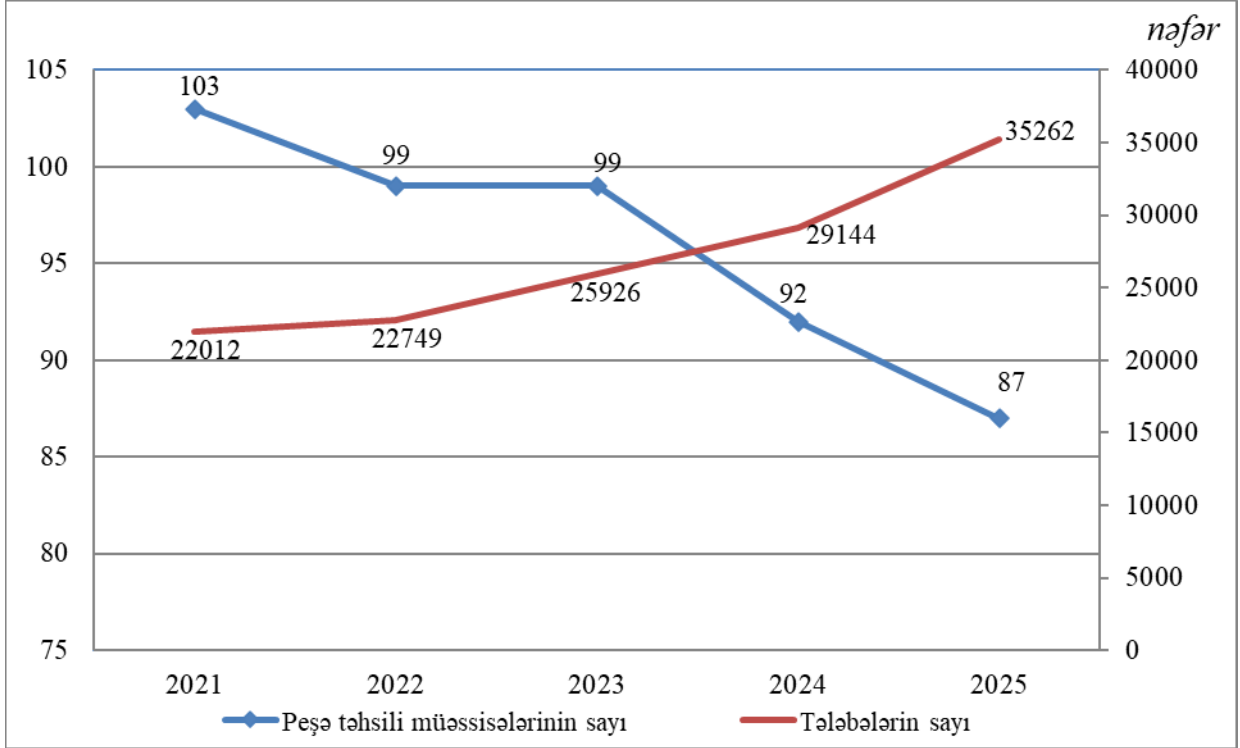
Peşə təhsili müəssisələrində təhsil müddəti aşağıdakı qruplara görə müəyyənləşdirilir:

- ümumi orta təhsil bazasından qəbul olunmuş və ilk peşə təhsili alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 1 il, texniki peşə təhsili alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 2 il;
- tam orta təhsil bazasından qəbul olunmuş və ilk peşə təhsili alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 6 ay, texniki peşə təhsili alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 1 il;
- ümumi orta təhsil bazasından qəbul olunmuş və texniki peşə təhsili ilə yanaşı, tam orta təhsil alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 3 il;
- ümumi orta təhsil bazasından qəbul olunmuş və yüksək texniki peşə təhsili alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 4 il;
- tam orta təhsil bazasından qəbul olunmuş və yüksək texniki peşə təhsili alanlar üçün təşkil edilən qruplarda – 3 il.

Ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsini bitirib, istehsalatda və ya digər iş sahələrində müəyyən nəzəri və praktiki peşə bacarıqları qazanmış şəxslər üçün işəgötürənlərin və fərdlərin öz vəsaiti hesabına sifarişlər əsasında həmin və ya digər peşənin öyrənilməsi, ixtisasın artırılması və yenidən hazırlanma üzrə kurslarda təhsil müddəti 6 aya qədərdir.

Şəkil 1-ə baxdıqda görürük ki, Azərbaycanda peşə təhsili müəssisələrinin sayı 2021-ci ilin əvvəlinə 103, 2025-ci ilin əvvəlinə 87, onlarda təhsil alan tələbələrin sayı illərə müvafiq olaraq 22012 və 35262 nəfər olmuşdur. Peşə təhsili müəssisələrinin sayı azalan tendensiya göstərsə də tələbələrin sayında artım müşahidə olunur. Bunun əsas səbəbi peşə təhsili müəssisələrinin birləşdirilərək onların bazasında peşə

təhsil mərkəzləri yaradılmasıdır. Peşə təhsili müəssisələrinin birləşdirilməsi onların fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına və peşə təhsilinin keyfiyyətinin artırılmasına kömək edən amillərdən hesab etmək olar.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
Şəkil 1. Peşə təhsili müəssisələri və onlarda təhsil alan tələbələrin sayı

Peşə təhsili müəssisələrində müəllimlərin sayı 2021-ci ilin əvvəlinə nisbətən 28,2 faiz artaraq 2025-ci ilin əvvəlinə 1924 nəfər, onlardan qadınların sayı isə 25,0 faiz artaraq 1364 nəfər olmuşdur.

Cədvəl 1

Peşə təhsili müəssisələrində müəllimlərin sayı (ilin əvvəlinə, nəfər)

	2021	2022	2023	2024	2025
Müəllimlərin sayı (əsas heyət) - cəmi	1501	1457	1540	1733	1924
onlardan:					
qadınların sayı	1091	1064	1065	1216	1364

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Müasir dünyada peşə təhsili bir sıra çağırışlarla üzləşir:

- Texnoloji inkişaf: Süni intellekt, avtomatlaşdırma və rəqəmsal bacarıqlar yeni peşələrə tələbat yaradır.
- Əmək bazarı: Kibertəhlükəsizlik, yaşıl enerji və digər innovativ sahələr üçün kadrlara ehtiyac artıb.
- Qloballaşma: Beynəlxalq standartlara uyğunlaşma və təcrübə mübadiləsi vacibdir.
- İnküzivlik: Qadınlar, əlillər və digər həssas qruplar üçün təhsilə bərabər çıxış təmin edilməlidir.

Texnoloji inkişaf peşə təhsilinin transformasiyasını zəruri edir. Süni intellekt və avtomatlaşdırma əhəmiyyətli peşələrin bir çoxunu əvəz edərək, yeni bacarıqlara tələbat yaradır. Məsələn, kibertəhlükəsizlik mütəxəssisləri və yaşıl enerji texnoloqları kimi peşələrə maraq artmaqdadır. Azərbaycanda bu sahələrdə

kadr hazırlığını gücləndirmək üçün kurikulumlar yenilənməli və müəllimlərə müasir texnologiyalar üzrə təlimlər keçirilməlidir. Eyni zamanda, Almaniyanın ikili təhsil modeli kimi beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi peşə təhsilinin keyfiyyətini artırma bilər.

Peşə təhsilinin inkişafı üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

- Kurrikulumların modernləşdirilməsi: Proqramlar əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılmalı, rəqəmsal bacarıqlara və innovasiyalara fokuslanmalıdır. Təhsil proqramları əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılmalı, xüsusilə rəqəmsal bacarıqlar, süni intellekt və yaşıl texnologiyalar kimi sahələrə fokuslanılmalıdır. Məsələn, IT üzrə yeni kursların əlavə edilməsi tələbatı ödəyə bilər.
- İctimai-özəl tərəfdaşlıq: Şirkətlərlə əməkdaşlıq yolu ilə təcrübə proqramları genişləndirilməlidir. SOCAR, Azərsun və digər şirkətlərlə əməkdaşlıq genişləndirilməli, tələbələrə praktiki təcrübə imkanları yaradılmalıdır.
- Müəllimlərin ixtisasartırması: Təlimçilərə müasir metodlar və texnologiyalar üzrə davamlı təlimlər təşkil edilməlidir. Təlimçilərə müasir texnologiyalar və tədris metodları üzrə davamlı təlimlər təşkil olunmalıdır.
- Cəlbediciliyin artırılması: Karyera məsləhətləri və maarifləndirmə kampaniyaları ilə peşə təhsilinin prestiji yüksəldilməlidir. Peşə təhsilinin karyera perspektivləri haqqında maarifləndirmə kampaniyaları aparılmalı, sosial mediada və məktəblərdə təbliğat işləri gücləndirilməlidir.
- Regionlarda inkişaf: Regionlarda peşə təhsili infrastrukturunun inkişafı üçün investisiyalar artırılmalı, xüsusilə kənd yerlərində yeni təlim mərkəzləri açılmalıdır.
- Beynəlxalq əməkdaşlıq: Avropa və digər ölkələrin təcrübələri öyrənilməli və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır.

Peşə təhsilinin cəlbediciliyini artırmaq üçün maarifləndirmə kampaniyaları aparılmalı, gənclərə bu təhsilin karyera imkanları haqqında məlumat verilməlidir. Məsələn, özəl sektorla əməkdaşlıq çərçivəsində tələbələrə real iş mühitində təcrübə keçmək imkanı yaradılsa, onların məşğulluq şansları artacaq. Almaniyanın ikili təhsil modeli bu baxımdan uğurlu nümunədir: tələbələr həm nəzəri biliklər alır, həm də şirkətlərdə praktiki təcrübə qazanır.

Nəticə

Peşə təhsili Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafında strateji əhəmiyyət kəsb edir. Gələcəkdə bu sahə rəqəmsal iqtisadiyyata, yaşıl texnologiyalara və davamlı inkişaf hədəflərinə uyğunlaşmalıdır. Dövlət, özəl sektor və beynəlxalq tərəfdaşların birgə səyləri ilə peşə təhsili regional və qlobal səviyyədə nümunəvi modelə çevrilə bilər.

Peşə təhsili Azərbaycanın gələcək inkişafında mühüm rol oynayacaq. Müasir texnologiyalara uyğunlaşdırılmış proqramlar, peşəkar kadrların hazırlanması və cəmiyyətdə peşə təhsilinə marağın artırılması bu sahənin uğurunun açarıdır. Dövlət və özəl sektorun birgə səyləri ilə Azərbaycan peşə təhsilini innovativ və inklüziv bir sistemə çevirə bilər. Peşə təhsilinin iqtisadiyyata töhfəsi danılmazdır. İxtisaslaşmış kadrlar sənaye, tikinti, xidmət və digər sahələrdə məhsuldarlığı artırır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, güclü peşə təhsili sistemi olan ölkələr (məsələn, Almaniya, İsveçrə) iqtisadi rəqabət qabiliyyəti baxımından lider mövqedədirlər. Azərbaycanda da bu potensialdan istifadə etmək üçün peşə təhsilinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zəruridir.

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Azərbaycanda da peşə təhsilinin keyfiyyətini ölçmək və qiymətləndirmək məqsədilə əsaslandırılmış indikatorların tətbiq olunması tövsiyə olunur.

Məmməd həsən Qasımov
Azərbaycanda peşə təhsilinin inkişafı və gələcək perspektivlər
Xülasə

Məqalədə Azərbaycan peşə təhsili ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramı, qanunlar, qərarlar, layihələr və ümumilikdə, onların peşə təhsilinin inkişafındakı təsirləri təhlil edilmiş və göstərilmişdir ki, peşə təhsilinin cəmiyyətdə rolunun daim artması ölkədə iqtisadi və sosial inkişafa böyük təsir göstərir.

Peşə təhsili müəssisələrinin fəaliyyəti ilə bağlı statistik məlumatlar məqalədə cədvəl və qrafiklərdə öz əksini tapmışdır.

Мамедгасан Гасымов
Развитие профессионального образования в Азербайджане и перспективы
Резюме

В статье анализируются государственные программы, законы, решения и проекты, принятые в Азербайджане в области профессионального образования, и, в целом, их влияние на развитие профессионального образования. Показано, что постоянное повышение роли профессионального образования в обществе оказывает большое влияние на экономическое и социальное развитие страны.

Статистические данные о деятельности учреждений профессионального образования отражены в статье в таблицах и графиках.

Mammadhasan Gasimov
Development of vocational education in Azerbaijan and future prospects
Summary

The article analyzes the state program, laws, decisions, projects adopted in Azerbaijan regarding vocational education and, in general, their impact on the development of vocational education, and shows that the constant increase in the role of vocational education in society has a great impact on the economic and social development of the country.

Statistical data on the activities of vocational education institutions are reflected in the article in tables and graphs.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət” adlı statistik nəşri Bakı 2023
2. <https://www.stat.gov.az/>
3. <https://edu.gov.az/>
4. <https://vet.edu.gov.az/>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 22.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 08.01.2026

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

ÖLKƏDƏ BİZNES MÜHİTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF DİNAMİKASI

Həmid Şirinov

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı

AZ1106, Bakı ş. Nəcəf Nərimanov küçəsi, 93

e-poçt: shirinov-h@mail.ru

Açar sözlər: iqtisadi diversifikasiya, biznes mühiti, investisiya, tendensiya, informasiya texnologiyaları.

Ключевые слова: диверсификация экономики, бизнес-климат, инвестиции, тенденция, информационные технологии.

Keywords: economic diversification, business climate, investment, trend, information technologies.

Son illərdə Azərbaycan özünü Avrasiya regionunda daim dəyişən biznes mühiti ilə xarakterizə olunan ən dinamik iqtisadi oyunçulardan biri kimi təsdiqləyib. Bu proses - siyasi sabitlik, bol təbii sərvətlər, xüsusən də neft, qaz və dövlətin iqtisadi diversifikasiyaya strateji diqqəti kimi struktur və iqtisadi amillərin kombinasiyası ilə idarə olunub. 1991-ci ildə müstəqillik bərpa edildikdən sonra Azərbaycan hasilat sənayesindən asılı olan mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatı əsas planlamış, lakin son iki onillikdə institusional islahatlar, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması və xarici kapitalla tədricən açılması ilə müşayiət olunan bazar yönümlü modernləşmə prosesinə başlayıb.

Azərbaycanın biznes mühiti hazırda iki əsas tendensiya ilə xarakterizə olunan yenidənqurma mərhələsindən keçir. Bir tərəfdən, ölkə iqtisadiyyatının əsas dayağı, vergi gəlirlərinin əsas mənbəyi və ÜDM artımının hərəkətverici qüvvəsi kimi enerji sektoruna etibar etməyə davam edir. Digər tərəfdən, karbohidrogenlərdən asılılığı azaltmağa və kənd təsərrüfatı, yüngül sənaye, tikinti, logistika, turizm və informasiya texnologiyaları kimi qeyri-neft sektorlarının inkişafını təşviq etməyə yönəlmiş məqsədyönlü iqtisadi diversifikasiya siyasəti mövcuddur. Bu ikililik müasir biznesin inkişaf dinamikası sayılan resurs əsaslı iqtisadiyyatdan daha şaxələndirilmiş, rəqabətə davamlı və davamlı modelə tədricən keçidi müəyyən edir [2, s.123].

Qlobal yavaşlamaya və Qafqaz regionundakı geosiyasi gərginliklərə baxmayaraq, Azərbaycan ehtiyatlı makroiqtisadi siyasət, aşağı dövlət borcu və sabit məzənnə çərçivəsi ilə dəstəklənən müsbət artım templərini qoruyub saxlayıb. Hökumət xarici birbaşa investisiyaların cəlb edilməsinə, texnoloji innovasiyaların təşviqinə və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına üstünlük verən uzunmüddətli inkişaf strategiyalarını - məsələn, Azərbaycan 2030-sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər - həyata keçirir. Xüsusi iqtisadi zonaların və yüksək texnologiyalı sənaye parklarının yaradılması, ASAN platforması vasitəsilə dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması ilə yanaşı, ölkənin rəqabət qabiliyyətini gücləndirməyə və biznes fəaliyyətinin asanlaşdırılmasına yönəlmiş təşəbbüslərə nümunədir [1].

Institusional səviyyədə Azərbaycan biznesin asanlıqı, şəffaflıq və rəqabət qabiliyyəti baxımından beynəlxalq reytinglərdə mövqeyini yaxşılaşdırıb. Bununla belə, enerji sektorunda yüksək iqtisadi konsentrasiya, ixracın şaxələndirilməsinin qeyri-kafi olması, bəzi bazarlarda məhdud rəqabət və investorlar üçün qanunun aliliyinin və hüquqi müdafiənin gücləndirilməsi zərurəti daxil olmaqla, biznes mühitinin inkişafına mane olan struktur çətinliklər davam edir.

Son beş ildə qeyri-neft sektoru və rəsmi diversifikasiya strategiyası sayəsində Azərbaycan orta iqtisadi artım yaşayıb. Neft və qaz sektorundan yüksək asılılıq qalmaqda davam etmiş, belə ki, 2022-ci ildə ÜDM-in 47,9%-ni və ixracın 92,5%-ni təşkil etmişdir. 2021-2022-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı orta hesabla illik 5-6% artmışdır. Bununla belə 2023-cü ildə neft hasilatının azalması (2%) və qeyri-neft sektorunda

müşahidə olunan nisbətən zəif artım (4,5%) ümumi iqtisadi artım tempinin 1,1%-ə enməsinə səbəb olmuşdur.

2024-cü ildə qeyri-neft sektorundakı canlanma (6,2%) sayəsində ÜDM yenidən 4,1%-ə qədər sürətlənib. Real iqtisadiyyat struktur dəyişikliklərini özündə birləşdirib. Belə ki, sənayenin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2022-ci ildə 51,3%-dən 2024-cü ildə 35,9%-ə yüksəlib ki, bu da neft sektorunun daxil edilməsinin statistik təsirini əks etdirir, ticarət, tikinti və nəqliyyat kimi digər sektorlar isə öz paylarını artırıb [3].

Cədvəl 1

Azərbaycanın əsas makroiqtisadi göstəriciləri (2021–2024)

İl	ÜDM (milyard AZN)	İllik artım (%)
2021	93203.2	+5.6 %
2022	133972.7	+4.7 %
2023	123128.4	+1.4 %
2024	126337.0	+4.1 %

Mənbə: <https://stat.gov.az/news/index.php?lang=en&id=5766#:~:text=In%202023%20gross%20domestic%20product,was%20produced%20in%20the%20country>

Qeyd: 2024-cü il üzrə məlumatlar ilkin məlumatlardır.

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2021-ci ildə ÜDM 93,2 milyard manata çatıb (illik artım 5,6%). 2022-ci ildə ÜDM 134,0 milyard manata (4,7%) yüksəlib. Pandemiya səbəbindən müqayisə bazası aşağı olduğundan, 2022-ci ildə ÜDM-in faiz artımı 2021-ci illə müqayisədə daha yüksək olub; lakin 2023-cü ildə neft sektorundakı azalma (1,7%) səbəbindən artım 1,1%-ə (123 milyard) qədər yavaşlayıb, baxmayaraq ki, qeyri-neft sektoru 3,7% artıb. 2024-cü ildə qeyri-neft sektorundakı 6,2% artım sayəsində ÜDM yenidən 4,1%-ə (126,3 milyard) yüksəlib. Adambaşına düşən ÜDM 2021-ci ildə 9278.9 manatdan 2024-cü ildə 12382.5 manata qədər artıb [3].

Sektor tərkibi enerji asılılığını və inkişaf etməkdə olan diversifikasiyanı əks etdirir. 2022-ci ildə sənaye (neft daxil olmaqla) ÜDM-in 51,3%, ticarət 8,2% və nəqliyyat 6,1%-ni təşkil etmişdir. 2024-cü ildə isə sənayenin payı 35,9%, ticarətin payı 10,7% və nəqliyyatın payı 7,0% olmuşdur. Tikinti və kənd təsərrüfatı kimi sektorlar öz paylarını artırmışdır (müvafiq olaraq 4,8%-dən 6,7%-ə və 4,6%-dən 5,7%-ə). Bu tendensiya qeyri-neft iqtisadiyyatında nisbi yaxşılaşmanı göstərir, baxmayaraq ki, enerji sektoru ixracatda və xarici investisiyalarda dominantlıq etməyə davam edir.

Makro mühit sabitdir, nisbətən aşağı inflyasiya (2025-ci ildə 6%-ə yaxın) və ehtiyatlı məzənnə idarəetməsi müşahidə olunur. Neft gəlirləri sayəsində cari hesab profisiti yüksəkdir, belə ki, 2022-ci ildə ÜDM-in 29,8%-i təşkil etmişdir. Hökumət artımı dəstəkləyən əsas infrastruktur layihələrinə (Cənub Qaz Dəhlizi və Orta Nəqliyyat Dəhlizi) investisiya qoyur. Məsələn, Cənub Qaz Boru Kəməri Avropaya 11,4 milyard kubmetr qaz tədarük edir və logistika üçün azad ticarət zonaları və limanlar (Ələt) inkişaf etdirilib [3].

Azərbaycanın hüquqi bazası xarici investisiyalara icazə verir. Xarici Investisiya Qanunu xarici investorlara demək olar ki, bütün iqtisadi fəaliyyətlərdə (müdafiə istisna olmaqla) iştirak etməyə imkan verir və kapitalın və mənfəətin tam repatriasiyasını təmin edir. Dövlət investorlar üçün vahid mərkəz kimi fəaliyyət göstərən, prosedurları mərkəzləşdirən və xarici şirkətlərə məlumat verən AzPromo agentliyini yaratmışdır. Bundan əlavə, Azərbaycan çoxsaylı ikitərəfli investisiyaların qorunması müqavilələri imzalamışdır.

Buna baxmayaraq, tənzimləyici çətinliklər qalmaqdadır. Tarixən bir çox sənaye sahələrində tənzimləyici funksiyaların dəqiq ayrılması olmadan dövlət inhisarları və yarıdövlət qurumları (məsələn, SOCAR və ya Azərenerji şirkətləri) üstünlük təşkil etmişdir. Bu, yeni rəqiblərin bazara girişinə maneələr yaradır. Bürokratiya və korrupsiya maneələr kimi müəyyən edilmişdir: Transparency International

Korrupsiya Qavrayış İndeksində Azərbaycanı 180 ölkə arasında 154-cü yerdə qiymətləndirir. Lakin hökumət biznesi asanlaşdırmaq üçün islahatları təşviq edir. Məsələn, "Doing Business 2020" hesabatına görə, Azərbaycan biznesin asanlığı üzrə dünyada 34-cü yerdədir (bal 76.7), şirkətlərin yaradılması üçün sürətli prosedurları ilə seçilir. Xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması (qeydiyyat, vergi ödənişləri, elektron lisenziyalar) da təşviq edilib ki, bu da vaxt və xərcləri azaldıb.

Ölkədə digər bölgələrlə müqayisədə nisbətən əlverişli biznes mühiti mövcuddur. Ölkənin "Doing Business"də yüksək reytingi son inzibati islahatları əks etdirir, baxmayaraq ki, bəzi göstəricilər (məsələn, kredit bürolarının mövcudluğu səbəbindən kredit almaq üçün bal ən yüksək - 100 baldır) çatışmır. Lakin müəyyən sektorlarda (enerji, telekommunikasiya, nəqliyyat) rəqabətin olmaması daxili dinamizmi məhdudlaşdırır. Hökumət daha çox özəl və xarici investisiya cəlb etmək üçün telekommunikasiya və nəqliyyat infrastrukturunu kimi sektorları liberallaşdırmağa davam etməyi planlaşdırır.

Azərbaycan regional mərkəzə çevrilmək üçün infrastruktura böyük sərmayə qoyub. Orta Dəhliz (Şərq-Qərb Dəmir Yolu, Qafqaz Dəhlizi) və Ələt Limanı Avropanı Orta Asiya ilə birləşdirir və transkontinental ticarəti asanlaşdırır. Enerji sahəsində Cənub Dəhlizi Avropaya təbii qaz tədarükünü təmin edir. Hökumət həmçinin rəqəmsallaşmanı təşviq edir: 2017-ci ildə milli informasiya texnologiyaları və rəqəmsal transformasiya strategiyası tətbiq edilib. Yeddi yüksək texnologiya parkı (informasiya texnologiyaları və kommunikasiya) innovasiya mərkəzləri kimi yaradılıb. Dövlət idarəçiliyində ASAN (elektron vahid pəncərə) xidməti və rəqəmsal imzaların istifadəsi dövlət prosedurlarını asanlaşdırır.

Lakin, innovasiya baxımından Azərbaycan hələ də geridə qalır. Qlobal İnnovasiya İndeksi 2023-cü ildə innovativ məhsullar üzrə göstəricilər giriş göstəricilərinə nisbətən daha aşağı olmaqla 132 ölkə arasında 89-cu yerdədir. Tədqiqat və inkişaf xərcləri çox aşağıdır (ÜDM-in 0,2%-i) və tədqiqat potensialı məhduddur. Bu sahəni inkişaf etdirmək üçün ölkə beynəlxalq müqavilələr imzalayıb. Məsələn, Dünya İqtisadi Forumunun "Dördüncü Sənaye İnqilabı" şəbəkəsinə qoşulub. Bundan əlavə, STEM təhsili və texnoloji sahibkarlıq təşviq olunur; 2021-ci ildə Türkiyə ilə rəqəmsal ticarət və sərhədlərarası elektron ticarət sahəsində əməkdaşlıq etmək üçün anlaşma memorandumu imzalanmışdır [4].

İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi və rəqəmsallaşma strateji sütunlar kimi qəbul edilir: Azərbaycan regional "nəqliyyat və logistika mərkəzi" və müasir "innovasiya ekosistemi" olmağa can atır. İnternet bağlantısı yüksəkdir, əhəlinin 80%-dən çoxunun çıxışı var, bu da elektron ticarətə üstünlük verir və telekommunikasiyaya birbaşa xarici investisiyaları (BXİ) cəlb edir. Lakin, AR-GE-yə aşağı özəl investisiya və əsas sektorlarda dövlət konsentrasiyası innovativ potensialı məhdudlaşdırır.

Cədvəl 2

Azərbaycana birbaşa xarici investisiyaların axını (2021–2024)

İl	Birbaşa Xarici İnvestisiya (milyon ABŞ dolları)	Şərhi
2021	4795.2	Pandemiyadan sonra aşağı baza
2022	6275.9	+30,9 %
2023	6658.1	2022-ci illə müqayisədə sabitdir
2024	7046.2	+4,5 % (təxmini)

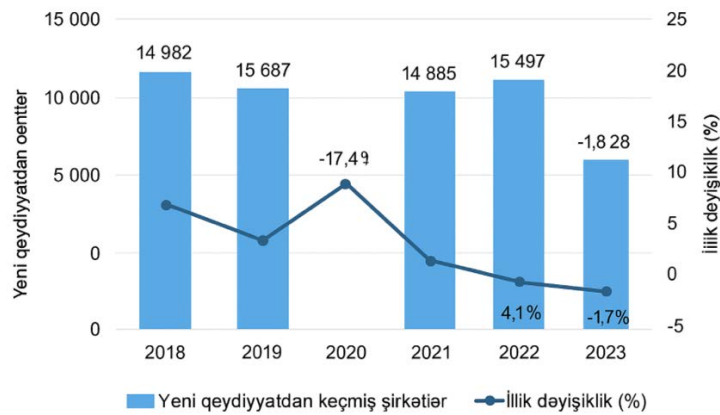
Mənbə: <https://www.trend.az/business/3728817.html>

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi, enerji və neft-kimya sahələrinə güclü investisiyaların təsiri ilə 2022-ci ildəki artımdan (illik müqayisədə +30,9%) sonra xalis axınlar 2023-cü ildə sabitləşdi. 2023-cü ildə təxminən 6,3 milyard dollar gəlir əldə edilib ki, bu da 2022-ci ildəki səviyyə ilə demək olar ki, eynidir. 2024-cü ili təxminən 7,0 milyard dollarla başa vurdu. 2022-2023-cü il rəqəmləri hər iki sektora investisiyaları əhatə edir: neft sektoru ən böyük payı (2022-ci ildə 71%), qeyri-neft sektoru isə təxminən 1,8 milyard dollar (2021-ci illə müqayisədə iki dəfədən çox) əldə edib ki, bu da şaxələndirmə səylərini əks etdirir [4].

2023-cü ildə əsas investisiya BXİ-a qoyan ölkələr Birləşmiş Krallıq (1,9 milyard dollar), Türkiyə (1,3 milyard dollar), Kipr (0,792 milyard dollar), Rusiya (0,617 milyard dollar) və İran (0,396 milyard dollar) olub. Digər tərəfdən, Azərbaycan şirkətləri də xaricə investisiya qoyublar ki, bu da 2023-cü ildə təxminən 3,1 milyard dollar təşkil edib.

Yerli şirkətlərə gəldikdə, iqtisadiyyatda böyük dövlət konqlomeratları və hökumətlə əlaqəli bəzi özəl şirkətlər üstünlük təşkil edir. Yerli özəl sektorda neftdən kənar geniş miqyaslı iqtisadiyyat yoxdur. Bununla belə, xidmət sektorlarında (maliyyə, turizm, pərakəndə satış) və texnologiyada sahibkarlar meydana çıxıb. Hökumət subsidiyalaşdırılmış kreditlər və dəstək proqramları vasitəsilə kiçik və orta ölçülü müəssisələrin (KOM) yaradılmasını təşviq edir; məsələn, 2022-ci ildə təxminən 15.500 yeni şirkət qeydiyyatdan keçib [4].

BXİ layihələri karbohidrogenlərə və enerji infrastrukturuna layihələrinə (neft, qaz, neft-kimya məhsulları) yönəlməyə meyllidir. Hökumət kənd təsərrüfatı, turizm və logistika kimi qeyri-ənənəvi sektorlara xarici investisiyalar cəlb etməyə çalışır. Bu məqsədlə vergi güzəştləri (azad zonalar, müvəqqəti istisnalar) və hüquqi zəmanətlər təklif edir. Lakin maneələr hələ də qalır, belə ki, korrupsiya və dövlət konqlomeratlarına qarşı meyillilik bəzi investorları çəkindirir və neftdən asılılıq iqtisadiyyatı qiymət dəyişkənliyinə qarşı həssas edir. Analitiklər vurğulayırlar ki, Azərbaycanın cəlbediciliyini artırmaq üçün daha çox hüquqi şəffaflığa ehtiyacı var.

Mənbə: <https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.NREG?locations=AZ>

Şəkil 1. Yeni biznes qeydiyyatları

Şəkil 1-dən görüldüyü kimi, Dünya Bankının Sahibkarlıq Məlumat Bazası tərəfindən tərtib edilən məlumatlar, 2020-ci ildə pandemiyanın yaratdığı daraldıqdan sonra Azərbaycanda yeni biznes yaradılmasında ümumi bərpa və artım tendensiyasını göstərir. 2019-cu ildə rekord həddə 15.687 yeni qeydiyyatdan keçmiş müəssisə əldə edildi, ardınca qlobal iqtisadi məhdudiyətlər səbəbindən 2020-ci ildə müvəqqəti azalma (-17,4%) müşahidə edildi. Lakin, 2021-ci ildə KOBİ-ləri dəstəkləmək üçün hökumət tədbirləri və qeydiyyat proseslərinin rəqəmsallaşdırılması sayəsində biznes dinamizmi (+15%) yenidən artdı. 2022-ci ildə bu tendensiyanı möhkəmləndirdi və təhlil edilən dövrdə ən yüksək göstəricilərdən biri olan 15.497 yeni şirkətlər qeydə alındı ki, bu da sahibkarlıq üçün nisbətən əlverişli mühiti əks etdirir. Bu inkişaf birbaşa ASAN Login elektron platforması vasitəsilə biznes yaradılmasını sadələşdirən inzibati islahatlar, Kiçik və Orta Müəssisələrin İnkişafı Agentliyinin gücləndirilməsi ilə əlaqələndirilir. 2023-cü ildə bir qədər azalmaya (1,7%) baxmayaraq, biznes qeydiyyatı səviyyəsi yüksək olaraq qalır ki, bu da Azərbaycanda sahibkarlıq ekosisteminin dinamik və dayanıqlı qaldığını göstərir. Bu göstərici, milli biznes mühitinin inkişafında əsas amillər olan bürokratiyanın azaldılmasına, şəffaflığın artırılmasına və biznesin rəsmiləşdirilməsinin təşviq edilməsinə yönəlmiş dövlət siyasətinin effektivliyini əks etdirir [5].

Azərbaycanın beynəlxalq rəqabət göstəriciləri (2019–2024)

Göstəricilər	İllər	Mövqeyi	Qiymət / Dəyər
Doing Business Report – Biznesin Asanlıığı	2020	34 / 190	76,7
Qlobal Rəqabətlilik Hesabatı	2019	58 / 141	62,7
Qlobal İnnovasiya İndeksi	2023	89 / 132	–
Qlobal İnnovasiya İndeksi	2024	95 / ~132	21,3

Mənbə: https://countryeconomy.com/government/global-innovation-index/azerbaijan?utm_source=

Cədvəl 3 - Beynəlxalq rəqabət göstəricilərinin təhlili, Azərbaycanın qlobal kontekstdəki struktur mövqeyinə və biznes mühiti, innovasiya və institusional göstəricilər baxımından son təkamülünə dair məlumat verir. 2019-2024-cü illər arasında Dünya Bankı, Dünya İqtisadi Forumu və Dünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının məlumatları, neftdən asılı iqtisadiyyatdan daha şaxələndirilmiş və rəqəmsallaşdırılmış modelə keçidlə xarakterizə olunan Azərbaycanın iqtisadi modelinin həm irəliləyişini, həm də məhdudiyyətlərini əks etdirir. Dünya Bankının "Doing Business 2020" hesabatında Azərbaycan 190 ölkə arasında 76,7 balla 34-cü yerdə qərarlaşıb. Bu nəticə, 2016-2019-cu illər arasında həyata keçirilən bir sıra tənzimləyici islahatların nəticəsi idi ki, bu da biznes mühitini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirdi. Ölkə, xüsusən də, inzibati proseslərin rəqəmsallaşdırılması və ASAN Xidmət və ASAN Giriş kimi vahid elektron platformaların yaradılması sayəsində biznesin başlaması, kreditlərin alınması və əmlakın qeydiyyatı göstəricilərində üstün olmuşdur. Bu təşəbbüslər emal müddətlərini azaltdı, şəffaflığı artırdı, yerli və xarici şirkətlər üçün uyğunluq xərclərini azaltdı. "Doing Business" proqramı sonradan dayandırılrsa da, Azərbaycanın 2020-ci ildəki reytingi ölkənin institusional irəliləyişi və biznes yönümlülüüyü üçün əsas meyar olaraq qalır. 2019-cu il Qlobal Rəqabətlilik İndeksində görə, Azərbaycan 100 balndan 62,7 balla 141 ölkə arasında 58-ci yerdə qərarlaşıb. Bu nəticə istehsal sistemindəki makroiqtisadi güc və struktur zəifliklərinin balanslaşdırılmış birləşməsinə əks etdirir. Ən güclü sütunlar makroiqtisadi sabitlik, fiziki infrastruktur və daxili bazarın ölçüsü, ən zəifləri isə texnoloji tətbiq, biznesin mürəkkəbliyi və innovasiyasıdır. Hesabatda həmçinin sənaye strukturunun şaxələndirilməsi, karbohidrogenlərdən asılılığın azaldılması və məhsuldarlığa və qlobal rəqabətə əsaslanan biznes mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi vurğulanır [5].

Əvvəlki göstəricilərdən fərqli olaraq, Qlobal İnnovasiya İndeksi Azərbaycan iqtisadiyyatının üzləşdiyi əsas çətinliyi ortaya qoyur. 2023-cü ildə ölkə elmi istehsal, tədqiqat və inkişafa investisiya və texnologiya transferi ilə bağlı dəyişənlərdə orta-əşağı göstəricilərlə 132 iqtisadiyyat arasında 89-cu yerdə qərarlaşıb. 2024-cü ildə Azərbaycan 21.3 balla 95-ci yerə düşdü ki, bu da onun innovasiya potensialının və biliklərin maddi iqtisadi nəticələrə çevrilməsində nisbi zəifləməsinə əks etdirir. Bu azalma innovasiyaya məhdud özəl investisiya, universitet-biznes əlaqələrinin zəifliyi və dövlətin ənənəvi sektorlarda konsentrasiyası ilə əlaqələndirilə bilər.

Buna baxmayaraq, hökumət bu tendensiyanı tərsinə çevirmək üçün siyasət həyata keçirib. Texnologiya parklarının yaradılması, startapların təşviqi və STEM təhsilinin genişləndirilməsi bilik iqtisadiyyatını gücləndirmək üçün milli strategiyanın bir hissəsidir. Türkiyə, Avropa Birliyi və Dünya İqtisadi Forumu ilə beynəlxalq tərəfdaşlıqlar da innovasiya və sahibkarlıq ekosistemlərini təkmilləşdirməyi hədəfləyir.

Beynəlxalq göstəricilərin təhlili göstərir ki, Azərbaycan investisiya üçün rəqabətli və cəlbedici biznes mühiti qurmağı bacarıb, lakin hələ də innovasiya və texnoloji inkişaf sahələrində ciddi çətinliklərlə üzləşir. Ölkə makroiqtisadi sabitlik, biznes mühiti baxımından möhkəm təməllər qoyub, lakin onun bilik əsaslı iqtisadiyyata keçidi inklüziv innovasiya siyasətlərini birləşdirmək, sənaye diversifikasiyasını təşviq etmək, elm və texnologiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirmək qabiliyyətindən asılı olacaq.

Yalnız bu mexanizmlər vasitəsilə Azərbaycan qlobal reytinglərdə yüksələ və uzunmüddətli perspektivdə davamlı və rəqabətli artımı təmin edə biləcək.

Cədvəl 4

ÜDM-in Sektor Tərkibi (2022 və 2024)

Sektor	2022-ci ildə xüsusi çəki (%)	2024-cü ildə xüsusi çəki (%)
Sənaye (neft və qaz daxil olmaqla)	~ 51,3 %	35,90%
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri	8,20%	10,70%
Nəqliyyat və anbar	6,1%	7,00%
Tikinti	4,80%	6,70%
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	4,6%	5,70%
Telekommunikasiya, İnformasiya və Rabitə	1,4	1,90%
Digər sektorlar	14,7	19,90%

Mənbə: https://report.az/en/finance/azerbaijan-s-economy-grew-by-4-1?utm_source=

Cədvəl 4-dəki məlumatlar 2022-2024-cü illər ərzində Azərbaycanın ÜDM-nin sektor tərkibində əhəmiyyətli bir təkamülə açıq şəkildə göstərir ki, bu da iqtisadi şaxələnməyə doğru bir meyli göstərir. 2022-ci ildə neft və qaz da daxil olmaqla sənaye sektoru təxminən 51,3% dominant paya sahib idi. 2024-cü ilə qədər bu pay 35,9%-ə düşmüşdü. Bu nisbi azalma mütləq sənayenin mütləq dəyərdə azaldığı anlamına gəlmir, əksinə digər sektorların daha sürətlə böyüdüüyü və ümumi ÜDM-də sənayenin payının azaldığı anlamına gəlir [6].

Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri (8,2% → 10,7%) nəqliyyat və anbar təsərrüfatı (6,1% → 7,0%) kimi digər sektorların artımı iqtisadiyyatın getdikcə daxili istehlaka, xidmətlərə və logistikaya yönəldiyini göstərir. Bu dəyişiklik dövlətin qeyri-neft sektorlarını gücləndirmək, yerli əlavə dəyərin artırılması və neft şoklarına qarşı həssaslığın azaldılması strategiyası ilə uyğundur.

Tikinti sektoru da əhəmiyyətli artım göstərir (4.8% → 6.7%) ki, bu da infrastruktura, ərazilərin yenidən qurulmasına və şəhərsalmaya qoyulan investisiyaların nəticəsi kimi şərh edilə bilər. Eynilə, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq öz paylarını artırıb (4.6% → 5.7%) ki, bu da dövlətin kənd inkişafına, ərzaq təhlükəsizliyinə və məşğulluğun şaxələndirilməsinə yönəlmiş səylərini göstərir.

İnformasiya və kommunikasiya sektorunun xüsusi mövcudluğu (2024-cü ildə 1.9%), nisbətən aşağı olsa da, texnologiyaya və bilik əsaslı xidmətlərə daha çox diqqət yetirərək daha rəqəmsal iqtisadiyyatın başlanğıcını əks etdirir.

Ümumilikdə, bu dəyişikliklər inkişaf edən biznes mühitinə işarə edir: yerli şirkətlər və xarici investorlar karbohidrogenlərin ənənəvi sahəsindən kənarında logistika, ticarət, tikinti, kənd təsərrüfatı və texnologiya sahələrində artan imkanlar tapırlar. Lakin, sənayenin hələ də ÜDM-in üçdə birindən çoxunu (35.9%) təşkil etməsi enerji asılılığının aradan qalxmadığını və iqtisadiyyatın keçid dövründə olduğunu göstərir [6].

Biznesin inkişafı baxımından bu şaxələndirmə əlverişli bir əlamətdir. Tikinti, pərakəndə satış, nəqliyyat-logistika və aqrotexnologiya kimi sektorlarda fəaliyyət göstərən startaplar və qurulmuş şirkətlər təşviq siyasətlərindən, artan daxili tələbatdan və xarici investisiyalara açıqlıqdan faydalana bilərlər. Eyni zamanda, hələ görüləsi işlər var: məsələn, bilik əsaslı xidmətlər sənayesi hələ də kiçikdir və bu da beynəlxalq səviyyədə innovasiya etmək və ya miqyas almaq istəyən şirkətlər üçün çətinlik yaradır.

Azərbaycandakı biznes mühitinin resurslara üstünlük verən iqtisadiyyatdan daha plüralist mənərəyə doğru davam edən transformasiyası həm yerli, həm də xarici şirkətlər üçün yeni imkanlar açır, baxmayaraq ki, bu da strategiyaların şaxələndirilən, modernləşən bazara uyğunlaşdırılmasını, texnologiya, logistika və keyfiyyət kimi uğur amillərinin getdikcə daha da aktuallaşdığını tələb edir.

Ümumiyyətlə, makroiqtisadi sabitlik (orta maliyyə kəsiri, yüksək beynəlxalq ehtiyatlar) və dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi sayəsində Azərbaycandakı biznes mühiti tədricən yaxşılaşmışdır. Tənzimləyici islahatlar biznesin yaradılmasını və investorların daxil olmasını asanlaşdırmış, ölkəni global göstəricilərdə nisbətən yüksək rəqabətli mövqelərə yerləşdirmişdir. Lakin struktur çətinliklər davam edir: karbohidrogenlərdə ÜDM-in yüksək konsentrasiyası iqtisadiyyatı həssas edir və regional balanssızlıq yaradır; əsas sektorlarda rəqabətin olmaması və qalıq korrupsiya müstəqil özəl sektorun genişlənməsini məhdudlaşdırır.

Nəticə

Azərbaycandakı biznes mühitinin hazırkı vəziyyəti daha böyük sabitliyə, şəxələnməyə və institusional güclənməyə doğru keçidi əks etdirir. Son illər tənzimləyici çərçivədə təkmilləşdirmələr dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasının artması, kiçik və orta sahibkarlıq üçün dəstək mexanizmlərinin gücləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu islahatlar biznesin asanlaşdırılmasına, şəffaflığın artırılmasına və bazara daha səmərəli giriş şərtlərinə şərait yaradır. Biznes mühitinin inkişaf dinamikasına makroiqtisadi sabitlik, pandemiya sonrakı bərpa və qeyri-neft sektorunun inkişafına yönələn hədəflənmiş dövlət proqramları da təsir göstərir. Bununla belə, müəyyən biznes seqmentləri üçün maliyyəyə məhdud çıxış və xarici iqtisadi şoklara həssaslıq da daxil olmaqla, çətinliklər qalmaqdadır. Ümumilikdə, davam edən islahatlar daha rəqabətli və dayanıqlı biznes ekosisteminə doğru müsbət istiqaməti göstərir.

Şirinov Həmid

Ölkədə biznes mühitinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda biznes mühitinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası geniş şəkildə təhlil olunur. Tədqiqat göstərir ki, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar, rəqəmsal hökumət xidmətlərinin genişlənməsi və sahibkarlığın dəstəklənməsi istiqamətində atılan addımlar biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına ciddi töhfə vermişdir. Bununla belə, bir sıra problemlər – maliyyə resurslarına məhdud çıxış, regionlar üzrə biznes aktivliyinin qeyri-bərabərliyi, innovasiya səviyyəsinin aşağı olması və infrastruktur çatışmazlıqları – sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafına mane olan əsas amillər kimi qalmaqdadır. Təhlil nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, biznes mühitinin davamlı inkişafı üçün institusional şəffaflığın artırılması, maliyyə alətlərinin genişləndirilməsi, innovasiya ekosisteminin gücləndirilməsi və rəqəmsal transformasiyanın sürətləndirilməsi prioritet istiqamətlər kimi çıxış edir.

Ширинов Хамид

Текущее состояние деловой среды в стране и динамика развития

Резюме

В статье представлен комплексный анализ текущего состояния и динамики развития деловой среды в Азербайджане. Исследование показывает, что проводимые в стране экономические реформы, расширение услуг цифрового правительства и меры поддержки предпринимательства внесли значительный вклад в улучшение деловой среды. Однако ряд проблем – ограниченный доступ к финансовым ресурсам, неравномерная деловая активность в регионах, низкий уровень инноваций и несовершенство инфраструктуры – остаются основными факторами, препятствующими устойчивому развитию предпринимательской деятельности. Анализ позволяет сделать вывод, что повышение институциональной прозрачности, расширение финансовых инструментов, укрепление инновационной экосистемы и ускорение цифровой трансформации являются приоритетными направлениями для устойчивого развития деловой среды.

Shirinov Hamid

Current state of the business environment in the country and development dynamics Summary

The article provides a comprehensive analysis of the current state and development dynamics of the business environment in Azerbaijan. The study shows that the economic reforms carried out in the country, the expansion of digital government services and the steps taken to support entrepreneurship have significantly contributed to improving the business environment. However, a number of problems - limited access to financial resources, uneven business activity across regions, low innovation levels and infrastructure deficiencies - remain the main factors hindering the sustainable development of entrepreneurial activity. The analysis concludes that increasing institutional transparency, expanding financial instruments, strengthening the innovation ecosystem and accelerating digital transformation are priority areas for the sustainable development of the business environment.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Əliyev A. Azərbaycan iqtisadiyyatında institusional islahatlar və biznes mühiti. – Bakı: Nafta-Press, 2020. – 285 s.
3. <https://stat.gov.az/news/index.php?lang=en&id=5766#:~:text=In%202023%20gross%20domestic%20product,was%20produced%20in%20the%20country>
4. <https://www.trend.az/business/3728817.html>
5. <https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.NREG?locations=AZ>
6. https://report.az/en/finance/azerbaijan-s-economy-grew-by-4-1?utm_source=

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 03.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 18.12.2025

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

İQTİSADI İNKİŞAFIN SEKTORAL STRUKTURU VƏ MÜVAFİQ SAHƏLƏRDƏKİ İNKİŞAF MEYİLLƏRİNİN TƏHLİLİ

Ocaqlı Nicat

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı

Az1106, Bakı ş. Nəcəf Nərimanov küçəsi 93

e-poçt: nojagli@gmail.com

Açar sözlər: Azərbaycan iqtisadiyyatı, neft-qaz sektoru, ÜDM, xidmət sahələri, dayanıqlı artım, hasilat.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, нефтегазовый сектор, ВВП, сфера услуг, устойчивый рост, производство.

Keywords: Azerbaijan economy, oil and gas sector, GDP, service sectors, sustainable growth, production.

Müasir global iqtisadiyyatın inkişaf tendensiyaları göstərir ki, ölkələrin iqtisadi uğur modeli təkcə makroiqtisadi sabitliklə və təbii resursların bol olması ilə müəyyən olunmur. XXI əsrdə rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sistemlərin formalaşması üçün əsas meyar iqtisadiyyatın struktur baxımından çevik, yenilikçi və diversifikasiya olunmuş olmasıdır. İqtisadiyyatın sektoral strukturunun təhlili, onun dinamik inkişaf meyillərinin müəyyənəndirilməsi, habelə sektoral dəyişikliklərin makroiqtisadi göstəricilərə təsir mexanizmlərinin araşdırılması hər bir ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının formalaşdırılması üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında son beş ildə müşahidə edilən dəyişikliklərin elmi təhlili xüsusilə aktuallaşır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı uzun müddət neft-qaz sektorundan asılı olmuş və iqtisadi artımın əsas hissəsi məhz enerji resurslarının hasilatı və ixracından formalaşmışdır. Bu model ölkəyə yüksək ÜDM artımı, valyuta daxilolmaları və dövlət büdcəsi gəlirləri qazandırsa da, iqtisadiyyatın struktur baxımından zəif diversifikasiya olunması, qeyri-neft sektorlarının nisbi olaraq aşağı inkişaf səviyyəsi və xarici konyunktura qarşı həssaslıq kimi problemləri də dərinləşdirmişdir. Neft qiymətlərindəki dəyişkənlik həm fiskal, həm də xarici sektor balansına birbaşa təsir etdiyindən, iqtisadiyyatın dayanıqlı şəkildə inkişafı üçün alternativ iqtisadi fəaliyyət sahələrinin genişləndirilməsi zərurəti son onillikdə əsas strateji prioritetlərdən birinə çevrilmişdir [2, s.116].

Son onillikdə həyata keçirilən dövlət proqramları, institusional islahatlar, vergi və gömrük sisteminin modernləşdirilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində atılan addımlar qeyri-neft sektorunun inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, iqtisadiyyatın sektoral strukturunda hələ də yüksək asimmetriya müşahidə olunur: sənaye sektorunun payının böyük hissəsi neft-qaz hasilatından ibarətdir, qeyri-neft sənayesinin inkişaf səviyyəsi isə regional ölçüdə qeyri-bərabərdir. Bu struktur problemlər pandemiya dövründə daha qabarıq şəkildə ortaya çıxmış, bəzi sektorların çevikliyi və transformasiyaya nə qədər qaçılmaz ehtiyacı olduğu bir daha təsdiqlənmişdir [1, s.52].

2020-ci ildə COVID-19 pandemiyasının yaratdığı məhdudiyyətlər nəticəsində Azərbaycanın ÜDM-də kəskin azalması qeydə alınmış, xüsusilə xidmət sektoru, turizm, ictimai iaşə və nəqliyyat kimi sahələr ciddi zərbə almışdır. Həmin dövrdə iqtisadiyyatın neftdənkənar hissəsindəki geriləmə ölkə iqtisadiyyatının struktur zəifliklərini, qeyri-neft sahələrinin institusional və texnoloji dayanıqlığının kifayət qədər olmamasını üzə çıxarmışdır. Bununla belə, pandemiya sonrası baş verən bərpa mərhələsi göstərdi ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının transformasiya potensialı kifayət qədər genişdir və doğru yönləndirilmiş siyasət tədbirləri nəticəsində qeyri-neft sektorunun artım tempini sürətləndirmək mümkündür.

2021–2024-cü illər ərzində iqtisadi artımın mühüm hissəsi qeyri-neft sektorunda formalaşmışdır. Ticarət, nəqliyyat, logistika, turizm və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları kimi sahələrdə

müşahidə olunan intensiv artım, xidmət sektorunun ÜDM-dəki payının yüksəlməsi iqtisadiyyatın struktur transformasiyasının reallığını ortaya qoyur. Eyni zamanda, 2022–2024-cü illərdə global enerji qiymətlərində baş verən dəyişikliklər fonunda neft-qaz sektorunda qeyri-sabit dinamika müşahidə edilmişdir. Bu isə bir daha göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığı uzunmüddətli dövrdə makroiqtisadi risklərin əsas mənbələrindən biri olaraq qalır və struktur islahatların davam etdirilməsi labüddür.

İqtisadiyyatın sektoral təhlili eyni zamanda regionlar üzrə inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətin məkan strukturunda ciddi fərqlər mövcuddur:

- sənaye istehsalının əhəmiyyətli hissəsi Abşeron iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir;
- kənd təsərrüfatı əsasən Aran, Lənkəran və Qazax-Tovuz zonalarında formalaşır;
- xidmət sektorunun inkişafı isə daha çox Bakı və Abşeron yarımadası ətrafında toplanmışdır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun azad edilməsi ilə bu bölgələrin iqtisadi sistemə reintegrasiyası, yeni sənaye parklarının, aqroparkların və yaşıl enerji zonalarının yaradılması sektoral strukturun yenidən formalaşmasına təsir edən amillərdən biridir [3, s.21].

Ənənəvi sənaye sahələrinin modernləşdirilməsi ilə yanaşı, Azərbaycanın iqtisadi siyasətində innovasiya yönümlü istehsalın təşviqi, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi və yüksək texnologiyalar sektorunun inkişaf etdirilməsi kimi prioritetlər də ön plana çəkilir. Dünya iqtisadiyyatında “dördüncü sənaye inqilabı”nın yaratdığı imkan və çağırışlar fonunda, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması və sənaye proseslərinin avtomatlaşdırılması sektoral inkişafın istiqamətini müəyyən edən əsas faktorlardandır. Bu baxımdan, ölkədə startap ekosisteminin genişləndirilməsi, rəqəmsal xidmətlərin inkişafı, elektron hökumət mexanizmlərinin gücləndirilməsi və rəqəmsal infrastrukturun yenilənməsi iqtisadi transformasiyanın ayrılmaz komponentlərinə çevrilmişdir.

Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında dayanıqlı inkişaf, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və aqrar ixracın genişləndirilməsi də sektoral inkişafın mühüm istiqamətlərindəndir. Azərbaycan aqrar sektorunda müasir texnologiyaların tətbiqi, iri aqroparkların yaradılması, suvarma sistemlərinin yenidən qurulması və aqrobiznes mühitinin təkmilləşdirilməsi kimi tədbirlər həyata keçirir. Bununla belə, kənd təsərrüfatının məhsuldarlığının artırılması, yeni ixrac bazarlarına çıxışın təmin edilməsi, kənd yerlərində məşğulluğun artırılması kimi çağırışlar hələ də aktual olaraq qalır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xidmət sektorunun genişlənməsi həm ölkə daxilində istehlak tələbinin artması, həm də regionun logistika mərkəzi kimi formalaşmaq potensialı ilə bağlıdır. Nəqliyyat-tranzit xidmətlərinin inkişafı, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Şimal–Cənub və Şərqi–Qərbi nəqliyyat dəhlizlərinin imkanları Azərbaycanın regional iqtisadi inteqrasiyada rolunu gücləndirir. Turizmin inkişafı, beynəlxalq tədbirlərin təşkili, otellərin və xidmət infrastrukturunun genişləndirilməsi isə xidmət ixracının artmasına şərait yaradır. Son beş ildə turizm gəlirlərində müşahidə olunan kəskin artım, ölkənin global turizm bazarına daha geniş inteqrasiya olunması sektoral strukturun transformasiyasında xidmət sahəsinin strateji əhəmiyyətini göstərir.

Bu tədqiqatın aktuallığı həm də ondan irəli gəlir ki, iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklərin təhlili yalnız cari vəziyyəti qiymətləndirmək üçün deyil, həm də gələcək iqtisadi siyasətin formalaşdırılması üçün konseptual çərçivə yaratmağa imkan verir. Sektoral inkişafın dərinəndən öyrənilməsi iqtisadi artımın keyfiyyətinin artırılması, əlavə dəyər yaradan sahələrin genişləndirilməsi, ixracın şaxələndirilməsi, insan kapitalının inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi baxımından zəruridir.

Tədqiqat həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan əhəmiyyət daşıyır. Nəzəri baxımdan, iqtisadiyyatın struktur təhlili iqtisadi artım nəzəriyyələri, struktur transformasiya modelləri və sektoral diversifikasiya yanaşmaları ilə bağlı müasir elmi müzakirələrə töhfə verir. Praktiki baxımdan isə araşdırma nəticələri Azərbaycanın iqtisadi siyasətində prioritetlərin müəyyən olunmasına, dövlət proqramlarının effektivliyinin qiymətləndirilməsinə, sektoral inkişaf strategiyalarının yenilənməsinə və uzunmüddətli

sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyalarının hazırlanmasına dəstək ola bilər. Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının 2019–2024-cü illər üzrə sektoral təhlili milli iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı son beş ildə (2019–2024) neft asılılığını tədricən azaltmağa və qeyri-neft sektoru hesabına dayanıqlı artım əldə etməyə çalışır. COVID-19 pandemiyası (2020-ci ildə) və onun sonrakı illərdə yaratdığı təsirlə yanaşı, 2022-ci ildə Rusiya-Ukrayna müharibəsi fonunda qlobal enerji qiymətlərinin artması da iqtisadi göstəricilərə öz təsirini göstərmişdir. 2019-cu ildən 2024-cü ilə qədər ölkədə ÜDM ardıcıl dəyişkən templər göstərmişdir: 2019-cu ildə 81896,2 mln manatlıq ÜDM 2,5% artmış, 2020-ci ildə pandemiya səbəbindən 72578,1 mln manata geriləyərək 4,2% azalma nümayiş etdirmişdir. 2021-ci ildə iqtisadiyyat 5,6% artaraq 93203,2 mln manata yüksəlmiş, 2022-ci ildə 134,0 mlrd manata çataraq 4,7% artım göstərmişdir. 2023-cü ildə neft hasilatındakı azalma fonunda ÜDM cəmi 1,4% artaraq 123,0 mlrd manata yüksəlib. 2024-cü ildə isə ÜDM 126,3 mlrd manata çataraq 4,1% artım göstərmişdir [5]. Bu dövrdə 2022-ci il iqtisadi artımının başlıca səbəbi neft-qaz sektoru xaricindəki yüksək artım olsa da, 2023-cü ildə neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 2,5% azalaraq ÜDM artım tempini zəiflətdi. Statistika görə, 2024-cü ildə iqtisadiyyatın neft-qaz sektorunda əlavə dəyər cəmi 0,3% artmış, qeyri-neft-qaz sahələrində isə 6,1% çoxalmışdır.

Cədvəl 1

Azərbaycanın iqtisadiyyatında sahələrin ÜDM-də payı, 2019–2024

Sektor	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Sənaye (ümumi)	41.4	34.1	42.9	51.3	39.6	35.9
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	10.0	11.5	10.0	8.2	10.4	10.7
Tikinti	7.5	7.9	5.9	4.8	6.3	6.7
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	5.9	7.1	6.9	6.1	6.4	7.0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	5.7	6.7	5.7	4.6	5.5	5.7
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	2.4	1.1	1.3	1.5	2.2	2.4
İnformasiya və rabitə	1.8	2.1	1.8	1.4	1.7	1.9
Digər sahələr	16.3	20.1	17.4	14.7	18.7	19.9
Məhsula və idxala xalis vergilər	9.0	9.4	8.1	7.4	9.2	9.8

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl 1-də 2019–2024-cü illərdə müxtəlif sektorların ÜDM-dəki payları verilmişdir. Göründüyü kimi, sənaye (ümumi) sektoru ən böyük paya malikdir, lakin illər ərzində bu payın dəyişkənliyi müşahidə olunur. Məsələn, sənaye sektorunun ÜDM-də payı 2019-cu ildə 41,4% ikən 2020-ci ildə pandemiya şəraitində 34,1%-ə düşmüş, 2021-ci ildə 42,9%-ə qalxmış, 2022-ci ildə isə neft hasilatının artması ilə 51,3%-ə çatmışdır [5]. 2023-cü ildə sənaye sektorunun payı 39,6%-ə, 2024-cü ildə isə 35,9%-a geriləyib. Digər tərəfdən, ÜDM-nin təxminən 10%-i ticarət, təmir, nəqliyyat və xidmət sahələrinə məxsusdur. Ticarət sektorunun payı 2019-cu ildə 10,0% ikən 2020-ci ildə 11,5%, 2021-ci ildə 10,0% olmuş, 2022-ci ildə 8,2%-yə enərək qısa müddətə azalmış, 2023-cü və 2024-cü illərdə yenidən 10-11%-ə yüksəlmişdir. Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sektorunun payı isə 5,9%-dən 2024-cü ildə 7,0%-ə qədər dəyişmişdir. Cədvəldə digər sahələrin (tikinti, aqrar, turizm-iaşə, informasiya-rabitə və s.) ÜDM payları da əks olunub. Məsələn, kənd təsərrüfatının payı təxminən 5-6% həddində sabit qalmış, 2022-ci ildə 4,6%-ə düşmüşdür. Turizm və ictimai iaşə sektoru COVID-19 səbəbi ilə 2020-ci ildə payını kəskin azaldaraq 1,1%-ə düşürmüş, 2024-cü ildə isə əvvəlki səviyyəsinə – 2,4%-ə çatmışdır. ÜDM-ə xalis vergi payı isə illər ərzində 7–10% arasında dəyişib.

Cədvəldən görünür ki, sənaye sektoru neft-qaz layihələrinin miqyasından asılı olaraq dəyişkən pay nümayiş etdirib. Məsələn, 2022-ci ildə sənayenin ÜDM-dəki payı rekord səviyyədə 51,3% olmuşdur. Bu dövrdə aparıcı neft-qaz layihələri istismara verilmiş və qaz hasilatı artmışdır. Lakin 2023-cü ildə neft-qaz sektorunun dəyəri azaldığından sənayenin payı 39,6%-ə geriləyib. Ümumilikdə, son beş ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft-qaz hissəsi daha sabit artım göstərmiş, 2024-cü ildə qeyri-neft-qaz sektorunun əlavə dəyəri 6,1% artaraq iqtisadi artımın əsas lokomotivi olmuşdur. Beləliklə, cədvəldəki məlumatlara əsasən Azərbaycanda iqtisadi struktura daxil olan nəqliyyat, ticarət, turizm və informasiya kimi xidmət sahələrinin payı xeyli artmışdır. Məsələn, turizm-iaşə sektorunun payı 2020-ci ildə kəskin geriləsə də (1,1%), 2024-cü ildə pandemiya öncəsi səviyyəsinə – 2,4%-ə qayıtmışdır.

İqtisadiyyatın sektoral dinamikasını təhlil edərkən neft-qaz və qeyri-neft sahələri üzrə fərqləri də nəzərə almaq lazımdır. 2019–2024-cü illərdə qeyri-neft sektoru müntəzəm olaraq neft-qazdan daha sürətli artım göstərmişdir. Məsələn, 2022-ci ildə neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 2,5% azalmış, qeyri-neft-qaz sektorunda isə 9,0% artmışdır. Bənzər şəkildə 2023-cü ildə neft-qaz sektoru 2,5% azalmış, qeyri-neft-qaz isə 4,5% artmışdır. Bu tendensiya göstərir ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında əsas dinamika mənbəyi son illərdə qeyri-neft sektorudur. Dünya Bankının qiymətləndirilməsinə görə də 2024-cü ildə kənd təsərrüfatı yalnız 1,4%, sənaye 1,1% artmış, əsas artım xidmət sektorunda (9,1%) əldə edilmişdir [6]. Bu, xidmət və emal sahələrinin inkişaf etdiyini və neft-qaz gəlirlərindən asılılığın azalmağa başladığını nümayiş etdirir.

1. Neft-qaz sektoru

Son beş ildə Azərbaycanda neft-qaz sektorunun inkişaf dinamikası dəyişkən xarakter daşıyaraq global enerji bazarlarının qeyri-sabitliyinə həssas şəkildə reaksiya vermişdir. 2020-ci ildə pandemiyanın yaratdığı tələb azalması və dünya bazarlarında kəskin qiymət enişi neft-qaz sektorunun 6,5% kiçilməsi ilə nəticələnmişdir. Bu azalma ümumi iqtisadi aktivliyə də mənfi təsir göstərərək ÜDM-də tənəzzülün dərinləşməsinə səbəb olmuşdur.

2021-ci ildə sektorun 1,4%-lik artım nümayiş etdirməsi global iqtisadi bərpa prosesinin başladığı dövrlə üst-üstə düşür. Buna baxmayaraq, artımın məhdud olması hasilatın OPEC sazişi çərçivəsində kvotalarla məhdudlaşdırılması və bəzi yataqlarda hasilatın təbii azalması ilə bağlı idi. 2022-ci ildə isə sektor yenidən 2,5% azalma göstərmişdir. Bu dövrdə geosiyasi gərginlik fonunda enerji qiymətləri artsa da, Azərbaycanın hasilat həcmi stabillik nümayiş etdirməmiş, xüsusilə “Azəri-Çıraq-Günəşli”də texniki dəyişikliklər və hasilatın yaşlanma fazasına keçməsi mənfi təsir göstərmişdir.

2023-cü ildə 2,5%-lik azalma sektordakı dalğalanmaların davam etdiyini təsdiqləmişdir. Bu, həm hasilat həcmələrinin azlığı, həm də beynəlxalq bazarlarda neftə olan tələb artımının məhdud xarakter daşması ilə izah oluna bilər. Nəticə olaraq, neft-qaz sektorunun ÜDM-dəki tendensiyası qeyri-müəyyən olmuş, sektor iqtisadi artımın aparıcı qüvvəsi statusunu tədricən itirmişdir.

Bu qeyri-sabitlik göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması istiqamətində atdığı addımlar zəruri və strateji xarakter daşıyır. Neft-qaz hasilatındakı dəyişkənlik ümumi iqtisadi artıma nəzarət imkanı vermir və dövlət gəlirlərinin sabitliyinə də təsir edir. Buna görə də qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi, enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerji layihələri və sənaye diversifikasiyası gələcək inkişafın əsas prioritetləri kimi önə çıxır.

2. Qeyri-neft: sənaye və tikinti

Qeyri-neft sənayesi və tikinti sektoru Azərbaycanın iqtisadi diversifikasiyasının mərkəzində dayanan sahələrdən biridir. Son beş ildə bu sahələrin inkişaf dinamikası dəyişkən olsa da, onların iqtisadiyyatdakı rolu ümumilikdə artmaqdadır. Sektorların fəaliyyətində müşahidə olunan dalğalanmalar pandemiya, global iqtisadi qeyri-müəyyənlik, enerji bazarlarında dəyişikliklər və ölkədaxili struktur islahatların təsiri ilə formalaşmışdır.

Pandemiya sonrası dövrdə qeyri-neft sənayesinin fəaliyyətində müəyyən bərpa meyilləri müşahidə olunsa da, sektor öz potensialını tam reallaşdırma bilməmişdir. 2020–2021-ci illərdə tikinti sektorunun nisbi sabitlik nümayiş etdirməsi, xüsusilə infrastruktur layihələrinin və sosial ev tikintisi proqramlarının

genişlənməsi ilə bağlı idi. Həmin illərdə tikinti işlərinin böyük hissəsi dövlət sifarişi ilə həyata keçirilən nəqliyyat, yol və yaşayış layihələrindən ibarət olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, sektorun ÜDM-dəki payının 7,5%-dən 5,9%-ə (2019-2021-ci illər) enməsi iqtisadi aktivliyin azalmasının və investisiya mühitinin pandemiya təsirlərinə qarşı həssaslığının göstəricisi idi.

2022-ci ildə tikinti sektorunun payının 4,8%-ə qədər düşməsi isə bir neçə amillə izah olunur. İlk növbədə, global tikinti materiallarının qiymətində baş verən artımlar maya dəyərini yüksəltmiş, bəzi layihələrin icra müddətləri uzanmışdır. Digər tərəfdən, post-pandemiya dövründə bizneslərin investisiya planlarını yenidən qiymətləndirməsi tikinti sektorunun ritmini zəiflətdi. Bununla yanaşı, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə genişmiqyaslı bərpa işlərinin başlanmasına baxmayaraq, həmin layihələrin böyük hissəsi hələ hazırlıq mərhələsində idi və geniş miqyasda iqtisadi təsirini 2023-cü ildən etibarən göstərməyə başladı.

Məhz 2023–2024-cü illərdə tikinti işlərinin aktiv şəkildə genişlənməsi nəticəsində sektorun payı yenidən yüksələrək 6,3–6,7%-ə çatdı. Qarabağ bölgəsində yol infrastrukturunu, enerji xətləri, yaşayış kompleksləri və sənaye zonalarının tikintisi bu sahənin inkişaf tempini xeyli artırdı. Bununla yanaşı, Bakıda və regionlarda mənzil tikintisinə tələbatın artması, ipoteka proqramlarının genişləndirilməsi və özəl tikinti şirkətlərinin aktivləşməsi sektora müsbət təsir göstərdi [6].

Qeyri-neft sənayesinə gəlincə, bu sahə Azərbaycan iqtisadiyyatının ən zəif həlqələrindən biri olaraq qalır. Emal sənayesinin ÜDM-dəki payının aşağı olması göstərir ki, iqtisadiyyat hələ də xammal-based struktura üstünlük verir. ÜDM-də qeyri-neft sənayesinin payının artmaması həm texnoloji modernizasiya çatışmazlığı, həm də istehsal güclərinin məhdudluğu ilə əlaqədardır. Xüsusilə maşınqayırma, yüngül sənaye və kimya sənayesində modern istehsal xətlərinin azlığı məhsul çeşidinin məhdud qalmasına səbəb olur. Bununla belə, bəzi sahələrdə irəliləyişlər də qeydə alınmışdır. Məsələn:

- Qida sənayesi – aqroparklar və yeni emal müəssisələri hesabına genişlənir;
- Tikinti materialları sənayesi – sement, mərmər və keramika istehsalı üzrə artım müşahidə olunur;
- Kimya və neft-kimya – SOCAR Polymer layihəsi və digər sənaye parklarının fəaliyyəti nəticəsində müəyyən inkişaf var.

Hökumətin sənaye parkları və təşviq mexanizmləri hesabına xarici və yerli investorları cəlb etməsi qeyri-neft sənayesinin inkişafını sürətləndirən mühüm amillərdən biridir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı Sənaye Parkı, Mingəçevir Yüngül Sənaye Parkı və Qarabağ İqtisadi Zonası bu istiqamətdə əsas mərkəzlərə çevrilmişdir. Lakin bu parkların potensialının tam reallaşdırılması üçün investor cəlbinin artırılması, logistika xərclərinin optimallaşdırılması və texnologiya transferinin gücləndirilməsi vacib olaraq qalır. Sənaye sahəsinin inkişafını yavaşladan digər amillər arasında enerji səmərəliliyi problemləri, yüksək istehsal xərcləri, keyfiyyət standartlarının beynəlxalq tələblərlə tam uyğunlaşmaması, kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşmə çətinlikləri də göstərilə bilər.

Nəticə olaraq, qeyri-neft sənayesi və tikinti sektorları Azərbaycanın ümumi iqtisadi inkişafında mühüm yer tutsa da, bu sahələrin potensialı hələ də tam reallaşmayıb. Gələcəkdə sənayenin modernizasiyası, emal sektorunun genişləndirilməsi, tikinti sahəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və institusional islahatlar qeyri-neft iqtisadiyyatının əsas lokomotivləri kimi çıxış edə bilər. Bunun üçün texnoloji yeniliklərin tətbiqi, insan kapitalının gücləndirilməsi və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması vacibdir.

3. Kənd təsərrüfatı

Kənd təsərrüfatı sektoru Azərbaycanın iqtisadiyyatında strateji əhəmiyyətə malik sahələrdən biri olaraq qalır. Son beş il ərzində bu sektor ÜDM-də 5–6% aralığında paya sahib olmuşdur. 2020-ci ildə pandemiya şəraitində digər iqtisadi sahələrdə azalma müşahidə olunduğu halda, kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki payının 6,7%-ə yüksəlməsi aqrar sahənin iqtisadi şoklara qarşı daha dayanıqlı olduğunu göstərir. Bununla belə, 2022-ci ildə payın 4,6%-ə qədər azalması sektorda məhsuldarlıq və struktur dəyişikliklə bağlı problemlərin davam etdiyini ortaya qoyur. 2024-cü ildə 5,7%-lik bərpa göstərsə də, bu artım əsasən ekstensiv istehsal amillərinin təsiri altında baş vermişdir, yəni sahələrin genişləndirilməsi, mövsümi istehsal və kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbin yüksəlməsi hesabına formalaşmışdır.

Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə əsasən, 2022–2024-cü illərdə kənd təsərrüfatı sektoru ardıcılı şəkildə, lakin nisbətən aşağı temp ilə – 2022-ci ildə 3,4%, 2023-cü ildə 3,2% və 2024-cü ildə 1,4% artım nümayiş etdirmişdir. Bu, sektorda struktur modernizasiya prosesinin hələ də istənilən səviyyədə olmamasını, xüsusilə yeni texnologiyaların tətbiqi, su idarəetməsi, logistik infrastruktur və aqrar istehsalın innovasiya yönümlüliyində ciddi məhdudiyyətlərin olduğunu göstərir. Bu amillər bütünlükdə məhsuldarlığın artımını ləngidir və sektoru yüksək əlavə dəyər yaradan iqtisadi sahəyə çevirməyə mane olur [8].

Kənd təsərrüfatında əsas problem sahələrindən biri torpaqdan istifadə səmərəliliyidir. Kiçik təsərrüfatların üstünlük təşkil etməsi, torpaqların xırda və parçalanmış formada olması aqrar istehsalda miqyas effektinin yaranmasına mane olur. Bu vəziyyət kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərini artırır və aqrar məhsulların rəqabət qabiliyyətini zəiflədir. Son illərdə aqroparkların və iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması ilə bu problem qismən həll edilməyə başlanılsa da, ölkənin ümumi aqrar istehsalının strukturunda kiçik təsərrüfatların payı hələ də yüksəkdir.

Su resurslarının idarə olunması sektorda məhsuldarlıq artımının əsas maneələrindən biridir. 2020–2024-cü illər ərzində bir sıra bölgələrdə su qıtlığı və suvarma infrastrukturunun köhnəməsi ciddi çətinliklər yaratmışdır. Bu proses kənd yerlərində istehsalın azalmasına və məhsuldarlığın qeyri-sabitliyinə gətirmişdir. Dövlət tərəfindən yeni suvarma sistemləri, kanallar və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin qurulması üzrə geniş proqramlar həyata keçirilsə də, bu prosesin tamamlanması uzunmüddətli yanaşma tələb edir.

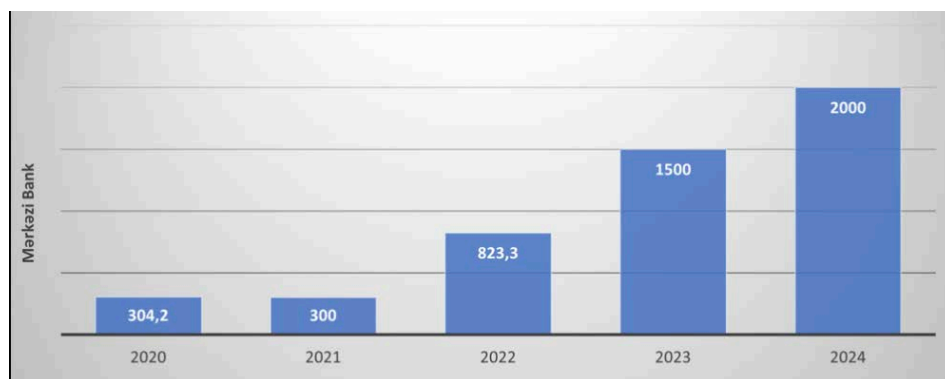
Texnoloji modernizasiya kənd təsərrüfatının ən zəif sahələrindən biridir. Müasir aqrotexniki avadanlıqlardan istifadə hələ də geniş əhatə tapmayıb, rəqəmsal aqrar xidmətlər yeni inkişaf mərhələsindədir. Fermerlərin texnologiyaya çıxış imkanları məhduddur; kredit resurslarına çıxışın çətinliyi modern avadanlıqların alınmasını ləngidir. Kreditlər üzrə girov tələblərinin sərt olması, aqrar sığorta mexanizmlərinin tam oturuşmaması, aqrar biliklərin və təlim proqramlarının məhduddluğu sektora investisiya cəlbini zəiflədir.

İxrac strukturuna nəzər saldıqda görünür ki, son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı artmaqdadır. Xüsusilə pomidor, fındıq, xurma, nar və pambıq kimi məhsullar xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyəti nümayiş etdirir. Lakin ixrac məhsullarının çeşidi hələ də məhduddur və əsasən xammal formasında satılır. Yüksək əlavə dəyərli emal məhsullarının payı aşağıdır, bu isə aqrar sektorun iqtisadi potensialını tam reallaşdırmasına mane olur.

Son illərdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən aqropark layihələri və kənd təsərrüfatı məhsullarının logistika infrastrukturunun inkişafı sektorun bərpasına və modernizasiyasına yönəlib. Bununla belə, struktur dəyişikliklərin dərinləşməsi üçün daha geniş miqyaslı islahatlara və xüsusilə rəqəmsal aqrar sistemlərin tətbiqinə ehtiyac qalır. Nəticə etibarilə kənd təsərrüfatı Azərbaycan üçün həm iqtisadi, həm sosial baxımdan strateji sektordur və onun inkişafı kənd yerlərində məşğulluğun artırılması, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, idxaldan asılılığın azaldılması və ixracın genişləndirilməsi üçün həlledici rol oynayır. Lakin məhsuldarlıq artımının aşağı olması, suvarma problemləri, texnoloji gerilik və institusional məhdudiyyətlər sektorda transformasiyanın hələ başlanğıc mərhələdə olduğunu göstərir. Bu səbəbdən aqrar siyasətin prioritetləri gələcək dövrdə daha çox texnoloji modernizasiya, elmi əsaslı kənd təsərrüfatı, rəqəmsal aqrar xidmətlər və ətraf-mühitə uyğun istehsal modellərinin genişləndirilməsi olmalıdır.

4. Xidmət sektoru

Ticarət, nəqliyyat, turizm, informasiya və digər xidmət sahələri iqtisadiyyatın sürətlə böyüyən hissəsi olmuşdür. İkinci böyük paya sahib olan ticarət və təmir sektoru 2024-cü ildə ÜDM-in 10,7%-nə çatsa da, 2022-ci ildə qlobal ticarətin azalması və pandemiyadan sonrakı bərpanı əks etdirərək cəmi 8,2% təşkil etmişdi. Nəqliyyat və anbar sahələri sabit olaraq təxminən 6–7% pay saxlayıb. Ən sürətli artım isə turizm-iaşə sektorunda müşahidə olunur: 2020-ci ildə 304,2 mln ABŞ dolları olan turizm xidmətlərinin ixracı 2024-cü ildə 2,0 milyard dollara çatmışdır – bu, cəmi dörd ildə 6,5 dəfə artım deməkdir.

Mənbə: <https://apa.az/finance/azerbaycan-iqtisadiyyatının-yeni-xeritesi-son-bes-ilde-qeyri-neft-sektoru-tehlil-922259#>

Şəkil 1. Turizm sektorunda ixracın 2020–2024-cü illər üzrə dəyişməsi (milyon ABŞ dolları)

Şəkil 1-də turizm gəlirlərinin illər üzrə artımı əks olunub. Şəkildə görüldüyü kimi, turizm gəlirləri 2020–2021-ci illərdə təxminən 0,3 milyard dollar civarında sabit qalmış, 2022-ci ildən etibarən kəskin artmağa başlamışdır (2022 il - 823,3 mln, 2023 il - 1,5 mlrd, 2024 il - 2,0 mlrd). Bu, qeyri-neft ixrac gəlirlərinin diversifikasiyasına və xidmət sektorunun güclənməsinə işarə edir. Beləliklə, turizm iqtisadiyyatın neftdən kənar əsas gəlir mənbəyi kimi formalaşmışdır. Bu dövrdə informasiya və rabitə sektorunda da artım müşahidə olunmuş (payı 1,8%-dən 1,9%-ə yüksəlib), kiçik olsa da iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasının göstəricisidir [7].

Nəhayət, iqtisadi struktur dəyişikliklərini təsəvvür etmək üçün “sektorlararası inteqrasiya” modeli formalaşdırılır. Əldə edilən statistik göstəricilər göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dərəcədə neft-qaz gəlirləri xidmət sektoruna və ərzaq, emal məhsulları ixracına yönəldirilib. Bu istiqamətdə strategiya sənaye, aqrar və turizm sektorlarının inkişafına diqqət verməklə qeyri-neft gəlirlərini artırmaqdır.

Nəticə

2019–2024-cü illərdə Azərbaycanın iqtisadi inkişaf trayektoriyası göstərir ki, ölkə tədricən resurs əsaslı iqtisadi modeldən insan kapitalına, xidmət sahələrinə, rəqəmsal transformasiyaya və qeyri-neft ixracına əsaslanan daha çevik və dayanıqlı iqtisadi sistemə keçid mərhələsindədir. Bu dövrdə qeyri-neft sektorunun inkişaf tempi neft-qaz sektorunu üstələmiş və iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Beləliklə, iqtisadi sistemdə struktur dəyişikliklər yalnız statistik göstəricilərlə deyil, həm də institusional və texnoloji transformasiya prosesləri ilə müşayiət olunmuşdur. Bu baxımdan, Azərbaycan iqtisadiyyatında son beş ildə formalaşan inkişaf modeli həm makroiqtisadi sabitlik, həm də iqtisadi təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətli dönüş nöqtəsi hesab edilə bilər.

İqtisadiyyatın sektoral strukturunda baş vermiş dəyişikliklərin təhlili göstərir ki, sənaye sektorunun ÜDM-dəki payının azalması ilk baxışda mənfi dinamika kimi görünə bilər, lakin bu, əslində iqtisadiyyatın neftdən asılılığının azalması və yeni sahələrin inkişafı üçün imkanların genişlənməsi ilə əlaqədardır. Neft hasilatında təbii azalma və beynəlxalq enerji bazarındakı dalğalanmalar sənaye payının azalmasına təsir etsə də, paralel olaraq xidmət və aqrar sektorların yüksəlişi daha balanslı və inklüziv iqtisadi strukturun formalaşmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə turizmin, informasiya-rabitə xidmətlərinin, logistikanın və ticarətin payının artması ölkə iqtisadiyyatının daha çox istehlakçı yönümlü və innovasiya əsaslı sektorlara doğru transformasiya olduğunu sübut edir. Bu sahələrdə müşahidə olunan inkişaf eyni zamanda ölkənin iqtisadi coğrafiyasını da dəyişməkdədir: Bakıdan kənar regionlarda xidmət infrastrukturunun genişlənməsi regional bərabərliyin güclənməsinə dəstək olur.

Xidmət sektorunun artan çəkisi əmək bazarına da müsbət təsir göstərmişdir. Xidmət sahələrinin özəlliyi ondan ibarətdir ki, bu sahələr daha çox yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə ehtiyac yaradır, həmçinin

qadın məşğulluğunun artması üçün münbit şərait formalaşdırır. Bu, əmək bazarında gender balansının yaxşılaşmasına, gənclərin xidmət sahələrinə daha çox inteqrasiyasına və insan kapitalının ümumi keyfiyyətinin yüksəlməsinə zəmin yaradır. Sektorun genişlənməsi həm də təhsil və təlim sisteminə yeni tələblər irəli sürmüşdür; turizm menecmenti, rəqəmsal marketing, informasiya texnologiyaları, logistika və biznes xidmətləri üzrə müasir ixtisaslar daha tələb olunan istiqamətlərə çevrilmişdir. Bu isə insan kapitalının inkişafını sürətləndirən mühüm amildir və ölkənin innovasiya potensialına birbaşa təsir edir.

Qeyri-neft sektorunun genişlənməsi fonunda iqtisadiyyatın diversifikasiyası istiqamətində əldə edilmiş nəticələr beynəlxalq maliyyə qurumlarının qiymətləndirmələrində də əksini tapmışdır. Dünya Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Asiya İnkişaf Bankı kimi təşkilatlar son illərdə Azərbaycanda aparılan struktur islahatlarının nəticələrini müsbət qiymətləndirmiş, biznes mühitinin yaxşılaşması, rəqəmsal xidmətlərin genişlənməsi, vergi inzibətçiliyində şəffaflıq və elektron hökumət mexanizmlərinin çevikliyi kimi faktorların qeyri-neft iqtisadiyyatının artımına təsirini xüsusi vurğulamışdır. Bu islahatlar qeyri-neft ixracının genişlənməsi üçün də mühüm baza rolunu oynayır. Son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının—xüsusilə meyvə-tərəvəz, fındıq, pambıq və şərabçılıq məhsullarının ixrac həcmələrinin artması, eləcə də turizm xidmətlərinin ixracında müşahidə edilən yüksəliş iqtisadiyyatın gəlir strukturlarının daha çox diversifikasiya olunmasına təkan verir [9].

İdxal və ixrac strukturundakı dəyişikliklər də iqtisadi transformasiyanın əsas elementlərindəndir. 2019–2024-cü illər ərzində qeyri-neft ixracının genişlənməsi idxaldan asılılığın nisbətən azalmasına səbəb olmuş və xarici ticarət balansının daha sabit qurulmasına şərait yaratmışdır. Bu, xüsusilə qeyri-neft sənayesi və aqrar sahələrdə yerli istehsal güclərinin artması ilə bağlıdır. Göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı tədricən yüksəlmiş, 2024-cü ildə Azərbaycan regional ərzaq təhlükəsizliyində daha aktiv iştirakçısına çevrilmişdir. Bu dinamika gələcəkdə əlavə dəyər yaradan emal sənayesinin genişləndirilməsi üçün də yüksək potensialın mövcudluğunu göstərir.

Sənaye sektorunun payının azalması fonunda qeyri-neft sənayesinin inkişafı xüsusi diqqət tələb edən sahələrdən biri kimi qalır. Hazırda ölkədə emal sənayesinin payı hələ kifayət qədər yüksək olmasa da, bu sahədə modernizasiya və texnoloji yeniliklərə yönəlmiş dövlət proqramları iqtisadiyyatın uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin artmasına şərait yaradır. Emal sənayesinin inkişafı həm kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyər zəncirinin gücləndirilməsi, həm də ixracın strukturunun genişləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Qida sənayesi, yüngül sənaye, kimya və metallurgiya sahələrində yeni istehsal güclərinin yaradılması ölkənin xarici bazarlara çıxış imkanlarını artırır və iqtisadi təhlükəsizliyi möhkəmləndirir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatında son beş ilin daha bir mühüm meyli ekoloji dayanıqlığın və yaşıl transformasiyanın inkişafda prioritetə çevrilməsidir. 2021-ci ildən etibarən Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun “yaşıl enerji zonası” elan edilməsi, alternativ enerji layihələrinin reallaşdırılması və bərpa olunan enerji istehsalının genişləndirilməsi iqtisadiyyatın strukturunda yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. 2024-cü ildə COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi də ölkənin enerji transformasiyasına qlobal diqqəti artırmış və yaşıl iqtisadiyyat sahəsində yeni investisiya perspektivləri formalaşdırmışdır. Yaşıl enerji və alternativ texnologiyaların inkişafı sənaye istehsalına modern texnologiyaların tətbiqini sürətləndirir, enerji səmərəliliyini artırır və uzunmüddətli iqtisadi sabitliyə xidmət edir [4, s.65].

Bu dövrdə həmçinin regional inkişaf üzrə bərpa və quruculuq işlərinin miqyası genişlənməmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə həyata keçirilən bərpa layihələri, yeni sənaye parkları, aqroparklar, logistika mərkəzləri və nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması ölkənin iqtisadi xəritəsinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu regionların iqtisadi dövrəyə qoşulması həm ÜDM-in artım tempinə, həm də regionlararası tarazlığın təmin edilməsinə mühüm təsir göstərir. Yeni yaradılan sənaye və biznes zonaları qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlavə təkan verir və regionlarda məşğulluğu artırır.

Ümumiyyətlə, 2019–2024-cü illərin iqtisadi analizinə əsasən demək olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı struktur baxımından daha balanslı və çoxşaxəli bir mərhələyə keçid edir. Sənaye sektorunun payının azalması bu sahənin zəifləməsi deyil, əksinə yeni sektorların payının artması nəticəsində iqtisadiyyatın

daha sağlam və rəqabətqabiliyyətli struktur qazanması deməkdir. Xidmət sektorunun güclənməsi, turizmin sürətli yüksəlişi, aqrar sahənin inkişaf meyilləri, rəqəmsal transformasiya və qeyri-neft sənayesi üzrə genişlənən perspektivlər ölkənin iqtisadi modelinin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçdiyini göstərir.

Gələcəkdə davamlı inkişaf üçün ən vacib amillərdən biri sənaye istehsalının daha geniş miqyasda şaxələndirilməsi və yüksək texnologiyaların tətbiqi olacaqdır. Xidmət sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artırılması isə ölkənin beynəlxalq inteqrasiya imkanlarını genişləndirəcək, xüsusilə turizm və logistika sahələrində Azərbaycanın regional mərkəzə çevrilməsinə şərait yaradacaq. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi isə bütün sektorların inkişafında həlledici rol oynayacaq; çünki əmək bazarında bilik, bacarıq və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi struktur transformasiyanın ən sabit təminatçısıdır.

Ocaqlı Nicat

İqtisadi inkişafın sektoral strukturu və müvafiq sahələrdəki inkişaf meyillərinin təhlili

Xülasə

Məqalə 2019–2024-cü illərdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafının sektoral strukturunu və sahələr üzrə formalaşan əsas meyilləri təhlil edir. Tədqiqat qeyri-neft sektorunun genişlənməsini, xidmət sahələrinin – xüsusilə ticarət, nəqliyyat, turizm və informasiya sektorlarının – iqtisadi artımda aparıcı rolunu vurğulayır. Sənaye və kənd təsərrüfatında müşahidə olunan struktur dəyişikliklər iqtisadi şaxələnmə zərurətini önə çıxarır. Məqalədə həmçinin xidmət və emal sahələrinin artım potensialı, innovasiya yönümlü inkişaf və institusional islahatların əhəmiyyəti qeyd edilir. Ümumilikdə, tədqiqat davamlı iqtisadi yüksəliş üçün diversifikasiya, rəqəmsallaşma və insan kapitalının gücləndirilməsinin prioritet rolunu vurğulayır.

Оджагли Ниджат

Анализ отраслевой структуры развития экономики и тенденций развития соответствующих направлений

Резюме

В статье анализируется отраслевая структура развития экономики Азербайджана в 2019–2024 годах и основные тенденции, складывающиеся в этих секторах. В исследовании подчеркивается расширение ненефтяного сектора и ведущая роль в экономическом росте секторов сферы услуг, особенно торговли, транспорта, туризма и информационных технологий. Структурные изменения, наблюдаемые в промышленности и сельском хозяйстве, подчеркивают необходимость диверсификации экономики. В статье также подчеркивается потенциал роста секторов услуг и производства, важность инновационно-ориентированного развития и институциональных реформ. В целом, в исследовании подчеркивается приоритетная роль диверсификации, цифровизации и укрепления человеческого капитала для устойчивого экономического роста.

Ojagli Nijat

Analysis of the sectoral structure of economic development and development trends in relevant areas

Summary

The article analyzes the sectoral structure of Azerbaijan's economic development in 2019–2024 and the main trends emerging across sectors. The study highlights the expansion of the non-oil sector and the leading role of the service sectors – especially trade, transport, tourism and information sectors – in economic growth. The structural changes observed in industry and agriculture highlight the need for

economic diversification. The article also highlights the growth potential of the service and manufacturing sectors, the importance of innovation-oriented development and institutional reforms. Overall, the study highlights the priority role of diversification, digitalization and strengthening human capital for sustainable economic growth.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, N. (2022). “Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda struktur dəyişiklikləri və iqtisadi artımın determinantları”. Azərbaycan İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı, 12(3), 45–63.
2. Hasanov, F. (2020). “Oil price shocks and macroeconomic fluctuations in Azerbaijan”. Energy Economics, 87, 104–122.
3. Rzayeva, S. (2023). “Post-pandemiya dövründə kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın dəyişməsi və institusional amillər”. Aqrar Elm, 4(7), 18–29.
4. Məmmədov, Ü. (2021). “Sənaye istehsalında modernizasiya və innovasiya determinantlarının iqtisadi təsiri”. Regionların İnkişafı Jurnalı, 9(2), 55–70.
5. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=5100#:~:text=İlkin%20m%C9%99lu%20matlara%20%C9%99sas%C9%99n%202021,%20ümumi%20daxili%20m%C9%99hsul%20istehsal%20olunmuşdur>
6. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d5f32ef28464d01f195827b7e020a3e8-0500022021/related/mpo-aze.pdf#:~:text=Agriculture%203,4>
7. <https://apa.az/finance/azerbaycan-iqtisadiyyatinin-yeni-xeritesi-son-bes-ilde-qeyri-neft-sektoru-tehlil-922259>
8. <https://www.imf.org/en/data>
9. <https://data.worldbank.org>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 24.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 09.01.2026

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

UOT: 37.01

DOI: 10.338.70/2413-6557-2026-12-1-65-70

ОТ ЭНТУЗИАЗМА К КРИТИЧНОСТИ: АНАЛИЗ УДОВЛЕТВОРЁННОСТИ ВЫБОРОМ УНИВЕРСИТЕТА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АДАПТАЦИИ И КУРСА ОБУЧЕНИЯ

Мурад Багирзаде

Заведующий отделом «Развитие нефтегазового сектора» Научно-исследовательского института экономических исследований при UNEC

AZ1001, г. Баку, ул. Истиглалият, 6

e-почта: murad.bagirzadeh@unec.edu.az

Шафахат Абдуллаева

Руководитель Центра психологической службы Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC)

AZ1001, г. Баку, ул. Истиглалият, 6

e-почта: shafahat.abdullayeva@unec.edu.az

Арзу Сафарова

Научный сотрудник отдела «Развитие нефтегазового сектора» Научно-исследовательского института экономических исследований при UNEC

AZ1001, г. Баку, ул. Истиглалият, 6

e-почта: arzu_safarova@unec.edu.az

Ключевые слова: вуз, социальная адаптация, курс обучения, порядковая логистическая модель.

Açar sözlər: ali məktəb, sosial adaptasiya, təhsil kursu, ardıcıl logistik model.

Keywords: university, social adaptation, course of study, ordinal logistic model.

На ранних этапах обучения студенты, как правило, испытывают энтузиазм и положительные ожидания. Однако с течением времени, по мере накопления академического и жизненного опыта, их восприятие образовательной среды становится более критичным. Это может отражаться на степени удовлетворённости выбором вуза, а также на вовлечённости в учебный процесс[1], [2], [3], [4].

Одним из ключевых факторов, влияющих на образовательный опыт студентов, является их социальная адаптация к университетской среде. Исследования [5], [6] подтверждают, что чувство принадлежности и интеграция в академическое и социальное сообщество напрямую связаны с академической удовлетворённостью.

Цель настоящего исследования — определить влияние уровня социальной адаптации и курса обучения на удовлетворённость студентов выбором университета. Исследование основано на данных студентов UNEC и направлено на эмпирическую проверку следующих гипотез:

1. Студенты, успешно адаптировавшиеся к университетской среде, демонстрируют более высокий уровень удовлетворённости выбором вуза.
2. По мере повышения курса обучения уровень удовлетворённости снижается.

Обзор литературы

Социальная адаптация студентов — одна из центральных тем в исследованиях образовательной среды. Согласно ряду авторов, способность студентов интегрироваться в

академическое и социальное пространство вуза оказывает существенное влияние на их академическую успеваемость, эмоциональное состояние и общее восприятие учебного процесса [1], [4].

Модель студенческой адаптации (SACQ), предложенная Baker и Siryk (1984), оценивает такие аспекты, как академическая, институциональная, социальная и эмоциональная адаптация. Этот инструмент широко используется в международной практике и подтверждает значимость адаптации как предиктора академической удовлетворённости [7].

В контексте позитивной образовательной среды важны не только структурные, но и личностно-психологические факторы, включая позитивное мышление и самооценку студентов. Эти аспекты были исследованы в работах где подчёркивается значение позитивной ориентации и психологической устойчивости в процессе адаптации [8] [9].

Низкий уровень социальной адаптации может быть связан с трудностями в обучении, снижением самооценки и риском академического отсева [10]. В то же время, высокий уровень адаптации способствует позитивному отношению к учебному заведению, особенно на первом курсе [11], [12].

Другим фактором, влияющим на удовлетворённость, может выступать курс обучения. Исследования показывают, что по мере продвижения по учебной траектории восприятие реальности меняется, ожидания становятся более зрелыми и критичными [13].

Это может приводить к снижению удовлетворённости даже при стабильных академических условиях.

В совокупности, данные исследования позволяют выдвинуть обоснованные предположения о том, что удовлетворённость студентов выбором университета формируется под влиянием уровня их адаптации и стадии обучения.

Материалы и методы

При поддержке руководства Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC) было проведено количественное исследование факторов, влияющих на удовлетворённость студентов выбором вуза. Объектом исследования стали 1444 студента UNEC, опрошенные методом стратифицированного онлайн-анкетирования. Из них 40,8% составили мужчины ($n = 589$), 59,2% — женщины ($n = 855$).

В результате статистического анализа было установлено, что 91,8% студентов выразили согласие или полное согласие с утверждением, отражающим удовлетворённость выбором университета. Среднее значение по шкале Лайкерта составило 3 балла, что соответствует уровню «согласен». Также выявлено, что только 4,6% всех опрошенных студентов, неудовлетворённых выбором вуза, считают, что хорошо адаптировались к университету. Это подтверждает связь между адаптацией и удовлетворённостью выбором.

Анкета включала переменные:

- курс обучения (количественная переменная);
- самооценка адаптации к университету: «Я хорошо приспосабливаюсь к университету, потому что чувствую себя частью университетской среды» (оценка по шкале Лайкерта от 1 до 4);
- уровень удовлетворённости выбором вуза (порядковая шкала: от «полностью не согласен» до «полностью согласен»).

В исследование также были включены переменные, отражающие стиль общения (ассертивный, пассивно-агрессивный, агрессивный), а также наличие высшего образования у родителей. Однако из-за низких коэффициентов корреляции эти переменные были исключены из итоговой модели.

Поскольку зависимая переменная («удовлетворен выбором именно этого университета») является порядковой категориальной переменной авторы использовали модель порядковой логистической регрессии (ologit) для определения факторов, влияющих степень удовлетворенности университетом. Анализ проводился в программе Stata 18.5. Порядковая логистическая модель (Cameron & Trivedi, 2005) задаётся следующим образом:

$$\ln \frac{\Pr(Y_i \leq j)}{1 - \Pr(Y_i \leq j)} = a_j - B_1 X_{i1} + B_2 X_{i2}, \quad j = 1, 2, 3 \quad (1)$$

где, согласно нашему исследованию, зависимая переменная Y_i (satisfied) — «удовлетворён выбором именно этого университета»; независимые переменные X_{i1} (course) — курс обучения; X_{i2} (adapting) — самооценка адаптации к университету.

Левая часть уравнения (1) — это логарифм отношения шансов (log-odds) того, что наблюдаемое значение зависимой переменной не превышает категорию j . Оценки коэффициентов данной модели, интерпретируемых в терминах отношения шансов (odds ratio), представлены в таблице 2.

Вычисления

Учитывая порядковый характер зависимой переменной (уровень удовлетворённости выбором вуза), для анализа использовалась модель порядковой логистической регрессии (ordered logit model, OLOGIT), реализованная в программе Stata 18.5. Наименьшая корреляционная связь включенной переменной между возрастом и удовлетворенностью выбора университета ($r = -0,15$ из Таблицы 1) является статистически значимой при данной выборке на уровне 0,05 (Поскольку согласно вычислениям авторов $|t| = 4,98$, что превышает критическое значение ($\pm 1,96$))

Таблица 1

Корреляция между переменными

(n=1444)	Удовлетворённость выбором вуза	Курс обучения	адаптация к университету
Удовлетворённость выбором вуза	1.000		
Курс обучения	-0,1555	1.000	
Адаптация к университету	0,3703	-0,0936	1.000

Источник: вычисления авторов на основе проведенного опроса.

Был проведен omodel test для проверки пропорциональности шансов. Т.к. $p = 0,2677$ (больше 0,05), то это указывает на отсутствие нарушения предположения пропорциональных шансов, что означает, что эффект переменных не различается между категориями зависимой переменной. Тест Линка (Link test) подтверждает корректную спецификацию модели (p -value для $_hatsq > 0,05$), а LR-статистика модели (235,19, $p < 0,000$) указывает на ее статическую значимость.

Результаты

Полученные эмпирические результаты подтверждают статистически значимую связь между характеристиками образовательного процесса и уровнем удовлетворённости студентов выбором университета. Оценка ologit модели показала, что включённые в модель факторы оказывают разнонаправленное влияние на вероятность достижения более высокого уровня удовлетворённости.

Результаты оценивания модели представлены в таблице 2 в виде отношений шансов (odds ratios), что позволяет наглядно интерпретировать влияние объясняющих переменных на вероятность перехода студентов к более высокой категории удовлетворённости выбором университета:

Таблица 2

Переменная	Odds Ratio (OR)	Std. Err.	z-статистика	95% CI (нижн.)	95% CI (верхн.)
Course	0.769	0.042	-4.8	0.691	0.856
Adapting	3.24	0.28	13.58	2.735	3.839

Источник: вычисления авторов на основе проведенного опроса.

Результаты работы модели (в виде отношении шансов)

Интерпретируя результаты работы модели (таб.2), где в качестве коэффициентов выступают отношения шансов можно заключить, что при переходе студента на следующий курс шансы на более высокую удовлетворённость снижаются примерно на 23,1% (OR = 0.769). Это может быть связано с тем, что старшекурсники имеют более трезвое восприятие реальности и требований образовательного процесса.

Помимо этого, при увеличении уровня приспособленности к университету на один балл по шкале Лайкерта, шансы на более высокую удовлетворённость выбором именно этого университета возрастают в 3,24 раза (OR = 3.24). Это подчеркивает важность чувства принадлежности и интеграции в университетскую среду.

Заключение

Таким образом, в результате нашего исследования демографические показатели, такие, как количество детей в семье, пол, наличия у родителей высшего образования не проявили себя факторами, влияющими на социальную адаптацию.

Результаты конечной модели подтверждают, что социальная адаптация и курс обучения являются сильным предиктором удовлетворённости студентов своим образовательным выбором. Несмотря на то, что у небольшого процента студентов (9%) наблюдалось снижение удовлетворенности своим выбором университета, исследование дало высокие результаты - 91% студентов остались довольны своим выбором (94% - первокурсников, 87% - студентов 4-го курса). Уменьшение удовлетворенности по мере продвижения к более высоким курсам можно объяснить тем, что по мере взросления студенты (перехода с курса на курс) под влиянием многих факторов, включая самооценку, уровень амбиций, эмоционально-психологическое состояние и т. д. они воспринимают реальность на основе собственного ожидания, и на этой основе у них формируются свое отношения.

Результаты могут быть использованы университетами для разработки целевых программ социальной адаптации, особенно для первокурсников, и внедрения механизмов мониторинга удовлетворённости студентов в динамике.

Murad Bağırzadə, Şəfahət Abdullayeva, Arzu Səfərova **Ruh yüksəkliyindən tənqidçiliyə doğru: tələbələrin universitet seçimində məmnunluğunun adaptasiya və tədris kursu prizmasından təhlili**

Xülasə

Bu tədqiqatın məqsədi tələbələrin universitet seçimi ilə bağlı məmnuniyyət səviyyəsinə təsir göstərən amilləri müəyyən etmək və təhsil mühitində sosial adaptasiyanın rolunu vurğulamaqdır. Təhlil fərdi xüsusiyyətləri və tələbələrin sosial adaptasiya səviyyəsini ölçən miqyası əhatə edən sorğu məlumatlarına əsaslanır. Metodoloji baza kimi müxtəlif amillərin təsir ehtimallarını qiymətləndirməyə imkan verən sıralanmış loqistik reqressiya (ologit modeli) istifadə edilmişdir.

Tədqiqat nəticələri göstərmişdir ki, cins, ailədəki uşaqların sayı və valideynlərin təhsil səviyyəsi sosial adaptasiyaya statistik əhəmiyyətli təsir göstərmir. Bununla belə, sosial adaptasiya tələbələrin universitet seçimi ilə bağlı məmnuniyyətinin güclü proqnoz göstəricisidir. Yuxarı kurslarda təhsil alan tələbələrdə məmnunluq səviyyəsinin azalması müşahidə olunmuşdur.

Ümumilikdə respondentlərin 91%-i öz təhsil seçimi ilə razı olduqlarını bildirmişlər. Bu nəticələr irəli sürülən hipotezləri təsdiqləyir və xüsusilə birinci kurs tələbələri üçün sosial adaptasiya proqramlarının hazırlanmasında, həmçinin tələbə məmnuniyyətinin mütəmadi monitoring mexanizmlərinin yaradılmasında istifadə oluna bilər.

Мурад Багирзаде, Шафахат Абдуллаева, Арзу Сафарова

От энтузиазма к критичности: анализ удовлетворённости выбором университета через призму адаптации и курса обучения

Резюме

Целью данного исследования является выявление факторов, влияющих на удовлетворённость студентов выбором университета, с особым акцентом на роли социальной адаптации в образовательной среде. Анализ основан на данных анкетирования, включающих личные характеристики и шкалу оценки уровня социальной адаптации студентов. Методологическую основу составляет упорядоченная логистическая регрессия (ologit-модель), позволяющая интерпретировать влияние различных факторов через отношения шансов.

Результаты показали, что такие личные характеристики, как пол, количество детей в семье и уровень образования родителей, не оказывают статистически значимого влияния на уровень социальной адаптации. Вместе с тем, сама социальная адаптация выступает сильным предиктором удовлетворённости выбором университета. Уровень удовлетворённости снижается по мере перехода студентов на старшие курсы.

В целом, 91% опрошенных выразили положительное отношение к своему образовательному выбору. Полученные результаты подтверждают выдвинутые гипотезы и могут быть использованы при разработке программ социальной адаптации студентов, особенно первокурсников, а также при создании механизмов регулярного мониторинга удовлетворённости обучающихся.

Murad Bagirzadeh, Shafahat Abdullayeva, Arzu Safarova

From enthusiasm to criticality: analysis of students satisfaction with university choice through the lens of adaptation and year of study

Summary

The purpose of this research is to determine the factors shaping students' satisfaction with their university choice, emphasizing the influence of social adaptation within the academic environment. The study draws on survey data that include individual background variables and a scale assessing the degree of students' social adaptation. The methodological framework employs an ordered logistic regression (ologit model), which enables the estimation of the likelihood of higher satisfaction levels under different conditions.

The results demonstrate that variables such as gender, family size, and parental education exert no statistically significant effect on social adaptation. Conversely, social adaptation itself appears to be a strong determinant of satisfaction with university choice. Moreover, satisfaction levels tend to decline among students in higher years of study.

Overall, 91% of respondents reported being satisfied with their educational choice. These findings validate the research hypothesis and may guide the design of social adaptation programs, especially for first-year students, as well as institutional monitoring systems for student satisfaction.

Литература

1. Erik Blair, Tony Cline & Jill Wallis. (2010). When do adults entering higher education begin to identify themselves as students? The threshold-of-induction model, 133-146 <https://doi.org/10.1080/0158037X.2010.488355>
2. Cody Davidson and Kristin Wilson (2013). Reassessing Tinto's Concepts of Social and Academic Integration in Student Retention. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*. <https://doi.org/10.2190/CS.15.3.b>
3. Simon Brooman & Sue Darwent.(2014). Measuring the beginning: a quantitative study of the transition to higher education. *Studies in Higher Education*, 1541. <https://doi.org/10.1080/03075079.2013.801428>
4. Willems, J., Coertjens, L., & Donche, V. (2022). First-year students' social adjustment process in professional higher education: key experiences and their occurrence over time. *European journal of psychology of education*, 37(2), 585-604.
5. Araque, F., Roldán, C., & Salguero, A. (2009). Factors influencing university drop out rates. *Computers & Education*, 53(3), 563-574. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.03.013>
6. Braxton, J. M., & McClendon, S. A. (2002). The Fostering of Social Integration and Retention through Institutional Practice. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*, 3(1), 57-71. <https://doi.org/10.2190/RGXJ-U08C-06VB-JK7D>
7. Baker, R. W., & Siryk, B. (1989). SACQ: student adaptation to college questionnaire manual. Los Angeles: Western Psychological Services.
8. Credé, Marcus; Niehorster, Sarah (2012). Adjustment to College as Measured by the Student Adaptation to College Questionnaire: A Quantitative Review of its Structure and Relationships with Correlates and Consequences. *Educational Psychology Review*. 24 (1): 133-165. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10648-011-9184-5>
9. Clinciu, A. I. (2014). Validation study of school inadaptability questionnaire. *Procedia Soc. Behav. Sci.* 127, 154-158. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.231>
10. Donado, M. L. G., Mercado-Peñaloza, M., and Dominguez-Lara, S. (2021). College adaptation among colombian freshmen students: Internal structure of the Student Adaptation to College Questionnaire (SACQ). *J. N. Approach. Educ. Res.* 10, 251-263. <https://doi.org/10.7821/naer.2021.7.657>
11. Sevinç, Seda; Gizir, Cem Ali (2014). Factors Negatively Affecting University Adjustment from the Views of First-Year University Students, The Case of Mersin University, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(4), 1301-1308 <https://doi.org/10.17759/cpse.2021100310>
12. Van Rooij, E. C., Jansen, E. P., & van de Grift, W. J. (2017). First-year university students' academic success: the importance of academic adjustment. *European Journal of psychology of education*, 33, 749-767.
13. Shafahat Abdullayeva. (2021). Some of the factors fostering positive thinking. *International Review*, 3-4, 149-162.
14. Shafahat Abdullayeva. (2020). Role of the culture for formation of the attitude *Journal Technium Soc. Sci. J.*, 354.
15. Cameron, C., & Trivedi, P. (2009). *Microeconomics using stata*. In *Lakeway Drive, TX: Stata Press Books*.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 02.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 17.12.2025

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

DAYANIQLI İNKİŞAF VƏ QLOBAL LOGİSTİKANIN İDARƏ EDİLMƏSİNƏ STRATEJİ YANAŞMALAR

Məhərrəm Əkbərov

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
"Biznes və Logistika" kafedrasının dosenti
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
e-poçt: maharram_akbarov@unec.edu.az*

Nərminə Balabəyova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
"Biznes və Logistika" kafedrasının dosenti
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
e-poçt: narmina_balabayova@unec.edu.az*

Müslümə Aslanova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
"Biznes və Logistika" kafedrasının dosenti
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
e-poçt: musluma_aslanova@unec.edu.az*

Aytac Hacıyeva

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
"Biznes və Logistika" kafedrasının baş müəllimi
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
e-poçt: aytaj_hajiyeva@unec.edu.az*

Lamiyə Hüseynova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
"Biznes və Logistika" kafedrasının baş müəllimi
AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
e-poçt: lamiya_huseynova@unec.edu.az*

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, qlobal logistika, dövlət idarəçiliyi, beynəlxalq ticarət, ESG, SDGs, təchizat zəncirləri, nəqliyyat dəhlizləri.

Ключевые слова: устойчивое развитие, глобальная логистика, государственное управление, международная торговля, ESG, SDGs, цепи снабжения, транспортные коридоры.

Keywords: sustainable development, global logistics, public governance, international trade, ESG, SDGs, supply chains, transport corridors.

Əhali sayının daimi olaraq artması, təbii ehtiyatların və resursların məhdud olduğu şəraitdə onların bölüşdürülməsi sistemindəki müxtəlif uğursuzluqlar, sosial təbəqələşmənin dərinləşməsi, yoxsulluq, qidalanma pozğunluğu və immun pozğunluqları ilə əlaqəli olan xəstəliklərin, ölüm səviyyəsinin artması, sürətlənən elmi və texnoloji tərəqqi, idarəetmə proseslərinin informasiyalaşdırılması və digər qlobal proseslər dünyada böyük maraq doğuran problemlərdir.

Son illər ərzində elmi icmanın, biznesin, hakimiyyətin və digər maraqlı tərəflərin nümayəndələri yaranmış bu cür problemlərə optimal həll yolları tapmağa çalışırlar. Tərəflərin hər biri bu zaman onu təmin etməyə çalışırlar ki, bu və ya digər sistemin bir-biri ilə asılı olan elementləri daha müstəqil və mövcud resursların idarə edilməsi daha nizamlı və balanslaşdırılmış olsunlar.

Müasir dünya iqtisadiyyatı qlobal təchizat zəncirlərinin sürətli inkişafı və ölkələr arasında qarşılıqlı asılılığın artması ilə xarakterizə olunur. Qlobal logistika beynəlxalq ticarətin fasiləsizliyini təmin edən əsas mexanizmlərdən biri olmaqla yanaşı, ekoloji, sosial və institusional risklərin təsiri altındadır. Bu səbəbdən dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin logistika və ticarət siyasətinə inteqrasiyası dövlət idarəçiliyinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

1. Dayanıqlı inkişafı və logistikanı formalaşdıran konseptual səbəblər

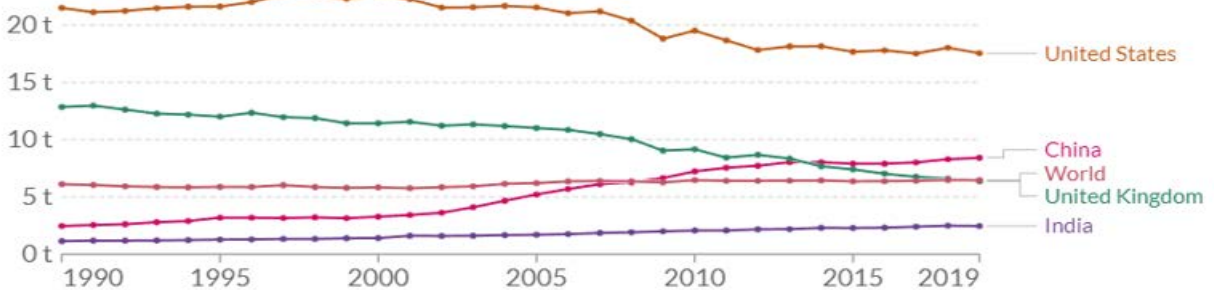
Dayanıqlı inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, qlobal logistika yanaşmalarının bəşəriyyətin bütün inkişaf mərhələlərində mövcud olmasına, onlara əvvəllər əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilməməsinə baxmayaraq, XX əsrdə, xüsusilə də İkinci dünya müharibəsindən sonra daha çox diqqəti cəlb edən bir anlayışlara çevrilmişlər. Bu da təbii bir yanaşma idi, çünki dünya ölkələrinin çox bir hissəsi dağıdıcı müharibədə ciddi dağıntılara (həm iqtisadi, həm də insan resursları baxımından) məruz qalmış, uzun illər ərzində formalaşmış logistik axınlar durğunluq vəziyyətinə düşmüşdü. Buna görə də belə bir aydınlıq yaranmışdı ki, bəşəriyyət artıq özünün gələcək inkişafını əvvəllər olduğu kimi hədsiz-hüduzsuz resurslara arxalanaraq həyata keçirə bilməz.

Onu da ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, dünyada baş verən iqlim dəyişikliklərinin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynayan ölkələr həmçinin istixana tullantılarının formalaşmasında xüsusi çəkisi daha çox qazların (karbon qazı CO₂, metan CH₄, azot oksid) emissiyasında da mühüm yerlərdən birini tuturlar. Aşağıdakı diaqramdan görüldüyü kimi, ayrı-ayrı qazların istixana qazlarının ümumi emissiyasına verdiyi pay karbon-dioksid ekvivalentində (CO₂eq) yüzillik dövr ərzində bütün dünya üzrə (o cümlədən, ABŞ, Böyük Britaniya və digər) azalmasına baxmayaraq, XX əsrin sonundan dünya iqtisadiyyatına sürətlə daxil olmuş «yatmış» ölkələrin (birinci növbədə Çin, Hindistan kimi çoxsaylı əhalisi olan ölkələrin) hesabına artmağa başlamışdır. (Şəkil 1). Bunun da səbəbi həmin ölkələrin iqtisadiyyatının köklü surətdə dəyişməsi və inkişafı ilə bağlıdır və bu prosesin hələ nə qədər çox davam edəcəyini birinci növbədə Çin iqtisadiyyatının dünyanın ikinci iqtisadiyyatına çevrilməsinə görə proqnozlaşdırmaq çətindir.

Per capita greenhouse gas emissions

Emissions are measured in carbon dioxide equivalents (CO₂eq). This means non-CO₂ gases are weighted by the amount of warming they cause over a 100-year timescale. Emissions from land use change – which can be positive or negative – are taken into account.

Our World
in Data

Source: CAIT Climate Data Explorer via Climate Watch

CC BY

Mənbə: <https://theworldonly.org/razmer-emissii-parnikovyh-gazov-po-sektoram-i-stranam/>

Şəkil 1. Ayrı-ayrı ölkələr üzrə adambaşı karbon qazı emissiyası

Digər tərəfdən, dayanıqlı inkişaf amilinin yaranmasının, “yaşıl” iqtisadiyyatın formalaşmasının

əsas səbəblərini təkcə iqlim dəyişmələri və yaxud resursların tükənməsi ilə izah etmək düzgün yanaşma deyil, burada digər təsiredici amillərin mövcudluğunu və onların təsir dərəcələrini nəzərə almaq lazımdır. Dayanıqlı inkişafın, yaşıl iqtisadiyyatın artıq aparıcı bir anlayışlar kimi formalaşmasına baxmayaraq, bunların elmi cəhətdən əsaslandırılması hələ də özünün tam ifadəsini tapmamışdır. Dayanıqlı inkişaf prinsipi xüsusilə XX əsrin ikinci yarısında yaranmış qlobal sistemli problemlərə cavab olaraq formalaşmışdır. Bunu sadələşdirilmiş yanaşma baxımından müxtəlif səbəblərlə izah etmək olar.

Ekoloji amilin təsiri əhəmiyyətli xarakter daşıyır ki, buraya bərpa olunmayan təbii ehtiyatların tükənməsini və onların (neft, qaz, faydalı qazıntılar) daha sürətlə istehlak olunmasını, xüsusilə birinci amilin təsirindən ətraf mühitin, suyun və torpağın çirklənməsini, sənaye və xüsusilə də plastik tullantıların artması kimi amilləri aid etmək olar. İstixana qazlarının emissiyasının artması, qlobal istiləşmə, ekstremal hava hadisələrinin ildən-ilə artması kimi iqlim dəyişikliyi, sənayeləşmə və urbanizasiya nəticəsində ekosistemlərin məhv edilməsi ilə nəticələnən biomüxtəlifliyin azalması da mühüm təsiredici amillərdən biridir.

Daha sonra, iqtisadi səbəblərdən yaranmış problemlər, yəni ehtiyatların və gəlirlərin qeyri-bərabər bölgüsü nəticəsində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında fərqin artması; ekoloji və sosial məhdudiyyətlər nəzərə alınmadan iqtisadi artımların böhranların yaranmasına gətirib çıxarması ilə nəticələnən həddindən artıq istehsal və bazar qeyri-sabitliyi böhranlarının mövcudluğu; enerji, xammal və tullantıların utilizasiyasının getdikcə bahalaşmasının istehsal xərclərinin artmasına gətirib çıxarması dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin yaranmasını şərtləndirən yanaşmadır.

Dünyada əhalinin sayının artması ilə nəticələnən resurslara və infraqurata düşən yükün artması; təhsil, səhiyyə və təmiz sudan istifadəyə çıxışın məhdud olmasının sosial bərabərsizlik və yoxsulluğun artmasına gətirib çıxarması; xüsusilə ucuz işçi qüvvəsindən istifadə olunan ölkələrdə əmək və yaşayış şəraitinin pisləşməsi – bütün bunlar sosial səbəblər amilləridir. Bir faktı qeyd etmək olar ki, BMT-nin əhali üzrə fondunun qiymətləndirmələrinə görə planetin əhalisi 1820-ci ildəki 1 milyardan artıq 8 milyardan çox olan səviyyəyə çatmışdır; bu zaman, əgər 1 milyard nəfər artım XX əsrin 20-30-cu illərdə, yəni 100 il ərzində baş vermişdisə, sonralar planetimizin əhalisi 30 il ərzində (1960-cı illər), daha sonra 15 il ərzində (1970-ci illər) və 1990-cı illərdən başlayaraq hər 10 ildən bir 1 milyard nəfər artmışdır. Hesablamalara görə Yer kürəsinin əhalisinin üçdə iki hissəsi 2030-cu ilədək şəhərlərdə məskunlaşacaq və onlar ümumdünya ÜDM-nin 80%-ni yaradacaqlar. (10)

Dayanıqlı inkişafın yaranmasını həmçinin institusional və qlobal səbəblər; ekoloji və sosial problemlərin ayrı-ayrı dövlətlərin hüdudlarından aşması səbəbindən iqtisadiyyatın qloballaşmasına gətirib çıxarması; iqtisadi artımın hədlərinin aparıcı dünya ölkələri tərəfindən dərk edilməsi (Roma Klubunun məruzələri, 1972); BMT-nin beynəlxalq təşəbbüsləri (World Commission on Environment and Development -WCED), Brundtland Hesabatı (1987), “2030 Gündəliyi” və Dayanıqlı İnkişafın Məqsədləri (SDGS) ilə bağlıdır.

Ətraf Mühit və İnkişaf Komissiyasının 1987-ci ildə daha çox “Brundtland hesabatı” kimi tanınan “Ümumi gələcəyimiz” hesabatında verilən tərifə görə dayanıqlı inkişafın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, indiki nəslin öz ehtiyaclarını ödəməsi gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək imkanlarını pozmamalıdır. Bu tərif daha çox istifadə olunandır və nəsillərin dayanıqlığı ideyasını çox dəqiq əks etdirir.

Bununla yanaşı, diqqətə layiq olan digər təriflər də var. Dünya Bankı dayanıqlı inkişafı “insan imkanlarının qorunması və artırılması naminə cəmiyyətin məcmu kapitalının idarə edilməsi” olaraq təyin edir. Ümumdünya təbiətin mühafizəsi strategiyasında dayanıqlı inkişaf – “insanların həyat səviyyəsinin keyfiyyətinin real yaxşılaşmasını təmin edən və eyni zamanda, Yerlə təbii müxtəlifliyini qoruyan bir inkişafdır”.

Beynəlxalq strukturlar, BMT-nin Çərçivə Konvensiyası (Framework Convention on Climate Change, UN FCCC), həmçinin COP 29 Bakı Konfransı (11-22 Novabr 2024-cü il) dekarbonlaşdırmanın həyata keçirilməsini və iqtisadiyyatın “çirkin” sahələri tərəfindən zərərli tullantıların atmosfərə buraxılışının uçotunun təşkili üzrə metodologiyanın hazırlanması və onun aparıcı dünya şirkətləri

tərəfindən qəbul olunmasını vacib bir məsələ kimi irəli sürürlər.

Beləliklə, dayanıqlı inkişaf konsepsiyası özündə iqtisadi artımın ekoloji tarazlığını və sosial rifahla uzlaşdırılmasını nəzərdə tutan yanaşmadır. Elmi ədəbiyyatda bu yanaşma əsasən ESG (Environmental, Social, Governance) modeli və “Triple Bottom Line” konsepsiyası vasitəsilə izah olunur. Bu modellər iqtisadi səmərəliliklə yanaşı, ekoloji məsuliyyətin və sosial ədalətin təmin edilməsini ön plana çəkir. Məsələn, 1994-cü ildə Amerikalı iqtisadçı və sahibkar Jon Elkinqton tərəfindən biznesin aparılması üçün təklif olunan üç amil (kriteriya) konsepsiyası (“Triple Bottom Line”, TBL və yaxud 3BL) dayanıqlı inkişafın əsas sütün dayaqlarına – planet, insanlar və mənfəətə əsaslanır.

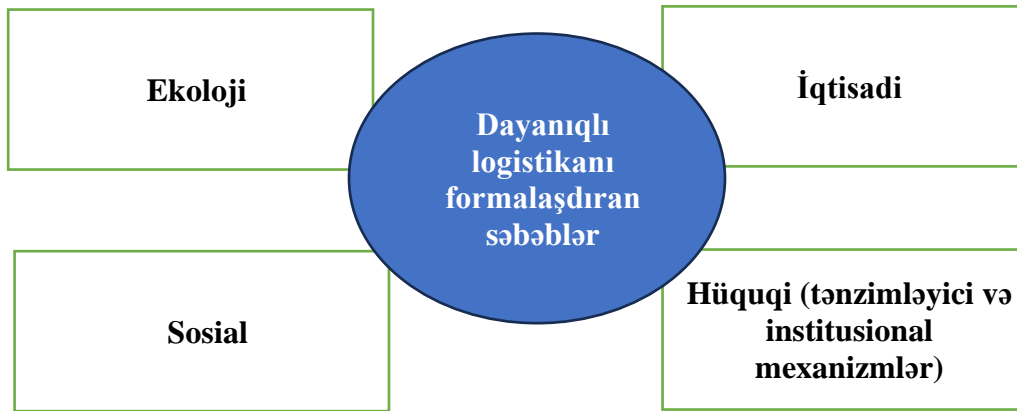
Beləliklə, dayanıqlı inkişaf – gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanlarını şübhə altına almadan indiki dövrün tələblərini ödəyən inkişafdır. Dayanıqlı inkişaf özündə iqtisadi, sosial və ekoloji sahələrdə vahid inkişafı nəzərdə tutur.

Dayanıqlı inkişafa təsir edən əsas sahələrdən biri – dayanıqlı qlobal logistika və təchizat zəncirlərinin idarə olunması sistemidir. Hazırkı dövrdə dayanıqlılıq (resilience) və çeviklik anlayışları qlobal təchizat zəncirlərinin idarə olunmasında əsas meyarlara çevrilmişdir ki, bu da dünyada baş verən qlobal böhranlara olan reaksiya ilə bağlıdır.

Qlobal logistika dayanıqlı inkişafın mühüm dayaq sütunu və onun reallaşmasının ən vacib vasitələrindən biri olmaqla transsərhəd mal, xidmət və informasiya axınlarının idarə olunmasını nəzərdə tutur və özünəməxsus konsepsiya əsasında formalaşır (Şəkil 2).

Dayanıqlı logistikanı formalaşdıran ekoloji səbəblərdən: əsas çirkləndirici mənbələrdən biri olan nəqliyyatda (dəniz, hava, avtomobil) karbon dioksid CO₂ emissiyalarının yüksək səviyyəsini; logistika zəncirlərinin yüksək enerji tutumunu; çoxməsafəli marşrutlar, dəfələrlə təkrarlanan yükləmə-boşaltma əməliyyatları, qeyri-effektiv planlaşdırmanı, birdəfəlik tara və plastik materialların geniş istifadəsi nəticəsində qablaşdırma tullantılarının artımını qeyd etmək olar.

İqtisadi səbəblər; yanacaq və daşınma xərclərinin müxtəlif səbəblərdən artması, ayrı-ayrı qlobal təchizat zəncirlərinin qeyri-effektivliyi, məhdud sayda marşrutların mövcudluğu və logistika mərkəzlərindən asılılıq (məsələn, Süveyş kanalında yaranmış lokal böhran, logistik marşrutlarda hərbi təsirlər, o cümlədən, Yəmənə bağlı olan hadisələr, Covid-19 pandemiyası və s).

Şəkil 2. Dayanıqlı logistikanı formalaşdıran səbəblər

Sosial səbəblərə; beynəlxalq təchizat zəncirlərində (anbarlar, limanlar, nəqliyyat) çalışan işçilərin hüquqlarının pozulması, nəqliyyat qovşaqlarında və şəhərlərdə hava çirklənməsi nəticəsində sağlamlıq və təhlükəsizlik risklərinin artması, “yaşıl” və etik təchizata cəmiyyət tərəfindən olan tələbatın artması səbəbindən cəmiyyət və istehlakçılar tərəfindən artan təzyiqləri aid etmək olar.

Hüquqi tənzimləyici və institusional mexanizmlər; ekoloji standartların sərtləşdirilməsi, karbon vergiləri və ESG hesabatlılığının tətbiqi, beynəlxalq təşkilatlar və investorların tələblərinin ciddiənməsi qlobal logistikanın formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Qlobal logistika dayanıqlı inkişafı qarşılıqlı əlaqədə olmaqla daimi transformasiya vəziyyətindədir: buraya aşağı karbonlu daşımalara keçidi, nəqliyyat marşrutlarının və ehtiyatların optimallaşdırılmasını, rəqəmsal texnologiyalardan və süni intellektdən hər yerdə istifadə olunmasını, reversiv (əks) logistikanı və dövri iqtisadiyyatın tətbiqini, ESG və sosial məsuliyyət prinsiplərinə yönəlməni aid etmək olar.

Hansı yolla yoxsulluğu və açlığı aradan qaldırmaq olar və yaxud planetar sərhədlər hüdudlarında ölkələrin inkişafını təmin etmək, gender bərabərliyinə, sosial inteqrasiyaya, insan hüququ və azadlıqlarının müdafiəsinə, digər dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq mümkündür? Bu səpgidən olan suallara dayanıqlı inkişafın idarə edilməsi konsepsiyası ilə cavab vermək olar. Dayanıqlı inkişaf kontekstində idarəetmə çox vacib rol oynayır.

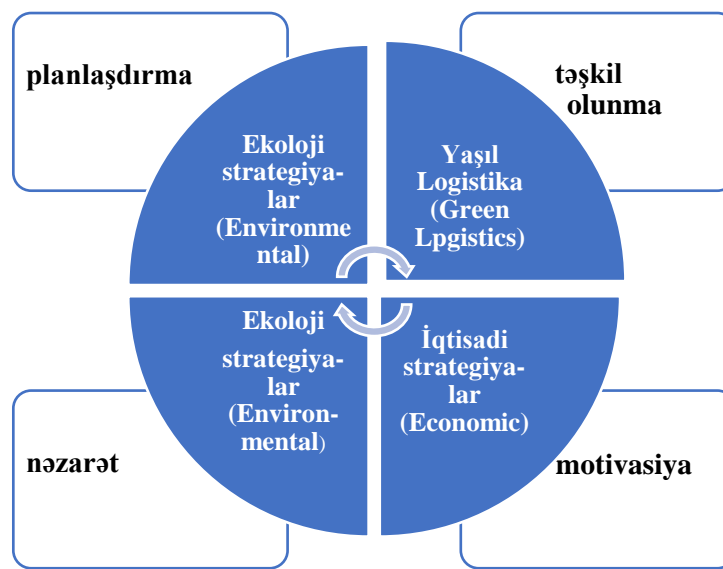
Dayanıqlılıq sahəsində lazımi səviyyədə idarə olunma – inklüziv iqtisadi və ədalətli sosial inkişafa, ekoloji dayanıqlılığa, təhlükəsizliyə və sülhə nail olmağa kömək edən idarəetmədir.

İdarəetmə sistemində dayanıqlı inkişafın idarə olunması müəyyən fərqliliklərə malikdir, belə ki, burada idarəetmənin əsas funksiyasını, idarəetmə münasibətlərinin əsasını təşkil edən münasibətlərin xarakterini, idarəetmə sisteminin formalaşması şərtlərini, habelə idarəetmə sisteminin qurulması, işləməsi və çevrilməsi prinsiplərini nəzərdə tutmaqla yanaşı, aşağıdakı altsistemləri də nəzərdən keçirmək lazımdır:

- struktur-funksional altsistemi (onlara həvalə edilmiş funksiyaları yerinə yetirən və onlara verilən vəzifələri həll edən idarəetmə orqanlarının, bölmələrinin və icraçılarınin məcmusu, habelə idarəetmə təsirinin həyata keçirildiyi metodlar toplusu);

- informasiya-davranış altsistemi (idarəetmə sisteminin ideoloji və dəyərlilik oriyentirlərinin məcmusu, idarəetmə fəaliyyəti prosesində iştirakçıların maraqları və davranış standartları, idarəetmə sistemində informasiyanı və kommunikasiyanın təmin olunması üçün informasiya təminatı).

Dayanıqlı inkişafın idarə edilməsinin strategiyaları onun əsas funksiyaları; dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş planlaşdırma, təşkil olunma, motivasiya və nəzarət kimi funksiyaları ilə bağlılığı nəzərdə tutur. (şəkil 3)

Şəkil 3. Dayanıqlı inkişafın idarəetmə funksiyaları və strategiyaları

Dayanıqlı inkişaf strategiyaları arasında mühüm yeri ekoloji strategiyalar (Environmental) tuturlar ki, onlardan istifadənin əsas məqsədi ətraf mühitə təsirin azaldılması ilə bağlıdır. Bu strategiyada və eyni zamanda, Yaşıl Logistika (Green Logistics) strategiyasında əsas yanaşmalar bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid, CO₂ emissiyalarının azaldılması (dekarbonlaşdırma, Carbon Neutral Logistics); sirkulyar (dairəvi iqtisadiyyat), yəni yenidən emal olunma, təkrar istifadə, “sıfır tullantı” (“zero waste”); resurslardan səmərəli istifadə olunması (suyun, enerjinin və xammalın qənaətli istifadəsi); məhsulun həyat dövrünün qiymətləndirilməsi (LCA) ilə bağlıdır.

Bu strategiya GRI, SASB, TCFD standartları üzrə ESG-hesabatlarının hazırlanması üçün nəzərdə tutulur, lakin onlar müxtəlif məqsədlər və auditoriyalar üçündür. Məsələn, GRI (Global Reporting Initiative) standartı (GRI 1, GRI 2, GRI 3 standartları) ən geniş yayılmış beynəlxalq qeyri-maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında və şirkətin iqtisadi, sosial və ekoloji təsirinə açıqlamaq məqsədinə xidmət göstərir. Burada CO₂ emissiyalarının həcmi, əmək təhlükəsizliyi, korrupsiyaya qarşı tədbirlər, su və enerji istifadəsi kimi nümunəvi göstəricilərdən istifadə olunur. Digər SASB (Sustainability Accounting Standards Board) standartı ESG amillərinin maliyyə nəticələrinə təsirinə qiymətləndirməyə yönəlib və ESG risk və imkanlarının şirkətin maliyyə göstəricilərinə müxtəlif təsirinə (iqlim riskləri nəticəsində maliyyə itkiləri, enerjitutumluluğu, təchizat zəncirində yaranan risklər, kibertəhlükəsizlik (xüsusilə maliyyə və İT sektorlarında) müəyyənləşdirmə məqsədini daşıyır.

Yuxarıda qeyd olunan iki standartdan fərqli olaraq, TCFD (Task Force on Climate-related Financial Disclosures) tövsiyə xarakteri daşıyır və iqlimlə bağlı maliyyə açıqlamaları üçün tövsiyələr toplusudur (rəsmi standart deyil). Əgər GRI – Impact-based management (burada qərarlar onların əsas ölçü amillərinə görə, yəni müştəri üçün dəyərliliyinə, mənfəət, ECG, sosial effekt təsirindən asılı olaraq qəbul olunur), SASB isə – Financial materiality yanaşmalarını nəzərdə tutursa, TCFD – Climate-risk based yanaşması üzərində qurulur. Burada dörd əsas blok üzrə: rəhbərliyin iqlim risklərinə necə nəzarət etməsini nəzərdə tutan – İdarəetmə (Governance), iqlim ssenarilərinin (1,5°C / 2°C) təsiri üzrə – Strategiya (Strategy), risklərin idarə olunması (Risk Management), yəni iqlim risklərinin identifikasiya olunması və qiymətləndirilməsi; ölçülər və hədəflər (Metrics & Targets) – Scope 1,2,3 emissiyaları və iqlim üzrə KPI-ların müəyyənləşdirilməsi kimi bloklar üzrə hesablamaların aparılması həyata keçirilir.

Digər dayanıqlı inkişaf strategiyası kimi istifadə olunan sosial strategiya (Social) cəmiyyətin və insan kapitalının dayanıqlılığını, təhlükəsiz və layiqli əmək şəraitini, işçi heyətinin təlimi və inkişafını, etik təchizat zəncirlərini (human rights due diligence), lokal (yerli) icmaların inkişafını nəzərdə tutur.

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyası (Economic) uzunmüddətli maliyyə dayanıqlılığı məqsədi üzərində qurulur. Bu strategiya: inklüziv iqtisadi artım, dayanıqlı investisiyalar (ESG-investisiya), innovasiya və rəqəmsallaşma, qısamüddətli mənfəətlə uzunmüddətli dəyər arasında balansın qurulması əsasında formalaşır.

Dayanıqlılıq meyarları müasir beynəlxalq ticarət sistemində də getdikcə daha çox qeyri-tarif maneələri kimi qəbul olunurlar, belə ki, ekoloji standartlara, sosial məsuliyyət prinsiplərinə və karbon izinin azaldılmasına əməl edən ölkələr qlobal bazarlarda getdikcə daha üstün mövqeyə malik olurlar. Hal-hazırda, xüsusilə də minilliyin ilk onilliklərində imzalanan beynəlxalq ticarət sazişlərində ekoloji və sosial öhdəliklərin geniş yer alması dayanıqlı inkişafı ticarət siyasəti arasındakı əlaqəni daha da gücləndirmişdir. Ticarət sahəsində dayanıqlı yanaşmalar beynəlxalq ticarətin institusional çərçivəsini keyfiyyətcə yeni mərhələyə çıxarır.

2. Dayanıqlı inkişaf və qlobal logistikanın inkişaf strategiyaları

Dayanıqlı inkişaf (Sustainability) və qlobal logistikanın inkişaf strategiyaları bu gün bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bütün bunlar qlobal logistikanın yeni inkişaf strategiyalarının tətbiqini müəyyən edir. Yaşıl logistika (Green Logistics), rəqəmsallaşma və ağıllı (smart) logistika, təchizat zəncirlərinin dayanıqlılığı və rezilientliyi, ESG-nin logistikaya inteqrasiyası kimi strategiyalar müasir şəraitdə logistika

əməliyyatlarının ekoloji təsirinin azaldılması, şəffaflığın və səmərəliliyin artırılması, qlobal pozuntuların risklərinin aşağı salınması məqsədlərinə yönəldilib.

Yaşıl logistika (Green Logistics) strategiyası marşrutların optimallaşdırılması (AI, Big Data), elektrik enerjisi və hidrogen yanacağı ilə işləyən nəqliyyat vasitələrindən geniş istifadə olunmasını, yavaş hərəkət edən gəmiçilik (slow steaming) prinsipinin tətbiq olunmasını, anbar təsərrüfatının idarə edilməsində enerji səmərəli anbarlardan (green warehouses) istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Məsələn, nəqliyyat sektorunu götürsək, ilk baxışdan o qədər də əhəmiyyətli görünməyən Slow steaming yanaşması, yəni dəniz nəqliyyatında (xüsusilə konteyner daşıyan gəmilərdə) gəminin sürətinin qəsdən azaldılması strategiyası son nəticədə yanacaq sərfiyyatının azaldılmasına, karbon dioksid CO₂ və digər zərərli emissiyaların aşağı salınmasına, əməliyyat xərclərinin optimallaşdırılmasına, ESG və ekoloji tələblərə uyğunluğun təmin olunmasına gətirib çıxara bilər. Bu zaman gəminin maksimal sürətindən (məsələn, 22-24 düyün) daha aşağı sürətlə (14-18 düyün) hərəkət etməsi sürət azaldıqca yanacaq sərfiyyatını eksponensial şəkildə aşağı salır, karbon emissiyalarının 20-40% və mühərriklərin aşınmasını aşağı salır, ətraf mühitə müsbət təsir göstərir. Bu strategiyanın çətdirilmə müddətinin uzanmasına və JIT “dəqiq vaxtında” logistikaya o qədər də uyğun gəlməməsinə və bəzi yüklər üçün (xüsusilə də tez xarab olan mallar üçün) risklərin artmasına baxmayaraq, onun qlobal konteyner daşımalarında, böyük dəniz marşrutlarında (Asiya–Avropa, Transatlantika), böhran və yüksək yanacaq qiymətləri dövrlərində istifadəsi əhəmiyyətli üstünlüklərə səbəb olur.

Nəqliyyatda yaşıl logistikanın strategiyasının formalaşmasında digər yollardan da istifadə etmə cəhdləri göstərilir. Məsələn, Danimarkalı mütəxəssislər biodizeldən istifadə edilməsi zamanı his emissiyalarının azalmasını bildirirlər. Real dəniz səyahətləri zamanı toplanmış yeni məlumatlar bioyanacağın tətbiqinin gəmiçilik üçün və iqlimə təsir baxımından əhəmiyyətli üstünlüklər verəcəyini bir daha təsdiqləmişdir. CLEANSHIP layihəsinin ekspertləri indi sənədli formada sübut edirlər ki, biodizeldən, xüsusilə də B100 FAME-dən istifadə edilmə prosesində normal istismar zamanı karbon emissiyaları ənənəvi gəmi qazoylu (MGO) ilə müqayisədə 81% azalır. Ölçmələr Uni-Tankers şirkətinin Falstria Qan gəmisində Danimarka Texnologiya İnstitutu ilə əməkdaşlıqda hazırlanmış təkmilləşdirilmiş onlayn qara karbon sensoru vasitəsi ilə aparılmış və gəminin normal istismarı zamanı emissiyaları ətraflı və real vaxt rejimində izləmək mümkün olmuşdur. (11)

Hava nəqliyyatında da ekoloji izlərin azalmasının yolları fəal şəkildə axtarılır–çünki təyyarələr ənənəvi olaraq aviasiya kerosinindən istifadə edir və onlar da havaya külli miqdarda karbon dioksid CO₂ buraxır və aviasiya qlobal istixana qazı tullantılarının əhəmiyyətli bir hissəsində iştirak edir. “Yaşıl aviasiya” sahəsində görülən işlər də bir neçə istiqamətlərdə həyata keçirilir.

Bunlardan daha vacib olanı dayanıqlı aviasiya yanacaqlarının (SAF – Sustainable Aviation Fuel) istehsalının genişləndirilməsidir. SAF bioloji mənbələrdən (tullantılar, biokütlədən) istehsal olunur və bu da uçuşların karbon izini azaltmağa imkan verir. Baxmayaraq ki, SAF-in ümumi aviasiya yanacaq istehlakındakı payı hələ çox azdır (1%-dən aşağı) və onun istehsalı hələ ki, təxminən 2 milyon tona çatır, bununla birlikdə 50-dən çox aviaşirkət artıq öz əməliyyatlarında SAF-dan istifadə edir və indiyədək 450 mindən çox reys onun qismən tətbiqi ilə həyata keçirilib (Sustainable Skies World Summit; Reuters).

Bundan əlavə digər istiqamətlər üzrə də layihələr həyata keçirilir: innovasiya xarakterli aerodinamik və konstruksiya həlləri (məsələn, qanadların yeni formalarının və yüngül materialların yaradılması proqramları); hələ ki, özünün ilkin mərhələsində olan, gələcəkdə isə aşağı karbonlu aviasiyaya potensial yol olan elektrik və hibrid aviasiya (electric aircraft) texnologiyaları; istifadə müddəti başa çatmış aviasiya texnikasının yenidən emalı və utilizasiyası, məsələn, Aircraft Fleet Recycling Association (AFRA) təşəbbüsləri, tullantıların azaldılmasına və materialların yeni məhsullarda təkrar istifadəsinə imkan yaradır (WIPO; Reuters).

Həm dəmir yolu nəqliyyatında, həmçinin aviasiyada atılan addımlar ilk baxışda əhəmiyyətli gözə görünməsə də, nəzərə alsaq ki, təkcə bu iki sahədə yüz minlərlə müxtəlif nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunur (Cədvəl 1), yeni texnologiyaların hərtərəfli tətbiqi çox mühüm nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Dünya ticarət dəniz donanması və aviasiya parkı

1. Dünya ümumi ticarət dəniz donanması (yük və sərnişin)	~105.000-112.000
bunlardan:	
Konteyner daşıyan gəmilər (Container ships)	~4 950–7 100
Maye və yaxud qalaqlanmış məhsulları daşıyan gəmilər (Bulk carriers)	~12 7000–15 100
Neft/kimya məhsulları daşıyan tankerlər (Oil/chemical tankers)	~7 500–12 500
Universal yük gəmiləri (Ro-Ro and general cargo)	~1 100–12 000+ (müxtəlif kateqoriyaları əlavə etməyə)
2. Dünya kommersiya aviasiya parkı	~30 000

Mənbə: Unctadstat.unctad.org; Equasis.org; SAFETY4SEA; Grokipedia; The Times

Ətraf mühitə təsiri minimuma endirmək, enerji və resurslardan səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə ekoloji prinsiplərə əsasən idarə olunan Yaşıl anbarların (Green Warehouses) layihələndirilməsi enerji səmərəliliyini və enerji, su sərfiyyatının azaldılmasını, karbon emissiyalarının minimuma endirilməsini, resurslardan və materiallardan səmərəli istifadəni, dayanıqlı logistika, ESG və beynəlxalq standartlara uyğunluq (GRI, SASB, ISO 14001) tələblərinə uyğunluğu təmin edir. Avtomatlaşdırılmış anbar idarəetmə (WMS) sistemlərinin və enerji sərfiyyatını izləyən ağıllı sistemlərin tətbiqi, elektrik və hidrogenlə işləyən anbar texnikasından istifadə olunması, tullantıların idarə olunması üzrə əməliyyatların və dövrü (sirkulyar) logistika yanaşması, tullantıların çeşidlənməsi və təkrar emalı və bu cür digər addımların atılması baxmayaraq ki, ilkin investisiya xərclərinin yüksək olmasını, texnologiya və işçi heyəti üzrə isə əlavə tələblərin qoyulmasını tələb edir, bu, son nəticədə firmaların imicinin artmasına səbəb olur. Məsələn, Amazon firması günəş enerjisi ilə işləyən anbarlarla, DHL–karbon-neytral logistika mərkəzləri, IKEA isə enerji-səmərəli LEED sertifikatlı anbarları ilə tanınan qlobal şirkətlərdir.

Dayanıqlı inkişafın mövcudluğu qlobal logistikanın idarə olunması konsepsiyası ilə və dayanıqlı inkişaf beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin yeni amili kimi çıxış edən dünya ticarəti ilə sıx bağlıdır.

Qlobal logistikanın idarə olunmasına strateji yanaşmalar dayanıqlı inkişaf strategiyalarını tamamlayır və özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. İlk olaraq hər hansı bir regiondan və ya təchizatçıdan asılılığı azaltmaq məqsədi ilə “hiperqloballaşma” strategiyasından daha geniş modellərə – Nearshoring, Friendshoring, Reshoring, Offshoring, Multi sourcing kimi modellərə keçid qlobal inteqrasiya və regionallaşma strateji yanaşmanı zəruri edir. Nearshoring – istehsalın qonşu ölkələrə köçürülməsini nəzərdə tutur ki, bu da istehsalla bağlı olan əməliyyatların təyinat yerinə yaxınlaşdırılması hesabına çatdırılma vaxtını azaldır; Friendshoring – inanılmış tərəfdarlarla stabil təchizat zəncirini qurmağa imkan verir; Reshoring – istehsalın öz ölkəsinə köçürülməsi nəzarəti yaxşılaşdırır, ancaq daha böyük xərclərlə bağlı olur; Offshoring – istehsalın başqa ölkəyə köçürülməsi pul vəsaitlərinə qənaət edir, lakin təchizat zəncirinin şəffaflığını azaldır. Göründüyü kimi, hər bir model özünün unikal üstünlüklərinə və risklərinə malikdir və düzgün qərarın qəbul olunması qarşıya qoyulan məqsədlərdən və bazarın tələbatlarından asılıdır.

Qlobal rəqəmsallaşma dövründə logistika sahəsində rəqəmsal təchizat zənciri (Digital Supply Chain) kimi strateji aktivdən və süni intellekt AI və tələbin proqnozlaşdırılması; təchizat zəncirində şəffaflığın təmin edilməsi üçün blockchain; daşımaların monitorinqi, yüklərin izlənməsi və marşrutların optimallaşdırılması üzrə rəqəmsal platformalar üçün IoT; logistik şəbəkələrin rəqəmsal cütlüyü (Digital Twins) kimi texnologiyalarından istifadə olunması mühüm idarəetmə konsepsiyasıdır.

Mühüm logistik konsepsiya dayanıqlılıq strategiyası (resilience strategy) vasitəsilə səmərəlilikdən dayanıqlılıq və çevikliyə keçidi strateji ehtiyatların idarə edilməsi, marşrutların şaxələnməsi (diversifikasiyası), modul tipli logistik şəbəkələrin yaradılması və bu kimi digər alətlər vasitəsilə təmin edilir. Rezilyentliyin logistika, biznes və idarəetmədə artırılması böhranlara dayanıqlılıq, çeviklik və bərpa qabiliyyəti kimi qəbul olunur. Hazırkı dövrdə rezilyentlik – qlobal böhranların və

qeyri-müəyyənliklərin, logistikada və təchizat zəncirində gecikmələrin və ara vermələrin, iqtisadi və geosiyasi risklərin olması ilə, çox cəld baş verən texnoloji dəyişmələrlə bağlıdır. Məsələn, təchizat zəncirinin diversifikasiyası bir neçə təchizatçı ilə işləməyi (multi-sourcing), təchizatı müxtəlif ölkə və regionlar üzrə bölüşdürməyi, alternativ nəqliyyat dəhlizlərindən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Və yaxud, strateji ehtiyatlar sahəsində kritik məhsullar üçün təhlükəsizlik ehtiyatların (safety stock); regional paylama mərkəzlərinin yaradılmasını, just-in-time və just-in-case modelləri arasında balansın təmin olunması kimi yanaşmaların olmasını mümkün hesab edir.

Dayanıqlı inkişaf qlobal logistikanın bir-birinə inteqrasiya olunması “Green Logistics” strateji üstünlük (marşrutların optimallaşdırılması, alternativ yanacaq növlərinə keçid, birgə daşımalar collaborative logistics); maraqlı olan tərəflərin (dövlət qurumlarının, logistik operatorların, yerli icmaların, investorların) qarşılıqlı fəaliyyətlərinin idarə edilməsi (Stakeholder Approach), qlobal məqsədlərə – BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə, İqlim üzrə Paris Sazişinə, European Green Deal, Beynəlxalq logistik standartlara (ISO 14001, ISO 28000, IMO 2050 – gəmiçilikdə emissiyaların azaldılması), Dayanıqlı nəqliyyat dəhlizləri kimi məqsədlərə xidmət göstərən beynəlxalq təşəbbüsləri nəzərdə tutur.

Bu zaman ümumiləşdirilmiş strateji model kimi müxtəlif idarəetmə səviyyələrində atılan addımların reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır: bu, korporativ səviyyədə – ESG, dayanıqlılıq, investisiya siyasəti, şəbəkə səviyyəsində – qlobal təchizat zəncirlərinin arxitekturası, əməliyyat səviyyəsində – logistika, nəqliyyat, anbar təsərrüfatı, rəqəmsal səviyyədə – analitika, şəffaflıq, nəzarətin təşkil olunmasıdır.

Dayanıqlı inkişaf beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinin yeni amili kimi çıxış edir və nəticədə dayanıqlı logistik sistemlərə malik olan ölkələr və şirkətlər daha geniş bazarlara çıxış əldə edirlər. Dayanıqlı ticarət zəncirləri qlobal səviyyədə ticarət siyasətinin yeni konfigurasiyasını yaradır ki, bu da ekoloji və sosial bölmələri olan ticarət sazişləri; “yaşıl” tarif və qeyri-tarif tədbirləri; malların mənşəyinin izlənməsi tələbləri; azad ticarət sazişlərinə ESG müddəalarının daxil edilməsi kimi alətlər vasitəsilə yaradılır.

İnteqrasiya olunmuş dövlət – logistika – ticarət modeli strateji, tənzimləyici, infrastruktur və institusional səviyyələrdə dövlətin rolunu müəyyənləşdirən amillərin (dayanıqlılıq üzrə milli strategiyalar; standartlar, normalar, nəzarət; limanlar, dəhlizlər, rəqəmsallaşma; beynəlxalq sazişlər) köməyi ilə ticarət siyasəti, bazarlara çıxış, ticarətin sürəti, ticarətin inteqrasiya olunması kimi beynəlxalq ticarətlə qarşılıqlı əlaqə səviyyələrini yaradır.

Nəticədə isə, dayanıqlı inkişaf və qlobal logistika yalnız korporativ məsələ olmaq çərçivəsindən çıxaraq dövlət siyasətinin və beynəlxalq ticarətin mühüm alətlərinə çevrilmişdir.

Dayanıqlı inkişaf və beynəlxalq nəqliyyat-logistika şəbəkələrində (Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu, Xəzər dənizi nəqliyyat dəhlizi, Bakı limanı və digərləri) Azərbaycanın rolunun qiymətləndirilməsi, regionda dayanıqlılıq və qlobal logistikanın dövlət siyasəti ilə inteqrasiyasının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq reytinglər kontekstində Azərbaycanın nəqliyyat infrastrukturunun keyfiyyətinin ümumi logistika sistemi çərçivəsində (avtomobil yolları, dəmir yolları, limanlar, İT) qiymətləndirilməsi World Bank LPI), avtomobil yollarının keyfiyyəti üzrə Azərbaycanın mövqeyini ayrı-ayrılıqda müəyyənləşdirilməsi (World Economic Forum), dəmir yolu infrastrukturunu üzrə müqayisəli məlumatların təqdim olunmasını (TheGlobalEconomy.com) izləmək mümkündür. Məsələn, avtomobil yollarının keyfiyyətinə görə 2019-cu ildə aparılmış tədqiqatların nəticələrinə görə Azərbaycan üzrə orta göstərici 4.08 bal (müqayisə üçün: dünya üzrə orta göstərici – 4.07 bal) təşkil etmişdir, maksimal göstərici 5.2 bal müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da 2019-cu ildə əldə olunmuşdur (yolların keyfiyyət göstəricisi: 1/aşağı – 7/yüksək). Dəmir yol infrastrukturunun keyfiyyətinə görə Azərbaycan üzrə göstərici – 4.80 bal, 140 dünya ölkəsi üzrə orta göstəricidən (3.31 bal) yüksək olmuşdur. Liman infrastrukturunu da 139 dünya ölkəsi üzrə orta göstəricidən (4.03 bal) yüksək

qiymətləndirilmişdir (14). Şübhəsiz ki, keçən 7 il ərzində bu sahələrdə göstəricilər daha da yaxşılaşdırılmışdır.

Coğrafi yerləşmə baxımından vacib yük dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan dayanıqlı inkişafın və qlobal logistikanın üstünlüklərindən maksimal istifadə etmək üçün özünün strateji imkanlarını genişləndirməyə çalışır. Qara və Xəzər dənizləri arasında uzanan nəqliyyat dəhlizi Mərkəzi Asiya ölkələri üçün mühüm yükdaşıma marşrutuna çevrilmişdir. Şimal-Cənub dəhlizi tam olaraq işləməyə (Rəşt – Astarə xəttinin istifadəyə verilməməsi səbəbindən) Azərbaycanla Rusiya, İran arasında birbaşa əlaqələri təmin edir. Aralıq dənizi – Şərqi Asiya dəhlizinin Xəzər marşrutu ilə Bakıdan keçən subdəhlizi ÇXR ilə Aralıq dənizi arasındakı əlaqələrdən faydalanmağa imkan verir. Araz çayı üzərində tikilən Ağbənd-İran ərazisi avtomobil körpüsünün, Zəngəzur dəhlizinin gələcəkdə fəaliyyətə başlaması və bunun nəticəsində alternativ marşrutların çoxalması Azərbaycana əhəmiyyətli üstünlüklər gətirəcəkdir.

Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri üzrə Azərbaycan segmentlərində 2024-cü ildə yük daşımalarının həcmi təhlili göstərir ki, yüklərin ümumi həcmi (33,3 milyon ton) 46%-i dəmir yolu, 30,3%-i avtomobil nəqliyyatı, 23,7%-i isə dəniz nəqliyyatı ilə həyata keçirilmişdir (Cədvəl 2). Dayanıqlı inkişaf və qlobal logistika konsepsiyaları müasir dövrdə mövcud olan nəqliyyat dəhlizlərinin effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün inteqrasiya işlərinin idarə olunması üzrə operator-şirkətlərin yaradılması, yüklərin transsərhəd keçidi proseslərinin sadələşdirilməsi, tarif siyasətinin, gömrük prosedurlarının optimallaşdırılması, həmçinin yüklərin yüklənilib-boşaldılması üzrə bütün proseslərin rəqəmsallaşdırılması kimi mühüm işlərin görülməsini də tələb edir.

Cədvəl 2

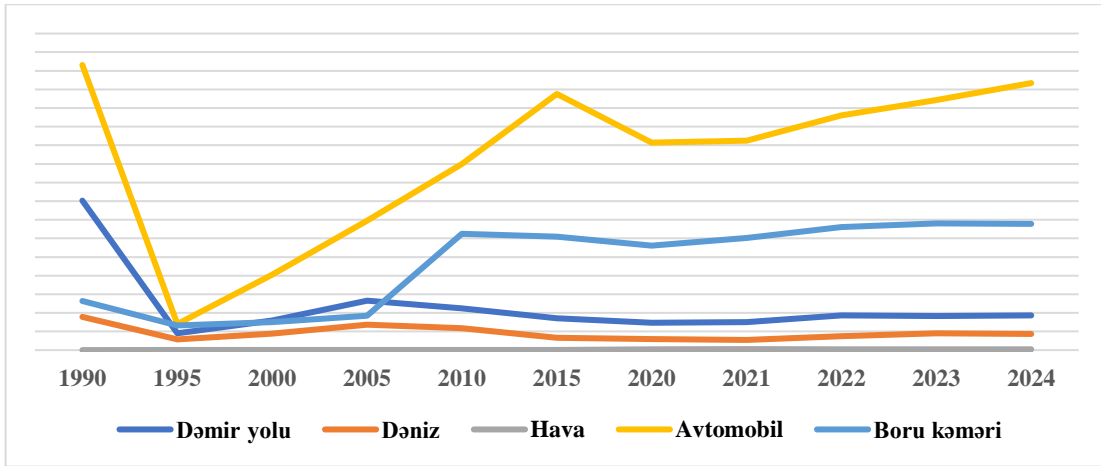
Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri üzrə Azərbaycan segmentlərində 2024-cü ildə istiqamətlər üzrə yük daşımalarının həcmi

İstiqamətlər	Yüklərin həcmi
«Şərq-Qərb» (ÇXR-dən konteyner qatarlarını da daxil etməklə)	17,0 milyon ton
Ondan:«Avropa-Qafqaz-Asiya» (TRACEKA- Mərkəzi Asiyaya Gürcüstan və Türkiyə tranziti də daxil olmaqla)	8,3 milyon ton
«Şimal-Cənub» (Azərbaycandan ixrac/idxal, Rusiya ilə İran arasında yüklərin tranziti daxil olmaqla)	9,9 milyon ton
«Şimal-Qərb» (Rusiyadan yük partiyalarının Gürcüstan və Türkiyə tərəfə daşınması)	6,0 milyon ton
«Cənub-Qərb» (İrandan Gürcüstan tərəfə)	394,2 min ton

Mənbə: <https://haqqin.az/news/342893> əsasında hesablanmışdır

Əsas məqsəd – logistika sahəsinə vahid IT-mexanizmlərinin tətbiqi və multimodal daşımaların daim artırılması, bunun üçün vahid statistik bazanın yaradılması, sərhəddən keçidin, gömrük nəzarətinin bütün prosedurlarının rəqəmsallaşdırılmasından, kontaktsiz, kağızsız dayanıqlı rəqəmsal tranzitin təmin olunmasından ibarətdir (məsələn, blokçeyn texnologiyalarına əsaslanan “Qlobal tranzit sənədləri Konsepsiyası”na (GTrD əsaslanan layihələrin həyata keçirilməsi).

Azərbaycanın nəqliyyat sektoru hələ keçmiş sovetlər dövründən özünəməxsus istiqamətdə formalaşdığına görə onun payında avtomobil nəqliyyatı həmişə mühüm yer tutmuşdur. Statistik göstəricilərə görə əgər 1990-cı ildə ümumi yük daşımaların (277,7 milyon ton) 55,1%-i avtomobil, 28,9%-i dəmir yolu, 9,5%-i boru kəmərinin, 6,4%-i dəniz nəqliyyatının, çox cüzi hissəsi (0,01%) hava nəqliyyatının payına düşürdü. 2024-cü ildə ümumi 238,8 milyon ton yüklərin 60%-i yenə də avtomobil nəqliyyatı, 28,4%-i boru kəməri, 7,8% və 3,6%-i müvafiq olaraq dəmir yolu və dəniz nəqliyyatı, 0,2% hava nəqliyyatı ilə daşınmışdır. (Şəkil 4)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat bazası

Şəkil 4. Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, min ton

Göründüyü kimi, Azərbaycanın nəqliyyat sektorlarında problem – səbəb – nəticə formatında mövcud problemlərin araşdırılması və “dar yerlərin” aradan qaldırılması üzrə müvafiq işlərin görülməsi vacib və əhəmiyyətli vəzifələrdən birinə çevrilir.

Nəticə

Tədqiqatın məqsədi dayanıqlı inkişaf və qlobal logistikanın idarə olunmasına dair strateji yanaşmaları sistemləşdirmək və onların dövlət idarəçiliyi və beynəlxalq ticarətlə qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etməkdir. Tədqiqat kompleks və integrativ yanaşma əsasında aparılmışdır. Araşdırmada dayanıqlı inkişaf, qlobal logistika və beynəlxalq ticarət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan çoxsəviyyəli sistem kimi nəzərdən keçirilmişdir ki, bu da onun tətbiqi əhəmiyyətini qeyd edir.

Aparılan təhlil göstərir ki, dayanıqlı inkişaf və qlobal logistika müasir dövlət idarəçiliyi və beynəlxalq ticarət sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu sahələrdə effektiv dövlət siyasəti ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, qlobal təchizat zəncirlərində risklərin azaldılmasına və uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasına şərait yaradır.

Qeyd olunur ki, dayanıqlı inkişaf və qlobal logistika müasir dövlət idarəçiliyi və beynəlxalq ticarət sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu sahələrdə effektiv dövlət siyasəti ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, qlobal təchizat zəncirlərində risklərin azaldılmasına və uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasına şərait yaradır.

Məhərrəm Əkbərov, Nərmənə Balabəyova, Müslümə Aslanova, Aytac Hacıyeva, Lamiyə Hüseynova

Dayanıqlı inkişaf və qlobal logistikanın idarə edilməsinə strateji yanaşmalar

Xülasə

Qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi, iqlim dəyişiklikləri və geosiyasi qeyri-sabitlik şəraitində dayanıqlı inkişaf və qlobal logistika dövlət idarəçiliyi və beynəlxalq ticarət üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə dayanıqlı inkişafın və qlobal logistikanın idarə olunmasına dair əsas strateji yanaşmalar araşdırılır, onların dövlət siyasəti və beynəlxalq ticarət sistemində təsiri təhlil olunur. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, dayanıqlı logistik sistemlərin formalaşdırılması ölkələrin uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığını və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırır.

Məqalədə dayanıqlı inkişafın və qlobal logistikanın idarə olunmasına dair əsas strateji yanaşmalar araşdırılır, onların dövlət siyasəti və beynəlxalq ticarət sistemində təsiri təhlil olunur.

Tədqiqatın metodoloji yeniliyi dayanıqlı inkişaf, qlobal logistika və beynəlxalq ticarətin vahid analitik çərçivədə araşdırılmasından və dövlətin bu sistemdə strateji aktor kimi təqdim edilməsindən ibarətdir.

**Магерам Акбаров, Нармина Балабейова, Муслима Асланова, Айтадж Гаджиева,
Ламия Гусейнова**

**Стратегические подходы к управлению устойчивым развитием и глобальной логистикой
Резюме**

В условиях углубления процессов глобализации, изменения климата и геополитической нестабильности стратегическое значение для государственного управления и международной торговли приобретает устойчивое развитие и глобальная логистика. В статье рассматриваются основные стратегические подходы к управлению устойчивым развитием и глобальной логистикой, анализируется их влияние на государственную политику и систему международной торговли. Результаты исследований показывают, что формирование устойчивых логистических систем повышает долгосрочную экономическую устойчивость стран и их международную конкурентоспособность.

Методологическая новизна исследования заключается в изучении устойчивого развития, глобальной логистики и международной торговли в единой аналитической структуре и представлении государства в качестве стратегического актора в этой системе.

**Maharam Akbarov, Narmina Balabayova, Musluma Aslanova, Aytaj Hajiyeva,
Lamiya Huseynova**

**Strategic approaches to sustainable development and global logistics management
Summary**

In the context of the deepening processes of globalization, climate change and geopolitical instability, sustainable development and global logistics are of strategic importance for public administration and international trade. The article examines the main strategic approaches to managing sustainable development and global logistics, analyzes their impact on government policy and the international trade system. The research results show that the formation of sustainable logistics systems increases the long-term economic stability of countries and their international competitiveness.

In the article sustainable development and global logistics on the management of the main strategic approaches, their public policy and the international trade system are studied, the impact is analyzed.

The methodological novelty of the research lies in the study of sustainable development, global logistics and international trade in a single analytical framework and the representation of the state as a strategic actor in this system.

Ədəbiyyat

1. Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. *The International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1–14
2. Kocalar, A. C. (2025). *Sustainable Development and Transportation Planning: The Lachin and Nakhchivan Logistics Corridors*. *Reforma* jurnalı
3. Rodrik D. The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy. New York: W. W. Norton & Company, 2011. – 368 p.
4. Sustainable Logistics and Supply Chain Management – İstanbul Bilgi University tərəfdaşlığı.

5. Zalluhoglu, A. E., Günay, G. N., Aracıoğlu, B, & Yalçın, H. (2025). *Sustainable Logistics: Innovative Orientations and Global Trends in Scientific Research*.
6. Zalluhoglu, A. E., et al. (2025). *Sustainable logistics: Innovative orientations*
7. UNCTAD. World investment report 2020: International production beyond the pandemic. Geneva: United Nations, 2020
8. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin statgovaz.com məlumat bazası
9. <https://theworldonly.org/razmer-emissii-parnikovyh-gazov-po-sektoram-i-stranam/>
10. <https://theworldonly.org/doklad-oon-habitat-2016>
11. <https://safety4sea.com/16.01.2026>
12. Unctadstat.unctad.org; Equasis.org; SAFETY4SEA; Grokipedia; The Times
13. <https://haqqin.az/news/342893>
14. https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/roads_quality/
15. <https://www.theguardian.com/environment/2026/jan/21/carbon-dioxide-co2-emissions-fossil-fuel-firms-study>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:03.02.2026

Təkrar işləməyə göndərilmişdir:13.02.2026

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALAR KONTEKSİNDƏ STATİSTİK MƏLUMATLARIN KEYFİYYƏTİNİN İDARƏ OLUNMASI VƏ TƏHLİLİNİN PRİORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Əli Əliyev

*UNEC “Riyaziyyat və statistika” kafedrasının dosenti, iqtisad elmləri namizədi,
Az1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət 6
e-poçt: alialiyevstat@gmail.com*

Lala Namazova

*UNEC “Tətbiqi iqtisadiyyat” kafedrasının müəllimi, i.ü.f.d.
Az1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət 6
e-poçt:lala.yagubova@gmail.com*

Açar sözlər: Rəqəmsal texnologiyalar, süni intellekt, maşınla öyrənmə texnologiyaları, iri həcmli məlumatlar, məlumatların keyfiyyət ölçüləri.

Ключевые слова: Цифровые технологии, искусственный интеллект, технологии машинного обучения, большие данные, показатели качества данных.

Keywords: Digital technologies, artificial intelligence, machine learning technologies, big data, data quality metrics.

Statistika sferasında müasir informasiya texnologiyaları tətbiqi məlumatların toplanmasının, işlənməsinin və təhlilinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır və iqtisadiyyat, səhiyyə, sosial təminat və s. daxil olmaqla müxtəlif sahələrdə əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin əsasıdır. Müasir təhlil texnologiyaları statistikada tətbiqi proseslərə təsir göstərir və müəyyən üstünlüklər gətirir. Rəqəmsal texnologiyaların və internetin inkişafı inzibati məlumatlar bazaları, sosial şəbəkələr, veb saytlar və s. daxil olmaqla müxtəlif onlayn mənbələrdən məlumatların toplanması imkanlarını artırır. Bu, bütün istiqamətlərdə informasiyanın toplanması məsrəflərini və vaxtını azaltmağa, həmçinin onun keyfiyyətini və etibarlılığını yaxşılaşdırmağa imkan verir. İnformasiya Kommunikasiya texnologiyalarının statistikada tətbiqinin digər mühüm istiqamətlərindən məlumatların işlənməsi və təhlili üçün xüsusi proqram paketlərdən istifadə edilməsidir. Müasir statistik paketlər və analitik platformalar korrelyasiya-reqressiya zaman sıralarının və s. təhlili də daxil olmaqla mürəkkəb statistik təhlilləri həyata keçirməyə imkan verir. Belə yanaşma məlumatlardakı qanunauyğunluqları, meylləri və asılılıqları aşkar etməyə və əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə kömək edir.

Son dövrlərdə cəmiyyət həyatının müxtəlif tərəflərinə əhəmiyyətli təsir göstərən maşınla öyrənmə və süni intellekt sferalarında ciddi inkişaf templəri müşahidə olunur. Bu texnologiyaların tətbiqi müxtəlif sahələrdə təhlil metodların təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Belə təsir nümunələrindən biri iri həcmli məlumatların (Big Data) təhlili üçün süni intellektdən istifadə edilməsidir ki, bu da əldə edilmiş iri həcmli informasiyanı dəyərli biliyə çevirməyə və müxtəlif səviyyələrdə qərar qəbul edilməsi prosesini sadələşdirməyə imkan verir [5, səh.65]. Odur ki, müasir statistikada maşınla öyrənmə və süni intellekt texnologiyaları da mühüm rol oynayır. Onlar məlumatların intellektual təhlili sistemlərinə məlumatlardakı gizli qanunauyğunluqları və şablonları (patternləri) aşkar etməyə imkan verir, mövcud informasiya əsasında avtomatik proqnozlar verməyə və qərarlar qəbul etməyə qadirdir. Digər tərəfdən statistika təcrübəsində big data texnologiyalarının fəal tətbiqi ənənəvi metodların köməyi ilə təhlili çətin olan və mümkün olmayan iri həcmli məlumatların işlənməsi və təhlil edilməsi, mürəkkəb hadisə və proseslərin

öyrənilməsi, həmçinin iri həcmli məlumatların təhlili əsasında gələcək meyllərin proqnozlaşdırması üçün yeni imkanlar açır.

Müasir statistik təhlil texnologiyaları demək olar ki, cəmiyyət həyatının bütün sferalarında geniş tətbiq edilir. Bir çox tətbiqi sahələrdə mövcud olan iri həcmli məlumatların faydalı məlumatlara çevrilməsi zərurəti statistikada həm nəzəri, həm də praktiki tədqiqatları stimullaşdırmışdır.

Statistika sisteminin rəqəmsallaşdırılması meylləri iki ziddiyyətli vəzifənin respodentlərə düşən yük artmadan informasiyanın işlənilməsi sayını artırmaq və daha keyfiyyətli analitik hesabatların hazırlanması və təhlillərin həyata keçirilməsidir. Bu problemi müasir rəqəmsal texnologiyalar və statistik təhlil metodları həll edə bilər. Müasir dövrdə məlumatların təhlili sahəsində mütərəqqi yanaşma süni intellekt hesab edilir. Başqa sözlə desək, cari statistik metodologiya maşınla öyrənmə metodlarının geniş tətbiq edilməsidir.

Maşınla öyrənmənin əsasında intuitiv yanaşma, yəni fərdi hissələr kontekstində sistemlərin yaxud proseslərin ümumi vəziyyəti haqqında nəticələr formalaşdırmaq durur.

“Süni intellekt elmi istiqamət kimi insan intellektinin tələb etdiyi vəzifələrin maşın yaxud kompüter sistemləri ilə yerinə yetirilməsidir” [2].

Süni intellekt metodlarının ümumi qəbul edilmiş təsnifatı mövcud deyildir, lakin süni intellekt qarşısında qoyulan vəzifələrin xarakterinə görə onları qruplara ayırmaq olar [4, səh.5].

Tactics Omnia şirkətinin analitik proqnozlarına görə 2025-ci ilə qədər süni intellekt əsasında sistemin əməliyyat tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə proqram təminatının satışı sektorunda əhəmiyyətli artımın olacağı gözlənilirdi [8].

Bəzi müəlliflər insanın intellektual prosesləri üçün xarakterik olan prosedurların modelləşdirilməsi baxımından süni intellekt tədqiqatlarına diqqət yönəldirlər [7, səh.38].

Makroiqtisadi proqnozlaşdırma sahəsində süni intellekt metodologiyasının tətbiq dairəsi genişlənir ki, bunun da müasir iqtisadi inkişafın strateji istiqamətlərinin müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyəti vardır [9, səh. 21].

Süni intellekt əsasında statistik informasiyanın təhlil texnologiyalarının sürətlə inkişafı və tətbiqi prosesi perspektivdə üstün modellərin yaradılmasına imkan verməklə, çevikliyi, dəqiqliyi və etibarlılığı daha da artıracaqdır.

Süni intellektə maşınların köməyi ilə insan intellektini imitasiya etməyə istiqamətlənən çoxsaylı və geniş texnologiyalar və metodologiyalar dairəsi daxildir. Bu, öyrənmə, düşünmə, problemi həll etmə, qavrama və dil anlama kimi adətən insan zəkasının tələb etdiyi vəzifələri yerinə yetirməyə qadir olan intellektual maşınların, xüsusən də kompüter proqramlarının yaradılmasına yönəlmiş elm və mühəndislikdir.

Süni intellektin iki əsas tərəfini - imkanlar və funksionallığa ayırmaq olar. Funksional olaraq, süni intellekt ənənəvi (konkret vəzifələrin intellektual yerinə yetirilməsi) və generativ (GenAI, yeni kontent yaradan) süni intellektə bölünür [12].

Ənənəvi süni intellekt ciddi müəyyən edilmiş parametrlər çərçivəsində xüsusi vəzifələr yerinə yetirir və verilmiş alqoritmlərə uyğun olaraq məlumatların öyrənilməsi əsasında strategiyaların seçilməsini və proqnozlar həyata keçirir. Belə sistemlərə, Netflix və Amazon xidmətlərinin tövsiyə etdiyi “Siri” və ya “Alexa” səs köməkçilərini, həmçinin Google axtarış alqoritmlərini göstərmək olar ki, onlar xüsusi göstərişlərə əməl edir və xüsusi funksiyaları yerinə yetirir, lakin yaradıcı innovasiyaları özündə ehtiva etmir.

Bundan fərqli olaraq generativ süni intellekt daha mükəmməl nəsələ aid edilir və orijinal kontentlər yaratmaq qabiliyyətinə malikdir. Belə süni intellekt sadəcə verilmiş alqoritmlərə riayət etmir, verilmiş məlumatlar dəstindəki qanunauyğunluqların öyrənilməsi əsasında yeni, nadir məhsullar yaratmağa qadirdir.

Generativ süni intellektin əsas nümunəsi OpenAI-nin GPT-4 modelidir ki, bu dil modeli böyük həcmdə internet məlumatının öyrənilməsi əsasında praktiki olaraq insanın yazısından fərqlənməyən mətnlər

yaratmaq qabiliyyətinə malikdir.

Gələcəkdə ənənəvi və generativ süni intellektlər arasındakı əsas fərq onların funksional imkanları və tətbiq sahələri olacaqdır. Ənənəvi süni intellekt əvvəlcədən müəyyən edilmiş məlumatlara və alqoritmlərə əsaslanaraq təhlildə və proqnozlaşdırmada tətbiq ediləcəkdir. Generativ süni intellekt isə daxil edilən informasiya əsasında nadir kontentlər yaradaraq yeni istiqamətlər ortaya qoyur.

İri həcmli məlumatların təhlilində süni intellekt texnologiyalarından geniş istifadə olunur. Bunun əsas səbəbləri yüksək sürət, miqyaslılıq, dəqiqlik, xətalara azaldılması və strateji vəzifələrə çox vaxtın sərf olunmasıdır. Ümumiyyətlə, məlumatların təhlilində tətbiq edilən süni intellektin əsas metodlarına maşınla öyrənmə, dərin öyrənmə, təbii dilin işlənməsi, neyron şəbəkələri və s. aid edilir [6].

Maşınla öyrənmə (Machine Learning -ML) məlumatlar dəstinin öyrənilməsi nəticəsində mürəkkəb tapşırıqları yerinə yetirə bilən modellər yaratmaq üçün istifadə edilən süni intellekt formasıdır. Maşınla öyrənmə məlumatları təhlil edir, onları öyrənir və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək üçün alqoritmlərdən istifadə edir. Onları öyrəndikcə və daha çox məlumat əldə etdikcə alqoritmlər daha dəqiq olur, yəni, prosesdə nə qədər çox məlumat istifadə edilərsə, alqoritm və bütövlükdə model bir o qədər yaxşı və səmərəli işləyəcəkdir. Statistik təhlilə əsaslanan maşınla öyrənmə alqoritmləri təcrübə hesabına yerinə yetirilən vəzifələrin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təsir edir. Bu alqoritmlər maşınla öyrənməyə qanunauyğunluqları aşkar etməyə, əsaslandırılmış proqnozlar verməyə və insanın minimum müdaxiləsi ilə qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

Dərin öyrənmə (Deep Learning, DL) əldə edilmiş məlumatların işlənməsini süni neyron şəbəkələri əsasında həyata keçirən maşınla öyrənmənin bir hissəsidir. Bu növ süni intellekt virtual köməkçilər və avtomatik tərcüməçilər yaratmaq üçün əlverişlidir.

Dərin öyrənmə modelinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, sistemin özü daxil olan məlumatlardan daha faydalı informasiya əldə etmək yolunu tapır. Süni intellektin alqoritmı mövcud məlumatların köməyi ilə vəzifələrin həll edilməsinin proqramını qurur. Dərin öyrənmədə məlumatlardakı mürəkkəb qanunauyğunluqları modelləşdirmək üçün bir neçə təbəqəli (dərin strukturlu) süni neyron şəbəkələrindən istifadə edilir. Ənənəvi maşınla öyrənmədən fərqli olaraq dərin öyrənmə əlamətlərin əllə işlənilməsi zəruriliyini minimuma endirərək işlənməmiş məlumatlardan əlamətlərin aşkar edilməsi və təsnifatlaşdırılması üçün zəruri təsəvvürləri avtomatik ortaya çıxara bilər.

Neyron şəbəkələri (Neural Network) insan beyнинin işini imitasiya edən riyazi modellərdir. Neyron şəbəkələri iri həcmli məlumatlarla işləmək və onlardakı mürəkkəb qanunauyğunluqları tapmaq qabiliyyətinə malik çoxlu sayda qarşılıqlı əlaqədə olan həlqə (düyün) və təbəqələr formasında təşkil olunan süni neyronlardan ibarətdir. Məlumatlar bu təbəqələrdən keçir və hər bir düyün sadə hesablamaları yerinə yetirir. Öyrənmə prosesini tənzimləmək üçün həmin həlqələr arasındakı əlaqənin çəkisi olur ki, bu da şəbəkəyə məlumatlardakı mürəkkəb qanunauyğunluqları öyrənməyə imkan verir.

Təbii dilin emalı (Natural Language Processing-NLP) şifahi və yazılı insan nitqinin tanınması, yaradılması və işlənməsini əhatə edən maşınla öyrənmənin bir sahəsidir. O, süni intellektlə dilçiliyin kəsişməsində yerləşir və təbii dildən istifadə edərək kompüterlər və insanlar arasında birbaşa qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırır və insan dillərini faydalı şəkildə oxumaq, şərh etmək və anlamaq məqsədi daşıyır.

Süni intellektlə işləyən proqram təminatı yüklənmiş məlumatları avtomatik təhlil edə və lazımi məlumatları yığcam formatda təqdim edə bilər. Məlumatların təhlili sahəsində süni intellektdən istifadə edən ən əhəmiyyətli və geniş yayılan vasitələrinə - ChatGPT, Claude, Gemini, PowerBI, Copilot, Tableau GPT, BigQuery ML, VertexAI, Pandas AI, MonkeyLean, Obviously AI, Keboola, Polymer, Splunk, RapidMiner, Sisense, QlikSense, SAS Viya -aid etmək olar.

ChatGPT, Claude, Gemini - təhlil əsasında hesabat, məlumatların təsviri və nəticələr çıxarmağa kömək edən generativ modellərdir. Onlar cədvəllər, kodlar və vizuallaşdırma ilə işləyə bilərlər.

PowerBI c Copilot - neyron köməkçisi olan BI platforması avtomatik olaraq qrafiklər yaratmağa və fikirlər təklif etməyə imkan verir.

Tableau GPT - təbii dil göstərişlərindən (qrafik interfeys elementindən) istifadə edərək, SQL və

ya əl konfigurasiya olmadan saniyələr ərzində düsturlar yaratmaq və vizuallaşdırma əldə etmək mümkündür.

Monkey Learn - istifadəçilərə öz məlumatlarını vizuallaşdırmağa və yenidən təşkil etməyə imkan verən, süni intellekt sistemləri ilə işləyən və məlumatların təhlili kodsuz funksiyalara malik bir platformadır.

Power BI platforması Microsoft Power BI tətbiqinin köməyi ilə biznes analitikası və məlumatların vizuallaşdırılması üçün onların təhlili və ötürülməsi prosesini asanlaşdırır.

Splunk maşın məlumatlarını toplamaq, təhlil etmək və təsvir etmək üçün faydalı vasitədir. Real vaxt rejimində iri həcmli məlumatları təhlil etmək və indeksləşdirmək olar ki, bu da qanunauyğunluqların və qərarlar üçün məlumatların tez axtarışına və təhlilinə imkan verir.

RapidMiner - məlumatların intellektual təhlilinin və maşınla öyrənmənin güclü platformasıdır, həm məlumatları təhlil etməyə, həm də proqnozlaşdırma modellərini qurmağa imkan verir.

Qeyd edilənlərdən görüldüyü kimi müasir dünyada məlumatların həcmi, sürəti, mənbələri, formatı hər gün artır və dəyişir ki, bu da onların səmərəli təhlilini müxtəlif sahələrdə əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsinin mühüm elementinə çevirir. Başqa sözlə bu, süni intellekdən istifadə edərək məlumatların təhlilinin müasir texnologiyalarının təcrübədə fəal tətbiqini zəruri edir. Bunların kontekstində bu gün cəmiyyətin tərəqqisinin və dövlət siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edən statistika qlobal çağırışlara cavab verərək öz əhəmiyyətini daha da artırır. Etibarlı statistik məlumatlar dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində, əsaslandırılmış qərarların qəbulunda və şəffaf dövlət idarəçiliyinin qurulmasında böyük rol oynayır. Bu istiqamətdə işlərin daha səmərəli həyata keçirilməsi və müasir tələblərə adekvatlığının təmin edilməsi məqsədilə BMT-nin Statistika Komissiyasının qərarı ilə hər 5 ildən bir Ümumdünya Statistika Gününün qeyd edilməsi heç də təsadüfi deyildir. 2025-ci ilin oktyabr ayının 20-də Ümumdünya Statistika Günü növbəti dəfə qeyd edilmişdir.

Beləliklə, rəqəmsal dövrdə statistik məlumatların keyfiyyətinin idarəedilməsinin və təhlilinin prioritet istiqamətlərinə ilkin məlumatların toplanması və işlənməsinin avtomatlaşdırılması, proqnozlaşdırma və anomaliaların aşkar edilməsi üçün müasir statistik texnologiyalardan və maşınla öyrənmədən istifadə edilməsi, tamlığın və aktuallığın, təhlükəsizliyin və məxfiliyin (kibertəhlükəsizliyin) təmin edilməsi üçün müxtəlif mənbələrin inteqrasiyası, həmçinin məlumatların təhlili və vizuallaşdırılması üçün vasitələrin inkişafı və s. aiddir.

Rəqəmsal texnologiyalar optimal idarəmə qərarlarını qəbul etmək üçün təhlilin dəqiqliyini və dərinliyini, vaxtlı-vaxtlılığını təmin edərək keyfiyyətin passiv nəzarətindən fəal idarəedilmə keçidinə imkan verəcəkdir. Sonda onu da qeyd edək ki, rəqəmsal platformanın tətbiqi ölkənin statistika sisteminin modernləşdirilməsində mühüm addımdır. Bu ictimai-iqtisadi və sosial həyatın bütün səviyyələrində strateji planlaşdırma və idarəetmə üçün zəruri olan məlumatların keyfiyyətli analitik bazasının formalaşdırılması üçün əsasdır. Eyni zamanda belə yanaşma təqdim edilən informasiyanın keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verəcək və istifadəçilərin rəsmi statistikaya inamını artıracaqdır.

Nəticə

Statistika istehsalında iri həcmli məlumatlardan istifadə edilməsi işlərin səmərəliliyini və rəsmi statistik informasiyanın keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verir. Statistika istehsalında iri həcmli məlumatlardan istifadə edilməsini əsas istiqamətlərinə aid etmək olar:

Birincisi, məlumatların toplanması və ümumiləşdirilməsi. Bu sosial-iqtisadi hadisə və proseslər haqqında daha tam, operativ və təfərrüatlı informasiya əldə etməyə gətirib çıxarır.

İkincisi, Big Data texnologiyaları məlumatların keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edilir. Belə ki, iri həcmli məlumatların işlənməsi xətalara, buraxılmaları və uyğunsuzluqları aşkar etməyə imkan verir ki, bu da rəsmi statistik informasiyanın keyfiyyətini və reprezentativliyini təmin edir.

Üçüncüsü, iri həcmli məlumatlar istifadəçilərə informasiyanı operativ təqdim edilməsini həyata keçirməyə imkan verir, məlumatların toplanması və işlənilməsinin avtomatlaşdırılmış sistemdən istifadə edilməsi isə rəsmi statistik informasiyanın hazırlanması və nəşr edilməsi prosesini əhəmiyyətli şəkildə sürətləndirir.

Dördüncüsü, alternativ mənbələrdən məlumatların əldə edilməsi rəsmi statistikanın keyfiyyətini, operativliyini və aktuallığını artırmağa, məlumatların toplanması, işlənilməsi və yayılması prosesini optimallaşdırmağa, həmçinin əmək və maliyyə xərclərini minimumlaşdırmağa imkan verir.

Əli Əliyev, Lala Namazova

Rəqəmsal texnologiyalar kontekstində statistik məlumatların keyfiyyətinin idarə olunması və təhlilinin prioritet istiqamətləri

Xülasə

Tədqiqat prosesində maşınla öyrənmə metodları bazasında statistik informasiyanın təhlili metodikasına, əsas üstünlüklərinə, maşınla öyrənmə alqoritminin qurulması mərhələlərinin xarakteristikasına baxılır ki, bunun da süni intellektin köməyi ilə məlumatların təhlili keyfiyyətinin, bütün səviyyələrdə qərar qəbul etmənin informasiya təminatının analitik imkanlarının artırılmasında, həmçinin məlumatların keyfiyyətinin idarəedilməsi proseslərinin yaxşılaşdırılmasında mühüm praktiki əhəmiyyəti ola bilər.

Али Алиев, Лала Намазова

Приоритетные направления управления качеством статистических данных и их анализа в контексте цифровых технологий

Резюме

В ходе исследования рассматривается методология анализа статистической информации на основе методов машинного обучения, основные преимущества и особенности этапов построения алгоритма машинного обучения, который может иметь существенное практическое значение для повышения качества анализа данных с помощью искусственного интеллекта, аналитических возможностей информационного обеспечения для принятия решений на всех уровнях, а также улучшения процессов управления качеством данных.

Ali Aliyev, Lala Namazova

Priority areas of statistical data quality management and analysis in the context of digital technologies

Summary

The research process examines the methodology for analyzing statistical information based on machine learning methods, its main advantages, and the characteristics of the stages of building a machine learning algorithm, which can be of significant practical importance in increasing the quality of data analysis with the help of artificial intelligence, the analytical capabilities of information provision for decision-making at all levels, as well as in improving data quality management processes.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası”, 16 yanvar, 2025-ci il
2. Аверкин А.Н., Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. – М.: Радио и связь, 2022. – 206 с.
3. AI Tools For Data Analysis. <https://www.geeksforgeeks.org/best-ai-tools-for-data-analysis>

4. Aminzadeh F. Applications of AI and soft computing for challenging problems in the oil industry // Journal of Petroleum Science and Engineering. - 2023. – No 47. – p. 5–14.
5. Андреев А.В. Искусственный интеллект и его роль в обработке больших данных. Умная цифровая экономика. 2023. Т. 3. №1. стр. 65-69.
6. Artificial Intelligence vs. Machine Learning vs. Deep Learning: What’s the Difference <https://builtin.com/artificial-intelligence/ai-vs-machine-learning>
7. Бирин С. В., Асанович В. Я., Холод Н. И. Применение системы искусственного интеллекта для управления экономикой на макроэкономическом уровне // Вестник Белорусского государственного экономического университета. 2002. № 2(31). стр. 38-43.
8. Епишкин И. И., Лаврик А. А. Анализ экономической эффективности и оценка перспективы применения искусственного интеллекта в Российской Федерации // Вестник Московского гуманитарно-экономического института. 2020. № 2. стр. 106-113.
9. Пилецкая А. В. Искусственный интеллект и большие данные // Молодой ученый. 2019. № 50 (288). стр. 20-22.
10. Ступин Р.С. Искусственный интеллект в системе статистического анализа, сборник трудов IV международной научно-практической конференции, приуроченной к году науки и технологий в России «цифровой регион: опыт, компетенции, проекты», Брянск, 2024, 705 с
11. Технологии искусственного интеллекта: что умеют, где используются, [//gb.ru/ blog/tehnologii-iskusstvennogo-intellekta](https://gb.ru/blog/tehnologii-iskusstvennogo-intellekta)
12. <https://habr.com/ru>
13. <https://report.az>
14. <https://www.sciencedirect.com>
15. <https://www.astera.com/ru/type/blog/data-quality-management/>
16. <https://dsbb.imf.org/dqrs/DQAF>

Мəqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 05.12.2025

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 23.12.2025

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 16.03.2026

**2025-ci İL ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR
GÖSTƏRİCİLƏR**

MAKROİQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏR

Göstəricinin adı	2025-ci il, faktiki	2025-ci il 2024-cü ilə nisbətən, faizlə	<u>Məlumat üçün</u> 2024-cü il 2023-cü ilə nisbətən, faizlə
A	1	2	3
Ümumi Daxili Məhsul, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz ÜDM	129 094,0 92 307,1	101,4 102,7	104,1 106,2
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	12 602,2	101,0	103,6
Sənaye məhsulu, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz sənayesi	63 123,4 20 955,5	99,0 105,5	101,1 108,4
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat o cümlədən qeyri neft-qaz sektoruna ondan qeyri neft-qaz sənayesinə	21 226,1 15 886,5 2 576,4	94,4 96,1 125,9	102,4 106,9 94,6
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat o cümlədən: bitkiçilik heyvandarlıq	14 189,5 6 748,5 7 441,0	100,9 101,5 100,3	101,5 101,1 101,7
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	243,2	101,8	103,9
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	2 215,1	106,1	108,5
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	3 989,0	108,7	111,4
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	67 637,9	103,8	103,9
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	14 956,7	109,0	108,6
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	39 184,6	105,4	105,5
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	38 604,6	102,4	103,4
Dövlət büdcəsinin profisiti, milyon manat	580,0	x	x
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	89 916,0	108,0	106,6
Əhalinin hər nəfərinə düşən nominal gəlirlər, manat	8 777,6	107,6	106,1

A	1	2	3
Əhalinin banklardakı əmanətləri, 2026-cı il 01 yanvar vəziyyətinə, milyon manat	16 772,4	114,4	113,2
Kredit qoyuluşları, 2026-cı il 01 yanvar vəziyyətinə, milyon manat	31 946,7	109,1	122,1
o cümlədən			
vaxtı keçmiş kreditlər	524,5	116,8	102,6
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	1 102,9	109,3	108,1
İstehlak qiymətlərinin indeksi¹⁾	x	105,6	102,2
Əhalinin sayı, 2026-cı il 01 yanvar vəziyyətinə, min nəfər	10 262,4	100,4	100,4
Xarici ticarət dövriyyəsi²⁾, mlyn. ABŞ \$			
faktiki qiymətlərlə	48 905,8	103,2	101,3
müqayisəli qiymətlərlə	x	91,4	96,5
o cümlədən: ixrac			
faktiki qiymətlərlə	24 526,1	93,1	89,3
müqayisəli qiymətlərlə	x	91,3	92,6
ondan qeyri-neft qaz ixracı			
faktiki qiymətlərlə	3 628,2	108,1	100,3
müqayisəli qiymətlərlə	x	81,9	87,0
idxal			
faktiki qiymətlərlə	24 379,7	115,8	121,8
müqayisəli qiymətlərlə	x	91,5	103,1

Qeyd:

¹⁾ 2025-ci ilin dekabr ayı üzrə illik (2025-ci ilin dekabr ayı 2024-cü ilin dekabr ayına nisbətən) istehlak qiymətləri indeksi 105,2 faiz təşkil etmişdir.

²⁾ Hesabat dövründə gömrük orqanlarında qeydiyyatı aparılmış, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi tam başa çatdırılmamış ixrac olunan xam neft və təbii qazın statistik qiymətləndirilmiş dəyərində dair məlumatlar nəzərə alınmaqla.

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL İSTEHSALI

milyon manat

	2025-ci il	2024-cü il	Əvvəlki ilə nisbətən, müqayisəli qiymətlərlə, faizlə
Ümumi Daxili Məhsul	129094,0	126337,0	101,4
o cümlədən:			
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	7649,1	7147,1	100,9
Sənaye	42585,3	45356,6	99,2
o cümlədən:			
mədənçıxarma sənayesi	33108,4	37136,0	97,5
emal sənayesi	7719,5	6618,0	107,9
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1455,7	1321,4	100,3
su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	301,7	281,2	102,5
Tikinti	8426,1	8478,1	99,6
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	14625,2	13512,6	103,3
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	9106,2	8822,9	104,6
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	3573,0	3088,3	108,5
İnformasiya və rabitə	2668,6	2399,5	108,7
Digər sahələr	28062,4	25168,8	101,2
Məhsula və idxala xalis vergilər	12398,1	12363,1	103,3

**İQTİSADİYYATIN SAHƏLƏRİ ÜZRƏ ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ
İNVESTİSİYALARIN DƏYƏRİ**

İqtisadiyyatın sahələri	2025-ci il, milyon manat	Əvvəlki ilə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	21226,1	94,4	100,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	405,4	141,3	1,9
Sənaye	7916,0	99,0	37,3
o cümlədən:			
Mədəncixarma sənayesi	5213,3	104,4	24,5
Emal sənayesi	636,7	44,4	3,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1711,2	127,4	8,1
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	354,8	157,6	1,7
Tikinti	5725,1	103,3	27,0
ondan mənzil tikintisi	3074,4	108,0	14,5
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	156,4	93,8	0,7
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	4744,7	79,5	22,4
o cümlədən:			
nəqliyyat	4740,6	79,5	22,4
poçt və kuryer fəaliyyəti	4,1	67,6	0,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	438,9	132,3	2,1
İnformasiya və rabitə	373,6	53,3	1,8
ondan rabitə	325,7	51,6	1,5
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	245,3	74,4	1,1
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	13,2	2,5 d.	0,1
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	54,2	78,4	0,2
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	51,6	149,0	0,2
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	386,6	89,6	1,8
Təhsil	341,0	134,6	1,6
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	145,0	96,4	0,7
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	217,4	3,0 d.	1,0
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	11,7	8,2	0,1

PƏRAKƏNDƏ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNİN MAL QRUPLARI ÜZRƏ STRUKTURU

	2025-ci il, milyon manat	2025-ci ilin 2024-cü ilə nisbətən, faizlə
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	67 637,9	103,8
o cümlədən:		
ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	36 911,5	101,2
toxuculuq məhsulları, geyim və ayaqqabılar	9 654,8	105,4
elektrik malları və mebellər	3 183,5	105,1
kompyuterlər, telekommunikasiya avadanlıqları və çap məhsulları	956,5	131,8
əczaçılıq məhsulları və tibbi ləvazimatlar	1 684,6	121,3
avtomobil benzini və dizel yanacağı	3 856,3	107,8
digər qeyri-ərzaq malları	11 390,7	104,5

İQTİSADİYYATA KREDİT QOYULUŞU

	2026-cı il yanvarın 1-i vəziyyətinə, milyon manat	Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən, faizlə
Kredit qoyuluşları – cəmi	31946,7	109,1
o cümlədən:		
qısamüddətli	5786,2	117,7
uzunmüddətli	26160,5	107,3
Ödəmə vaxtı keçmiş kreditlər	524,5	116,8
Kreditlərin ümumi həcmində vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi, %-lə	1,6	x

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN GƏLİRLƏRİ

	2025-ci il, milyon manat	yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Gəlirlər – cəmi	39184,6	100,0	30,3
o cümlədən:			
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	2021,5	5,2	1,6
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	6694,6	17,1	5,2
Torpaq vergisi	47,3	0,1	0,04
Əmlak vergisi	355,7	0,9	0,3
Əlavə dəyər vergisi	8944,8	22,8	6,9
Sadələşdirilmiş vergi	415,9	1,1	0,3
Aksiz	1696,9	4,3	1,3
Yol vergisi	132,2	0,3	0,1
Mədən vergisi	148,1	0,4	0,1
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	1861,6	4,8	1,4
Digər daxilolmalar	16866,0	43,0	13,1

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN XƏRCLƏRİ

	2025-ci il, milyon manat	yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Xərclər – cəmi	38604,6	100,0	29,9
o cümlədən:			
Ümumi dövlət xidmətləri	4456,2	11,5	3,4
Müdafiə və milli təhlükəsizlik	8068,0	20,9	6,2
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq - mühafizə və prokurorluq	2920,3	7,6	2,3
Təhsil	4619,5	12,0	3,6
Səhiyyə	1275,3	3,3	1,0
Sosial müdafiə və sosial təminat	4554,2	11,8	3,5
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyyəsi, gənclər siyasəti və bu qəbildən olan digər fəaliyyət	527,1	1,4	0,4
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	322,5	0,8	0,2
Kənd təsərrüfatı	1120,9	2,9	0,9
Ətraf mühitin mühafizəsi	374,1	1,0	0,3
İqtisadi fəaliyyət	7579,7	19,6	5,9
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	2786,8	7,2	2,2

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA YÜK DÖVRİYYƏSİ, milyon ton-km

	2025-ci il	2024-cü il	2025-ci il 2024-cü ilə nisbətən, faizlə
Cəmi	100 267,6	96 991,9	103,4
o cümlədən:			
Dəmir yolu	6 149,0	7 027,4	87,5
Dəniz	14 121,3	6 971,1	202,6
Hava	3 198,5	3 443,7	92,9
Boru kəməri	62 412,1	66 104,2	94,4
neft kəməri	48 932,5	52 996,7	92,3
qaz kəməri	13 479,6	13 107,5	102,8
Avtomobil	14 386,7	13 445,5	107,0

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA SƏRNIŞİN DÖVRIYYƏSİ, milyon sərnəşin-km

	2025-ci il	2024-cü il	2025-ci il 2024-cü ilə nisbətən, faizlə
Cəmi	42 561,5	39 418,1	108,0
o cümlədən:			
Dəmir yolu	458,0	377,2	121,4
Dəniz	11,3	13,0	86,9
Hava	8 356,3	7 888,6	105,9
Metro	2 671,5	2 714,7	98,4
Avtomobil	31 064,4	28 424,6	109,3
avtobus	29 316,1	26 723,9	109,7
taksi	1 748,3	1 700,7	102,8

**2025-ci İLDƏ AZƏRBAYCANIN TƏRƏFDAŞ ÖLKƏLƏRLƏ XARİCİ TİCARƏT
GÖSTƏRİCİLƏRİ***

min ABŞ dolları

Ölkələrin adı	Dövriyyə	İdxal	İxrac
Cəmi	49422579,9	24379730,3	25042849,6
o cümlədən:			
İtaliya	11860412,6	518082,2	11342330,4
Türkiyə	5720888,9	2343073,8	3377815,1
Rusiya	4920211,1	3736477,4	1183733,7
Çin	4874226,0	4789863,8	84362,2
İsveçrə	1773259,2	1292912,3	480346,9
Amerika Birləşmiş Ştatları	1556646,5	1494874,1	61772,4
Almaniya	1376176,0	826102,2	550073,8
Birləşmiş Krallıq	1140870,1	797841,1	343029,0
Avstraliya	895098,4	894643,8	454,6
Gürcüstan	881334,4	168665,8	712668,6
Yunanıstan	872870,1	39407,7	833462,4
Bolqarıstan	839583,2	27698,3	811884,9
Çexiya	814729,9	69916,7	744813,2
Özbəkistan	795159,7	719010,3	76149,4
Rumıniya	691766,6	63083,1	628683,5
Xorvatiya	671932,2	5151,8	666780,4
Qazaxıstan	670620,2	575674,8	94945,4
İran	644097,1	624071,6	20025,5
Ukrayna	510673,6	282737,0	227936,6
Portuqaliya	444621,6	13842,6	430779,0
Belarus	428168,1	349077,1	79091,0
Fransa	415068,4	259923,1	155145,3
Hindistan	400619,4	225681,9	174937,5
Yaponiya	360248,8	345043,2	15205,6
İrlandiya	347767,9	58064,1	289703,8
Digər ölkələr	5515529,9	3858810,5	1656719,4

*Gömrük məlumatı

İXRAC OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2025-ci ildə		2024-cü ilə nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min ABŞ dolları)	miqdarı	məbləği
Təzə tərəvəz, ton	212544,6	208663,0	118,0	110,2
Təzə meyvə, ton	539914,4	646824,1	121,4	133,4
Kartof, ton	71430,2	28387,7	147,8	138,4
Çay, ton	725,2	6618,0	97,1	99,8
Bitki yağları, ton	12426,5	18388,2	125,0	112,6
Maraqarin, qida üçün yararlı digər qarışıqlar, ton	3219,2	6570,9	65,7	76,5
Şəkər, ton	85162,4	60548,2	167,6	157,4
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	9637,1	17747,7	83,6	98,3
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	13922,0	19935,6	98,8	104,6
Təbii üzüm şərabları və üzüm suslosu, min dkl	155,2	4483,6	85,2	82,4
Siqaretlər, milyon ədəd	2959,4	46635,4	138,4	138,7
Tütün, ton	5148,0	20571,9	69,1	90,0
Bentonit gili, ton	191738,8	15223,6	84,9	85,2
Sement klinkerləri, ton	897673,6	54738,7	111,5	110,2
Mineral gübrələr, ton	543583,2	170832,8	96,2	135,3
Xam neft, min ton	23381,3	12091147,5	99,1	83,7
Xam neft, min ton (SOCAR və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	23210,3	11355117,8	95,7	80,5
Reaktiv mühərriklər üçün və digər məqsədlər üçün kerosin, ton	26971,2	26449,0	41,6	38,9
Ağır destilyatlar və ya digər məqsədlər üçün qazoyllar, ton	603773,2	336139,4	156,5	174,7
Təbii qaz, milyon kub metr	25187,3	8821258,8	97,7	104,9
Təbii qaz, milyon kub metr (SOCAR və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	26409,7	9040545,7	101,2	106,1
Elektrik enerjisi, min kVt.s	1230524,8	70083,9	70,2	74,4
Neft koksu, ton	217244,5	68744,4	103,4	3,8 d.
Polietilen, ton	130111,1	141553,4	112,7	109,3
Polipropilen, ton	127868,6	154152,3	100,8	104,2
Pambıq lifi, ton	109294,6	159524,0	92,0	89,8
Pambıq ipliyi, ton	15068,1	34025,0	130,5	119,2
Qara metallardan borular, ton	19574,8	24341,4	88,7	95,0
Qara metallardan çubuqlar, ton	36299,7	20878,3	63,9	57,3
Emal olunmamış alüminium, ton	54041,9	144268,5	187,0	2,0 d.

İDXAL OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2025-ci ildə		2024-cü ilə nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min ABŞ dolları)	miqdarı	məbləği
İribuynuzlu heyvan əti, ton	13731,9	57130,1	112,9	117,3
Quş əti və onun əlavə məhsulları, ton	28564,5	47904,7	68,4	68,3
Kərə yağı, digər süd yağları və pastaları, ton	24917,5	172637,2	84,1	99,4
Kartof, ton	140820,0	54578,8	94,4	128,0
Təzə tərəvəz, ton	57236,2	32848,1	129,0	130,0
Təzə meyvə, ton	135323,1	172534,1	86,9	100,5
Çay, ton	13471,1	82952,1	93,6	108,5
Buğda, ton	1267322,4	275626,2	98,1	98,5
Bitki yağları, ton	127838,0	184832,3	81,5	98,8
Xam şəkər, ton	340032,7	176548,2	124,2	109,9
Şokolad və şokolad məhsulları, ton	32927,6	148539,0	95,8	115,4
Unlu qənnadı məmulatları, ton	50510,7	142075,6	100,3	107,9
Siqaretlər, milyon ədəd	224,7	5641,5	3,0 d.	2,6 d.
Sement, ton	16568,0	3682,4	80,3	89,6
Dərman vasitələri, ton	16291,6	457970,9	85,1	102,4
Mineral gübrələr, ton	171955,5	85430,3	106,8	121,9
Sintetik yuyucu vasitələr, ton	93147,8	98217,4	92,7	96,4
Polietilen, ton	68104,3	82598,4	120,7	121,5
Polipropilen, ton	23285,6	30350,2	103,1	106,1
Rezin şinlər, ədəd	2328423	103511,2	94,3	92,8
Ayaqqabılar, min cüt	37585,8	141695,0	97,8	108,7
Polad prokatı, ton	367947,7	318543,1	96,8	99,9
Qara metallardan çubuqlar, ton	103016,5	70196,7	82,0	78,6
Qara metallardan küncüklər, ton	30398,7	26997,0	105,9	106,6
Qara metallardan borular, ton	150717,7	229518,9	92,5	88,3
Məişət kondisionerləri, ədəd	310594	77926,2	110,3	104,5
Məişət soyuducuları, ədəd	42042	11319,1	110,3	87,3
Paltaryuyan maşınlar, ədəd	227989	50851,4	93,3	90,0
Hesablama maşınları, blok və qurğuları, ədəd	746051	175165,5	90,9	77,8
Minik avtomobilləri, ədəd	113840	2142022,8	138,1	136,7
Avtobuslar, ədəd	877	102186,0	2,2 d.	150,1
Yük avtomobilləri, ədəd	8163	99108,1	96,8	70,3
Oturacaq, ofis, mətbəx, yataq və digər mebellər, ədəd	1263665	91203,6	100,0	82,3

Məqalələrin təqdim olunma qaydaları

“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 21 dekabr tarixli, 2621 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2013-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq Dövlət Statistika Komitəsinin təsisçiliyi ilə nəşr olunur.

Jurnal 07.10.2015-ci il tarixində 4004 nömrəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmiş, ISSN 2413-6557 nömrəsi ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi Beynəlxalq Mərkəzində qeydiyyatdan keçirilmiş və 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyəti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəticələrin siyahısı”na iqtisad elmləri üzrə daxil edilmişdir.

Jurnalda statistika elminin nəzəri-metodoloji əsasları, iqtisadi, sosial, ekoloji və demografik proseslərin statistik təhlili, iqtisadiyyat və sosial sahələr ilə bağlı digər məqalələrə üstünlük verilməklə başqa nəşrlərə təqdim edilməmiş məqalələr dərc olunur. Məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.

Redaksiyaya göndərilən məqalələrdə müəlliflər aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

1. Məqalə qrafiki materiallar, cədvəllər, düsturlar, xülasə və ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla ümumi həcmi 10 səhifədən çox olmamalı və azərbaycan, rus və ya ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.
2. Məqalə kağızda və ya elektron versiyada olmalıdır. Kağız versiyası imzalanmış şəkildə redaksiyaya təqdim edilməli, elektron versiyası isə kompakt diskdə verilə, yaxud jurnalın elektron poçtuna (stat.xeber@stat.gov.az) göndərilə bilər.
3. Mətn Microsoft Office Word proqramında **A4** formatda, **Times New Roman–12** şriftində, **1,0** intervalında yığılmalı, soldan **25 mm**, sağdan **15 mm**, yuxarıdan **20 mm**, aşağıdan isə **19 mm** boş sahə buraxılmalıdır.
4. Məqalələr aşağıdakı ardıcılıqla tərtib edilməlidir: məqalənin adı (böyük hərflərlə, qalın şriftlə), müəllifin adı və soyadı (yalnız ilk hərfləri böyük olmaqla, qalın şriftlə), açar sözlər, mətn, xülasə və ədəbiyyat siyahısı. Məqalədə yarımbaşlıqlardan istifadə edildiyi halda, onun yalnız ilk hərfi böyük olmaqla, qalın şriftlə və nömrələnməklə yazılmalıdır. Başlıq və yarımbaşlıqlardan, cədvəl və şəkillərdən əvvəl və sonra əlavə bir sətir ara boşluğu buraxılmalıdır. Məndə sözlər bütöv yazılmalı, “-” işarəsi ilə sətirdən-sətirə keçirilməməlidir.
5. Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və bu ad cədvəllər üçün cədvəlin üstündə sağ küncdə, şəkillər üçün şəklin sol küncündə yerləşdirilərək ərəb rəqəmləri ilə ardıcıl nömrələndirilən müvafiq olaraq “cədvəl” və “şəkil” sözlərindən sonra yazılmalıdır. Cədvəl və şəkillərin başlıqlarının ilk hərfləri böyük olmaqla qalın şriftlə yazılmalıdır. Cədvəlin sütunlarının adı qısa olmalı, ölçü vahidləri göstərilməlidir.
6. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin (müəssisələrin) ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.
7. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.
8. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinad olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə və ya məndə istinad olunan ədəbiyyatların rast gəldiyi ardıcılıqla nömrələnməlidir (məsələn, [1] və ya [1, səh.119] kimi işarə olunmalı). Eyni ədəbiyyata məndə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verilərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi Qaydaları" haqqında

təlimatın 10.2-10.4.6 maddələrinə əsasən “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” bölməsinin tələblərinə riayət etmək lazımdır.

9. Xülasə məqalənin hazırlandığı dildən əlavə başqa iki dildə verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-biri ilə eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam ad(lar)ı göstərilməlidir. Xülasələrin həcmnin 8-10 sətir olması tövsiyə olunur.
10. Hər məqalədə UOT indeksi, PACS kod tipi və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə verilməli (məqalə və xülasənin yazıldığı dillər) və 5 sözdən az olmamalıdır.
11. Siyahıda göstərilən ədəbiyyatların müəlliflərinin soyadı, adının ilk hərfi, mənbənin adı, nəşr yeri və çap olunduğu il göstərilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrə üstünlük verilməlidir.
12. Təqdim edilən əlyazmalara redaksiya heyəti tərəfindən baxıldıqdan sonra onun dərc edilib-edilməməsinə qərar verilir və bununla bağlı müəllif məqalə qəbul olunduqdan sonra ən gec bir ay müddətində yazılı şəkildə məlumatlandırılır.
13. Məqalə müəllif(lər)inə redaksiya tərəfindən bir nüsxə jurnal pulsuz verilir, jurnalın elektron versiyası isə Dövlət Statistika Komitəsinin internet səhifəsində yerləşdirilir.
14. Müəllif(lər) məqalənin keyfiyyətinə, göstərilən faktların və elmi nəticələrin doğruluğuna və digər məlumatlara görə cavabdehlik daşıyır.

Redaksiyanın ünvanı: Dövlət Statistika Komitəsi, AZ 1136, Bakı şəh., İnşaatçılar pr. 81.

Tel: (012) 538 77 19

e-poçt: stat.xeber@stat.gov.az

Правила представления статей

Научно-практический журнал «Вестник статистики» был учрежден Государственным Комитетом по Статистике Азербайджанской Республики во исполнение «Государственной Программы развития официальной статистики в Азербайджанской Республике в 2013-2017 гг.», утвержденной Указом Президента Азербайджанской Республики от 21 декабря 2012 года за № 2621.

7 октября 2015 года журнал был включен в реестр печатных изданий Министерства Юстиции Азербайджанской Республики под № 4004, зарегистрирован в Международном Центре, получил Международный стандартный серийный номер ISSN 2413-6557 и по решению Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики от 31 марта 2017 года (Протокол № 06-R) включен в «список научных публикаций, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по экономическим наукам в Азербайджанской Республике».

В журнале издаются статьи, в которых затрагиваются вопросы теоретико-методологических основ статистической науки, статистического анализа экономических, социальных, экологических и демографических процессов, а также другие статьи, по экономической и социальной проблематике, которые не были опубликованы в других изданиях. Статьи подготавливаются на азербайджанском, русском или английском языках.

Авторы, предоставляющие в редакцию статьи должны учитывать следующее:

1. Статья не должна быть больше 10 страниц, включая графические материалы, таблицы, формулы, резюме и список литературы и должна быть написана на одном из трех языков: азербайджанском, русском или английском.

2. Статья должна быть в электронном форме и на бумажном носителе. Бумажная версия статьи должна быть предоставлена в редакцию журнала с соответствующей подписью автора, а электронная версия может быть предоставлена в редакцию журнала на компакт диске или выслана по электронной почте (stat.xeber@stat.gov.az).
3. Текст статьи должен быть набран с помощью программы Microsoft Office Word в формате A4. Шрифт текста **Times New Roman**, размер шрифта **12**, интервал **1,0**. На страницах оставляются поля слева **25 мм**, справа **15 мм**, сверху **20 мм** и снизу **19 мм**.
4. Статьи должны оформляться в следующей последовательности: название статьи (выделяются прописными буквами, жирным шрифтом), имя и фамилия автора (только первые буквы прописными, жирным шрифтом), ключевые слова, текст, резюме и список литературы. При использовании в статье подзаголовков, только первые буквы должны быть выделенными, жирным шрифтом и пронумерованы. Перед и после заголовка и подзаголовка, таблиц и рисунков необходимо оставлять промежуток размером в один интервал. Слова в статье должны писаться полностью, слова нельзя переносить с одной строки на другую с использованием знака «-».
5. Таблицы и рисунки должны иметь заголовки. Заголовки для таблиц должны быть размещены в правом углу над таблицей, для рисунков в левом углу под рисунком. Заголовки должны быть напечатаны, после последовательно пронумерованных арабскими цифрами соответствующих слов «таблица» и «рисунок». Заголовки таблиц и рисунков должны быть напечатаны прописными буквами и жирным шрифтом. Название колонок таблицы должны быть короткими, должны быть указаны единицы измерения.
6. В статье должны быть указаны название учреждения (учреждений), в котором работает автор (авторы) и адрес (адреса) данного учреждения (учреждений), адрес (адреса) электронной почты автора (авторов).
7. В конце научной статьи в соответствии с характером статьи и областью науки должны быть четко отмечены научные выводы, к которым пришел автор (авторы), научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т. д.
8. Должны быть ссылки на научные источники, связанные с темой статьи. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован в алфавитном порядке или в последовательности в которой встречается ссылаемая литература в тексте (например, обозначаться как [1] или [1, стр. 119]). При повторной ссылке на одну и ту же литературу в другом месте, ссылаемая литература должна быть пронумерована предыдущим номером. Ссылаясь на одни и те же статьи, тезисы симпозиумов, конференций и других влиятельных научных мероприятий должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов. При библиографическом описании ссылаемого источника нужно следовать требованиям пункта 10.2-10.4.6 раздела «Использованная литература» инструкции о «Правилах оформлении диссертаций» Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.
9. Резюме должно быть представлено на двух других языках, отличающихся от языка, на котором написана статья. Резюме статьи, написанные на разных языках должны быть одинаковыми и должны соответствовать содержанию статьи. Научные выводы, к которым пришли автор или авторы, научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т.д. должны кратко отражаться в резюме. В каждом резюме должно указываться название статьи, полное имя автора или авторов. Рекомендуется писать резюме объемом 8-10 строк.
10. В каждой статье должны указываться индексы UOT, коды типа PACS и ключевые слова. Ключевые слова должны даваться на трех языках (языки на которых написаны статья и резюме) и не должны быть меньше 5 слов.

11. Для литературы указанного в списке должны указываться фамилии и первые буквы имен авторов, название источника, место и год издания. В списке литературы должно даваться предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 5-10 лет.
12. Решение о публикации или не публикации предоставленной рукописи принимается после ее рассмотрения редакционным советом и в связи с этим автор письменно уведомляется не позднее 1 месяца после принятия статьи.
13. Автору (авторам) статьи со стороны редакции бесплатно предоставляется 1 экземпляр журнала, а электронная версия журнала размещается на интернет странице Государственного Комитета по Статистике.
14. Автор несет ответственность за качество статьи, достоверность предоставленных фактов, научных результатов и прочей информации.

Адрес редакции: Государственный Комитет по Статистике, AZ 1136, г. Баку,
пр. Иншаатчылар 81.
Тел: (012) 538 77 19
e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Rules for presentation of articles

Scientific-practical journal “Statistical news” is published by the State Statistical Committee in accordance with the "State Program for the Development of Official Statistics in the Republic of Azerbaijan for 2013-2017", approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 21, 2012, No. 2621.

The journal was registered on July 7, 2015 with the number 4004 in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan and included in the International Standard Serial Number International Center of ISSN 2413-6557 and signed on 31 March 2017 (Protocol No: 06-R) by the Presidium of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan “on the list of the periodical scientific results recommended for publication of the main results of the dissertations in the Republic of Azerbaijan”.

The theoretical and methodological bases of statistical science, statistical analysis of economic, social, ecological and demographic processes, as well as other articles related to economics and social sciences are published in the journal. The articles must be developed in one of Azerbaijani, Russian and English languages.

Authors have to take the followings into account:

1. Total volume of article, including graphical materials, tables, formulas, summaries and list of literature should not exceed 10 pages and should be prepared either in Azerbaijani, English or Russian languages.
2. Article text should be in a paper or electronic form. Paper version must be submitted to editorial office in a signed form; an electronic version could be presented on CD or sent to e-mail (stat.xeber@stat.gov.az).
3. Article should be in Microsoft Office Word A4 format, **Times New Roman**, Font **12**, line spacing – **1,0**, margins: left - **25 mm**, right - **15 mm**, top – **20 mm**, bottom – **19 mm**.
4. Article should be compiled in a following sequence: title of article (in capitals, bold), name and surname of author (only first letters in capitals, bold), keywords, text, summary and list of literature. If subtitles, only first letter is written in capitals, bold and numbered. Before and after titles and subtitles, tables and pictures it is necessary to skip down one space. Words in the text should be written completely, it shouldn't be allowed to skip from line to line with a sign “-”.

5. Tables and pictures have to be titled and these titles for tables should be placed at the right corner of the top of the table, for pictures – at the left corner of the bottom of the picture; titles should be numbered by Arabic figures which have to be indicated correspondingly after words “table” and “picture”. First letters of titles of tables and pictures should be written in capitals and bold. Names of tables’ columns should be short and measurement units have to be indicated.
6. Institution(s) where author(s) works and address(es) of this (these) institution(s), e-mail(s) of author(s) should be indicated in the article.
7. At the end of research article the conclusions reached by author(s), scientific novelty of a paper, importance of its application, economic efficiency and etc. should be clearly indicated in accordance with nature of domain of science and article.
8. As regard to the subject of article the scientific sources should be referred. List of literature at the end of article should be numbered either by sequence of referred literature met in the text (for example, it should be indicated as [1] or [1, page 119] or by alphabetical order. If the same literature is referred again in another part of the text, then the referred literature should be indicated by previous number. When referring to the same articles, theses of symposiums, conferences and other important scientific events the title of article, paper or thesis has to be indicated. When specifying the bibliographic description of referred source it is necessary to rely on requirements of item 10.2-10.4.6 of the section “List of literature” of effective guideline on “Compilation rules of the dissertations” of the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.
9. Summary should be provided in two languages other than language of article. Summaries of article in several languages should be the same and correspond to the content of article. Summary should reflect condensate of conclusions reached by author or authors, scientific novelty of a paper, importance of its application and etc. Each summary should specify title of article, full name(s) of author(s). It is recommended summary to be of 8-10 lines.
10. UOT indices or PACS-type codes and keywords should be specified in each article. Keywords should be given in three languages (languages of articles and summaries) and be not less than 5 words.
11. Surnames, first letter of names of authors of the used literature, source, place of publication and a year of issue should be specified in the list. In the list of literature scientific articles and monographs of the last 5-10 years and other reliable sources are preferable.
12. After editorial office staff reviews the presented manuscripts it is made decision whether publish it or not and the author is informed about it at the latest during a month.
13. Editorial office presents a copy of journal to author(s) of article free of charge; e-version of journal is posted on the web-page of the State Statistical Committee.
14. Author bears responsibility for quality of article, reliability of the indicated facts and scientific results and other information.

Address of editorial office: State Statistical Committee, Baku city, Inshaatchilar av. 81, AZ 1136.

Tel: (012) 377 10 70

e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Korrektor: Aytən Adilova
Çapa imzalanmışdır: 18.03.2026